

LOOMING

SEPTEMBER 1970

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

9

E. Sepp

Lapsed (Õli) 1969

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

9 SEPTEMBER 1970

Kui ma ei tea

Olen inimene —
kuidas see kõlab?
Olen INIMENE,
kannad kamaras kinni,
pea pilvis,
ei, pealpool pilvi, päikesevallas.
Seisan suurelt ja kindlalt
oma maade ja vete kohal,
valitsen neid nagu iseennast,
vahest isegi veidi rohkem.

Olen inimene
ja mul on mõistagi olemas vennad,
ainult ma pole kindel, kas nemad
soovivad mulle head,
hoian alati igaks juhuks
sõjakirvest paremas käes,
sõjakivi vasakus käes,
kivikirvest kummalgi puusal,
kirvekive kotiga seljas.
Kuidas ma muidu saaksin,
kui ma ju ei tea,
ja pea on mul pilvis,
ei, pealpool pilvi, päikesevallas.

Üks mu kõige uljamaist vendadest,
Ikaros nimeks,
tegi endale tiivad ja tõusis kõrgele
otsima päikesevalla lage või laetust.
Ta tiivad polnud parajalt tugevad,
või ei tundnud ta tõusmiseväge,
või aitas keegi vendadest,
ta kukkus.

Ma ei saanud teda püüda, käed olid ju kinni,
ei kirvest, ei kivi ei viska ometi maha,
lööd viimati endale varbasse.
Ikaros kukkus puruks, kahju küll.
Ma seisan edasi, küll lendavad teine kord teised.
Olen inimene,
eks see ju kõla.

Läbi tuhandeaastaste linnade

Kihutame kirju karjana
läbi tuhandeaastaste linnade,
pildudes pisiüllatuste peenraha
kuulsaks kirjutatud purskkaevude virvesse
suurema soovita tulla kunagi tagasi.
Elu on üürrike.
Tagasi, tagasi, milleks tagasi,
küllalt sellest, kui napsame natuke
pinnavirvendust
oma isiklikule filmile
ja ihume tallaga oma mikroni iidsetelt kividelt
ning viskame päevi
kirevate suitsupakkidena maailma prügiurni.
Ihkame innukalt uute kiiruste aegu,
linnu, neid tuhandeaastasi, on veel nii palju
ja elu on üürrike.
Paljudel neist
pole veel olnud õnne
meid näha.
Kunagi edaspidi, kunagi
küll tõstame paika omagi tuhandeaastase kivi.
Ainult ei maksa praegu segada
tuhandeaastaste linnade pühalikkust
argipäevaste muredega.

Suveöine

Kõik maailm täis on paplilund
ja hilisöisel ajal
meil pole und, meil pole und,
kui valgeid ehmeid sajab.

Kõik aknad valla, valla kõik,
toast välja öine umbus,
meid kutsub hämaruse hõik,
mis tänavaisse sumbus.

Kui kustus eha, lõppes rutt,
läks õhe aja sunnil
ja kõik on pisut muinasjutt
sel rahumeele tunnil.

See ongi õnn, et meid on kaks
öörahus, päevamelus
ja teeb meid pisut paremaks
hetk muinasjuttu elus.

* *
*

Päevad sõidavad pilvelaevadel
ikka aorannalt eharannale,
nad ei otsi, ei trotsi sadamaid,
lihtsalt seilavad ulguvees.

Pole kunagi kuskil randumist,
ükski madalik neid ei takista,
ükski kari ei peata päriseks,
ükski torm neid ei pööra teelt.

Küllalt kiiresti, küllalt aeglaselt
ikka aorannalt eharannale
päevad sõidavad pilvelaevadel
ikka maapakku minu eest.

Unistusteluiged

Me päevad täis on rahmeldavat ruttu,
kui orav rattas kassikangast kooks
ja ainult juubelite lääget juttu
meid kuulatada lubab seiskuv jooks.

Ja jälle samas koha pealt galoppi,
kaasaeg ja tempo õigustuseks suus,
uitmõtted nurka, mälu pärasoppi,
meil kiirus veres, maha mõtteluus.

Neid plahvatavaid teadmisi ja andmeid
me peale vajub lõputu laviin
ning ajalehetinast raskeid randmeid
veel öösi kisub krampi närviipiin.

Ja ainult vahel tunned valutuiget,
üks hää! käib õhus, nukraks muutub päev.
On kuskil unistuste valged luiged.
Nad lähevad. Ja sina neid ei näe.

Tants aurukatla ümber

Romaan

On kummaline elu sügavpime kaev,
me päevad pudenevad nagu niiste,
meist mõni tantsiv laps, taas mõni teguraev,
man mõni endamisi istub lõhut liiste,
kõik ahk, kõik tusk vaid ülemineku on vaev.

Henrik Visnapuu, «Armastus — surm»

ESIMENE TANTS

älle tulevad mehed aurukatlaga. Keegi pole neil käskinud seda tööd ette võtta ja nad võiksid vabalt ka tulemata jääda. Sellest ei muutuks suuremat midagi, vahest ainult niipalju, et kui ei tuleks nemad, tuleks keegi teine. Katel juba toomata ei jääks, selleks on ta liiga tähtis. Aga kui erapooletu olla — mis maailma kunst see katlavedu siis ära ei ole. Hobused on tõemeeli asja juures, trengid on pingul, taosed naksuvad, meeste näod on erksad ja rõõmsad nagu tervel inimesel viljamasindamise ajal ikka. Ilm pole ka laita, ja see on kõige tähtsam. Annaks jumal, et kõik läheks nii nagu kavatsetud.

Kaks meest kõnnivad katla kõrval, pastlad takuste rätidega jalas, ja üks neist, noorem ja koblakam, on Aiaste perepoeg. Varsametsa vahel, seal kohal, kus tee hakkab oja poole langema, ronib poiss katlale. Korstent on vedamise ajaks maha võetud ja tema süvisesse see Jüri istubki, ohjad pihus. Tal on lihtne nimi, mitte mõni antvärklik Rinaldo-Augustin-Friedrich, missuguseid tollal küllalt leidis ja mis läheb suus punt-rasse nagu sopiline kahevakane viljakott oskamatu nõeluja käes. Lihtsama nime korral on meilgi temaga hõlpsam asju ajada.

Nõndaks, sel perepojal on lihtne korralik nimi ja ta on talumehe poeg: sihvakas, parasjagu kondikas, pikatoimeline, kuid mitte just rõõmsa loomuga. Ühesõnaga, see mees on lapsest saati armastanud pliiditule paistel peesitada ja vaadata, kuidas märg kuusehalg tükk aega kuuma käes visiseb ja otsast mullitavat vett välja ajab, enne kui viimaks tule külge võtab; sellest vaatepildist on ta üsna paljugi õppust võtnud; võib arvata, et koguni rohkem kui vallakoolis piibliloo ja keisrihümni õppetundidest. Ta on söönud tugevat talutoitu ja joonud hapupiima peale. Haput lõssi pole ta suuremal hulgal tarvitanud, kus seda! Lõss on teenijasperele ja sigadele, mõnel pool ka vastupidi — sigadele ja sulastele, iseäranis niisuguses talus, kus pererahvas ja teenijad söövad ise lauas. See ripub ära peremehe iseteadvuse astmest. Aiastel esialgu säärast saksikut kommet ei ole.

Teine katlavedaja on sulane, tema nimi pole oluline, kuigi ta käib jala, ergutades kõrvalt peene kasevitsaga hobuseid. Just siinsamas, viimaste kuuskede vahel metsaservas, oli paar aastat tagasi varatalvel

üks punase habemega harjusk paljaks röövitud. Jumal ise teab, kellele läks tema nõelu-niite, sitsrätte, sukapaelu ja muud säherdust pudi-padi tarvis. Tänitades ja lõotsutades, särgiväel tuli mees hilisõhtul Aiastele öömaja paluma, ja kui peremees lubas tal peretoas öö ära olla, ei jõudnud venelane Aniluikede külalislahkust ära kiita, tüüdates kõiki seda-võrd, et peremees tegi viimaks õue asja, sõnades, et läheb korraks veel hobuseid vaatama.

Ärgem unustagem muu kribu-krabu hulgas ära katelt ennast. Tema on meie peategelane ja just praegu on ta metsast välja jõudmas. Kõigepealt ilmuvad puude vahelt, kus päikese käes helendab härmalõngu, puhanud kõrvid hobused. Neis pole küll midagi iseäralikku. Nad on lihtsalt hobused ja isegi nende sugupuu kohta ei või midagi kindlat öelda. Tori tõugu nad igatahes ei ole, seda on nende näost näha. Võimalik, et tagumisel parempoolsel märal on üht-teist ühist ardenniga, aga et ta jääb ühtepuhku teiste ja katla varju, siis ei maksa järeldustega rutata. Nad kõik on ausad ja tublid Tartumaa talumeeste hobused, ja kes seda ei usu, ärgu uskugu, katlavedu sellepärast katki ei jää. Ärgu ainult mindagu oma eriarvamust hobuste kohta nendele sõnaahtratele meestele nina alla hõõruma. Hobused on nendele, isegi paksu näoga sulasele, peaaegu sama pühad nagu lehmad hindudele. Kui mõni hulgas julgeb mainida midagi halvustavat nende nelja hobuse kohta, võib tal üsna haprasti minna. Rinnapistmist tuleks tingimata, ja pole päris võimatu, et tal ei koksataks kurku vähemalt iga hobuse eest hammas või purustataks ribi, iseäranis siis, kui valgetverd perepoeg õieti vihaseks saaks ja katlalt maha hüppaks.

Hobused on nüüd puude vahelt väljas ja solaka kerega katel ilmub ise takkajärele nagu maailmatu mühakas. Sellise kolaka ostmine käib ühele talule üle jõu, kui palju peremehed kõrtsis või laadal oma rikkusega ka ei kelgiks. Masinaühisuse rahad on siin loomulikult mängus. Kolm aastat tagasi, kui Tuhakopli taluperemehed katla ostsid, kirjutati sellest muu hulgas isegi «Postimehes» kui «põllupidamise kultuurilise edendamise» rõõmustavast edusammust. Kes tunneb huvi ta margi vastu, uurigu tähelepanelikult läikivat vasksilti katlakerel. Sinna on usaldusväärsed andmed inglise keeles üles kirjutatud. Ainult kes oskab neid sõnu siinkandis õieti välja ütelda! Isegi Eesneri Aadu, valla-kasak, kes on Jaapani sõjas käinud ja teab hädapärast isegi kümme-kond hiinakeelset sõna, ropust jaapani söimust rääkimata, jääb selle sildi juures jänni ja hakkab oma asjatundmatuse varjamiseks liialdatud agarusega järjekordselt jutustama, kuidas jaapanlased neile Mandžuurias peale tulnud, ise täiest kõrist kisades: kaer maha! Tahtnud küll: kael maha! hüüda, aga ära ikka hüüa, kui keeles pole l-tähte! Miks nad ei karjunud: kõri maha!, seda Aadu muidugi ei oska ära seletada, kuigi seegi poleks mingi ime, sest ammuilma on teada, et jaapanlased puterdavad maakeelt niisama nagu setud, ainult hulga kiiremini, ja neil on pilusilmad. Neil olnud isegi üks Ojamaa-nimeline kindral, eesti poiss, Hellenurme mõisahärra kasupoeg, kes seisnud Ussuurimaa kindral-kuberneri teenistuses, aga läinud vanahärraga tülli, kergitanud ühel ilusal päeval kübarat, jooksnud jaapanlaste poole üle ja pandud seal sõjaülemaks.

Agas mida need udujutud kõik aitavad, kui mingil moel ei õnnestu teada saada, mis marki see salapärane katel siiski on. Kaks sõna pikast nimetusest võivad nii mõnelgi elava kujutlusvõimega inimesel veidraid mõtteid esile kutsuda; need sõnad on Liverpool ja limited, viimane

kõlab peaaegu nagu «liimitud», kuigi katlaküljel pole peale neetide midagi näha. Puid õgib ta küll häbematul kombel, kuigi töö üle ei saa nuriseda. Justnagu must Jeeriku pasun pikutab põlenud plekk-korsten hooratta ja riistakasti vahel. Jüri nõotab aeg-ajalt kohusetundest hobuseid ja vilistab; viisi küll mitte, selleks pole tal võimeid, vaid niisama meelemõnuks. Tore enesetunne on katlavedajal: katel jätab liivasele, eileõhtusest vihmavalingust märjale teeile ilusa mustri ja isegi ükskõikne sulane märkab neid jälgi. Nad jõuavad teeristile, kust tee pöörab tallu. Siin algab savine tõus, hobused jäävad toppama, sest auru-katel pole ometi kurgikäru, pealegi kaalub ka süllane perepoeg midagi. Jüriga saab hakkama, tal on inimese süda rinnus. Ta hüppab katlalt maha, kuid hobused libisevad omasoodu. Ja pandagu tähele, too tagumine parempoolne kõrb on ka tublisti süüdi: ta laseb vedamise juurest vahetpidamata nihu, kuigi teeb näo, et veab kõige rinnaga. Kui lähemalt järele vaadata, on ta treng koguni löntis nagu hooletu karjapoisi pastlanöör. Seanahka veab see ardenni tõus kahtlustatud mära, olgu ta neetud. Muidugi, hea tahtmise juures võib ka temast aru saada. Mis läheb talle kui võõramaalasele korda eesti talumeeste viljapeks. Vedagu oma katlaroju või lükaku see raudrisu hoopis maanteekraavi! Ei ole mõtet ennast tappa, las maatõugu suguõed kaksavad, et saba sirgu, ja nii edasi.

Sulane teeb esimest korda häält ja see pole sugugi sõbralik. Mees on lõpuks kõrvi vigureid märganud, vibutab pikka peenikest kasevitsa ja mõmiseb ähvardavalt.

«Ma sulle, saadana silmamunale, viruta, nii et sa käen tolmat! Kas võtat joh üitskõrd jalgu ala vai ei?»

Ja tõepoolest, kõrvi nahk tolmas, kui vits talle üle teiste hobuste selgade oma osa kätte mõõdab. Vaene loom turnab, justkui oleks tal iseenda seljast lendutõusnud tolma hakanud sõõrmeis kipitama.

«Raudu ei ole kah all,» pomiseb Jüri pahaselt, olgugi et ta ise on seekord süüdi. Isa rääkis alles mõned päevad tagasi, et ta sepal ära käiks ja hobused rehepeksuks rauda paneks.

Katel liigub visalt, vastu tahtmist edasi. Kes talle siin armu annab, olgu tal särava vasksildi asemel kas või Moosese käsulauad peente kruvidega kerele kinnitatud. Eemalt vaadates võib nõrganärvilisel hirm hakata, et katel rebestab rakmed puruks ja veereb hobuseid ning mehi lõmastades allamäge.

«Siin seda savvi om,» pomiseb Jüri ja keerutab pea kohal ohjajaru.

Seda muidugi, see pole mingi uudis. Pole ka päris selge, miks ta just nõnda ütleb. Musta mulda ei ole siin kunagi olnud ega tulegi. Eks ole, on küllalt salapärane asi, et Jüril just niisugused sõnad südamest suhu tulevad. Ta on noor mees, võiks hoopis villast visata, aga ei. Talle meenub just savi, millega ta isa on kogu elu vahelduva eduga sõdinud, ja sellest jõukatsumisest ei pääse temagi, niipea kui pärisperemeheks saab. Savi on nüüd ja edaspidi ta vaenlane number üks, ja see on muuseas palju salakavalam vastane kui soo, mida on siinkandis vähe. Savi ei anna alla ei vihmaga ega põuaga, iialgi.

Aurukatel tõuseb pikkamisi künkale, järjekordsesse tallu, kus ta peab tegema oma iga-aastast tööd. Mööda kahelt poolt tarastatud teed, mis on Aiastel ka tanuma eest, liigub raudne kolakas lehma- ja lambajälgi tasaseks muljades tallu, ja see on omajagu võimas pilt neile, kes siin elavad. Ehmunud kuldnokki kerkib vanadelt pihlakatelt õhku ja lendab hirmunult üle teeäärsete rukkiahakkide eemale. Nad pole katla-

veoga harjunud ja ega vist harjugi. Vananaiste suvi on käes, seda on kõigest näha. Ja juba kurgesidki on siit hilisõhtusel tunnil üle läinud. Inimesed ja koerad on neile isesuguse tundega järele vahtinud ja mõelnud, et varsti tuleb talv, kõle kuu vaatab kollase ükskõiksusega üle Varsametsa kuusiku ja aiateibaid plaksatab lõhki. Koos kurgedega kaob siitmailt alati kübeke helgest eluunistusest, mõni hell heli hingede kandlelt ja mõni salajane soov, mis iial ei täitu. Keegi neist ei oskaks öelda, mis see on, iseäranis koerad. Kuid siiski seisavad nad õues ja saadavad pilguga rahutuid linde, kes kaovad edelataevas pimedusse. Seejärel väristavad nad õhtujahedusest õlgu ega tea, mida teha või kuidas olla: mõistmatu kurbus on vallanud nende olemuse, kõik maine töö ja rabelemine on hetkeks kaotanud tähenduse. Nad tunnevad vaistlikult, et vähemalt selleks õhtuks on nad puhtamaks ja paremaks saanud, justnagu oleks ruttav kurekolmnurk neid enneolematule armulauale võtnud. Hallid vammused seljas, näod kinnised ja eemalviibivad, minnakse tuppa ja istutakse pliidisuu ette, kuni kartulid keevad. Koerad magavad söögilaua all, pead käppadel, ja ootavad toidu valmimist, kõrvus äsjakuuldud nukkerrõõmus kurgede lahkumishüüd.

Aga praegu on päev, katel tõuseb raskelt märke nagu saatus, kere kurjakuulutavalt varasügisese päikese käes mustendamas. Õueaia taga rukkikõrrel, isa istutatud pärna all seisab kepi najal talu peremees, vana Mats Aniluik, hall kaabulott peas, kortsuline nägu pidulik ja harras. Jälle üks rehepeksuaeg on käes, masin pannakse peatselt undama ja vili, talu õnnistus ning rikkus, voolab kahinal suurtesse triibulistesse kottidesse nagu palju aastaid enne ja ka pärast. Ja vana mees tänab endamisi mõttes suurt jumalat, et see on pikendanud ta elupäevi veel ühe sügise võrra. Nüüd võib ta seista kahiseva vilja juures ja püüda pihule esimesi uudseteri; näha veel ühte rehepeksuaega, tööst joobuvaid pidulikke inimesi, rehetolmu ja suurt söögilauda, mille otsas ta lõuna ajal istet võtab ja tingimata käed natukeseks ajaks kokku paneb.

Peremees seisab kühmliku kadakase kepi najal ja vaatab, kuidas mehed katlaga tallu tulevad; ta kuulatab, kuidas astuvad hobused savi-liivasel teel, kuidas katla rattakrihvid lõikuvad riginal pinnasesse. Sellesse maasse, mida ta on eluaeg palehigis lunastanud, paludes öösiti, unepuuduse all kannatades kõigevägevamat, et see laseks ikka sellele lahjale mullale oma armulikku palet paista. Siin mullal on ta olnud ühteageu nii vaba kui ka vang. Iga kevad ja sügis on täitnud ta hinge õnnetunde ja hardumusega. Orase tärkamises, rukki pealoomises, koristatud aidas — kõiges on ta näinud otstarvet, tundnud rõõmu igast kordaminekust. Töö on siinmail ikka ja jälle päästnud inimest niivõrd, kui ta üldse päästetav ongi, töö ja tööroõm, ja kes neid eitab ning nende üle naerab, see saab oksa, millel kükitab, ja tuleb arvata kerglaste kilda.

Rehepeks on talus alati tähtis töö ja suur pidupäev. Kui siis olnuks olemas rahvuslipp, küllap ta oleks toa taga vardasse tõmmatud. Elevust ja askeldamist jätkub terveks nädalaks, kui mitte kauemaks. Eriti palju on tegemist köögis ja aidas. Aida juures on perepojad olnud, puhastanud, pühkinud ja isegi kirve ning saega salvesid uudseviljaks kohendanud. Kõik peab korras olema, töö läheb veel täna lahti.

Heldinud pilguga saadab vana mees künkarinnale tõusnud katelt. Tema jaoks pole kaunimat päeva kui see, mis seal salata. Rehepeksu-masin on juba kohal. Uhkelt ja võimukalt seisab ta lauda otsa juures,

justnagu tahtes öelda: Mis te, kõnnid, ilma minuta õige oleksite. Mina olen see, kes annab teile igal sügisel tagasi teie kõikuma löönud enesekindluse, ärge seda unustage!

Luuk on ootavalt pilukil, poolhämär lakk ootab koldset ölesasi. Rehepeksumasin on lakaluugi ees põlvili nagu puust ja rauast seltskonnalõvi. Selline võimatu võrdlus on omal kohal, kui masinal veotiisel küljest ära võetakse ja eemale aia äärde tõstetakse, et ta töö ajal jalus ei tolgendaks.

Katel pöörab pärna juurest lauda poole. Aialaid on maha võetud ja eemale laudaseina najale tõstetud, et ta õuele pääseks. Rattakrihvid jätavad kummelitele, nõmmeliivateele ja aiaäärsetesse takjatesse oma märgi, hoolimatu raudse vallutaja jälje. Seekord on poolardennil õnne, ta jääb kurvipoolsele küljele ja võib mõnekümneks sammuks oma trendid rahumeeli longu lasta. Seda ei märka talle keegi pahaks panna, sest Jüri on hobuste juhtimisega ametis ja sulane ohtrast tarvitamisest nüdiks kulunud kasevitsa sootuks aia taha visanud.

Nüüd on kogu rehepeksugarnituur kohal.

Vaatame, mis saab peremehest, murelikust taadist, kes seisab suur-suguselt ja maaliliselt pärna all, hall habe rinnal ja kõige vanema poja linnas vormituks kantud kaabu peas. Mida peab Mats Aniluigega juhtuma niisugusel ilusal sügispäeval? Igatahes mitte midagi paha, nii kaugele ei lasta küll asjal minna. Aga mida eriti vapustavat võibki siin sündida? Tuult peaaegu et pole, suits tõuseb elutoa päevinäinud korstnast otse üles. Tuleõnnetust küll ei peaks karta olema. Vihmapilvi ei paista ka silmapiiril liikumas, ega neid tarviski ole. Paljuke neid kurje asju siinilmas õige ongi — tulekahju, katk, sõda ja surm. Harva, kui nad kõik korruga kaela tulevad. Süda on neil inimestel kauniste puhas, tapnud ja varastanud nad mõistagi pole; kõiki teisi käske on nad küll rikkunud. Vaikselt ja rahulikult elavad nad oma elu, paljudest maailma asjadest pole neil selget ettekujutust. Või neile seda vajagi! Närviliste siia-sinna sebijate aeg pole veel saabunud.

Hea küll, mis inimene see Aiaste peremees siis on? Kerglase, isegi teravmeelse vastuse võiks hoobilt kokku seada, kuid see oleks selge ülekohus. Mats Aniluige kohta võiks üht-teist pärida ka vallamajast või kohtust. Kuid vallakirjutajal on nii palju tegemist õlle, naiste ja kaardimänguga, et see oleks mõttetu ajaraiskamine. Kohtuga on natuke teine asi. Aiaste peremees pole muidugi taevast maa peale tulnud ingel, kuid kohtus on ta käinud ainult korra, sedagi tunnistajaks. See oli mõni hea aasta tagasi, kui sügisel Nuustaku laadal läksid kaks külameest asja ees, teist taga raksu ja üks lõi teisele pudeliga pähe mis kolksatab. Pea oli loomulikult kõvem kui A le Coq'i õllepudel ja sellest tuli palju paksu verd. Kui pea olnuks pehmem, oleks lugu hulga lihtsamini lõppenud. Tüli põhjus ise oli hästi tavaline, ja võib-olla ka selles oli viga.

Sirgaste Martinson ja Kåo Paul kangutasid õllepoes kätt. Kui Martinson hakkas alla jääma, ütles ta paha muigega, nagu muu seas, et Paul olevat Kåo suvetüdrukule Liisule, Leenule või Marile (või ka kõigile kolmele!) lapse teinud. Paul oli kidase jutuga mees, mõistus oli tal ka võrdlemisi kinnine. Kui ta oli natuke aega vait olnud, haaras ta laualt tühja õllepudeli pihku ja koksas vastuseks Sirgaste peremehele pähe. Martinsoni Aadam vajus näoli lauale, ta kohev papihabe sai õlleloigus märjaks, ja teised mehed, kes olid äsja valju naeruga tema sõnu varjundanud, jäid nii vaikseks, et tänavalt kostis sel-

gesti kahe hobuseparisniku suurustamist. Kui uräädnik sisse tuli, las-
kis Paul hirmu pärast püksituult ja oli valmis Aadamalt andeks paluma
ning kas või terve valla sohilapsed omaks võtma. Aga kui ta nägi, et
Sirgaste mehel pole häda midagi, sai ta oma ehmatuses jagu. Toibudes
ütles Aadam, et kui Paul kõikide kuuldes kinnitab, et ta on tõesti tol-
lele Liisule, Leenule või Marile (või ka kõigile kolmele!) lapse teinud,
siis ta võib andeks anda. Aga Paul oli vahepeal jälle südant võtnud
ja muudkui nohises ähvardavalt, kuni uräädnik ta soolaputkasse viis.

Mida on siin pealtnägijal tunnistada, kuid kohtusse tuli minna, päev
ära viita, pingil istuda, kohtumehe ja teiste inimeste näkku vaadata,
ja kui midagi küsiti, selge valju häälega öelda jah või ei.

Niipea kui inimese kohta hakkab üht-teist selguma, tuleb uus sünd-
mus, uus ajakeeris, mis näitab teda hoopis teises, eelmisega ristikäivas
valguses. Ja siis veel see elamise-olemise iidne metsik laine, mis pressib
inimesele peale nagu sakslane venelasele Preisimaal. Ainult unistus
paremast elust ja kõige täiustumisest särab kuldse viierublalisena läbi
argielu aastakümnete. Sellest ei saa jagu hiir, tuli ega isegi läikivate
nööpidega kroonuametnik. Ja selles mõttes pole ka Aiaste rahvas mingi
erand.

Peremees tuleb tõntsil vanainimesesammul hobuste juurde, patsutab
kaelale viguritega kõrbi, kellega oli teel palju tegemist, ja vaatab tera-
selt pealt, kuidas poeg hobuseriistu kokku korjab. Sulane on mingi
asjaõienduse pärast tuppa saadetud. Miks peakski tolgendama õues see
loid, alatasa nagu poolunes viibiv mees?

«Jälle olet lasnu obesel kaala katski õõru,» ütleb peremees pojale.
Ta hääles kõlab kibe etteheide, peaaegu et solvumus. «Ma ütli küll, et
pane taoste vilti ala...»

Jüri lappab ükskõikselt narmendama kulunud ohje. Ta piklikult val-
gelt näolt ei või midagi kindlapiirilist välja lugeda. See pole tal esi-
mene kord isa õpetussõnu kuulata. Vanemate jutt selleks ongi, et kõr-
vust mööda lasta, mõtleb ta vist. Kes teab, äkki ei mõtle ka nii hooli-
matult, sest tal on siiski tõsisem ja targem nägu ees kui mõnel teisel
perepojal ümbruskonnas, ja seda ei maksa unustada. Mis sellest, et see
nägu pole talle elus midagi erilist võimaldanud. Oma kinnise karmi
iseloomu pärast pole tal isegi tüdrukutega suuremat vedamist, aga
säärases eas loeb see palju. Võib ka olla, et ta õrnemale soole selle-
pärast ei meeldigi, et tal pole loomloli kirvenägu peas. Kes nüüd
enam täpselt mäletab, millised nad just olid seal Aiastel, ilusas talus
künka otsas, kus oli vana uibuad ja tugev rukis.

Päike paistab üle jumala ilma, härmaniidid sätendavad tihnikus,
rukkihakid unelevad väljal ja elutoa poolt kostab naiste jutuhääli.
Vana peremees seisab endiselt keset õue ja räägib pojale samu sõnu,
mida on talle rääkinud eile, üleile, aasta tagasi. Sõnad langevad iga-
valt nagu rasked vihmapiisad viljakuhilasse. Aastakümneid samad
sõnad, aastasadu, oh issand, kes sa pead kõike nägema ja kuulma.
Peremehe habe on korrutades halliks läinud, ta ise kühmu vajunud,
aga sõnad on ikka sama muutumatud nagu aastaaegade vaheldumine,
ja mis kõige hullem — need, kellele nad on määratud, unustavad kõik
silmapilkselt ära. Kellelgi pole tema õpetustega asja. Nagu ei seisaks
nende taga elukogemus, vaid mõne irvhamba väljamõeldis, või nagu
räägiks ta mõnes mooramaameeste või umbpaganate keelemurrakus.
Igatahes mitte vene või saksa keeles, millest võidakse kohmamisi üht-

teist aru saada. Kas pole see vana mees ise ka üks kummaline mooramees nooremale Aiaste rahvale, omamoodi hüüdja hääl kõrbes?

Ja seda talus, kuhu ta on matnud kõik parema, mis tal iganes olnud. Ta on mooramees nagu iga lahkuv põlvkond järeltulevale põlvele, ja siin pole midagi imestada. Ära anna kuumaks aetud hobusele külma kaevupõhja vett, hoiu hobust, looma, lindu ja taimet, ära tee kellelegi mõtlemata liiga. Ole hoolikas, arukas, töökas, kokkuhoidlik, mõistlik ja nii edasi ja nii edasi. Nii see on. Vana haige mees, kes on selle talu mõisa käest vabaks töötanud, vabaks ostnud, vabaks võidelnud kümne küüne, kivikaalumiskangi ja terve praktilise talumehemõistusega, peab järjekordset mäejutlust oma keskmisele pojale, valgejuukselisele lont-rusele, kes otsekui aegluubis lappab kokku vanu kulunud ohje, mis peaks õieti ammu ära viskama või mõnel hädalisel asjatalitusel nõõriks kasutama. Jah, aga kust peab tulema jõukus ja küllus, kust uued ohjadki, kui poeg ütleb lõpuks isale enam kui pahandatult:

«Su pistli om ära tüüdanu...» Seejärel heidab ta ohjad üle õla, ei tee oma vanast haigest isast välja rohkem kui orikas haoraimise pakust ja võtab teise käega valjaid-pidi järele tolle segaverelise hobuse, kellest oli juttu. Nad on paras paar, eks ole! Kummalegi ei teeks hundipass paha, aga kes peab siis talutööd murdma? Ega ometi Karl, kes ilmub siia südasuvel paariks nädalaks patseerima, valge krae kaelas ja jalutuskepp käevangus? Ta ajab kõikidega lahketa ja sõbralikku juttu, ei tee kellegi vahel vahet; ta ei põlga ära ka tööd, eriti varahommikust heinaniitmist, kuigi isa hoiab teda tagasi, sest tal on imelik kartus, et tema kõige vanemal pojal on tervis liiga nõrk, et teda teistega võrdselt tööle sundida. See on lugupidamine, mida Jüri ei mõista, või kui mõistabki, siis seguneb sellesse ikka midagi kibedat, mõrkjat, mis ei luba tal vennaga päris loomulik olla, justnagu polekski nad koos üles kasvanud ja karjas käinud ning kiinidele heinakõrsi sappa pannud. Jürile tundub, et vend nagu haletseks teda, kui räägib temaga õhtul lävepakul istudes maailma asjadest, millest isegi isa ei saa õieti aru; venna käitumises on tema jaoks midagi võõrast ja vurlelikku. Karl pole muidugi kekstu, aga siin, taluinimeste keskel, kus kõik rügavad, kas või veri küünte alt väljas, jätab ta natuke kummalise mulje küll. Ta ei sobi siia, ja Jüri alaväärsustunne saab sellest aina uut toitu. Issanda teed on imelikud ja veel tüki maad imelikumad on inimeste teed, kellele isa on otsustanud anda hariduse ainult sellepärast, et üks Aiaste perepoe-gadest peab tooma talule au ja kuulsust, mida suudab ainult koolita-tud mees. Nii et kes peaks tööd tegema, kui see kaval poolardenn ära müüa või lasta ära varastada, ja Jüri talust minema kihutada koos oma pikliku näoga ja leeritunnistusega põuetaskus.

Loom astub noormehe arust liiga aeglaselt ja seda ei taha ülesärri-tatud Jüri talle andestada, kuigi tal pole kuhugi ruttu — toa juures askeldavad ema ja teenijatüdruk toiduga, salved on uudsevilja vastu-võtuks valmis seatud, rahvas masina juurde kutsutud, hanguvarred ja rehapulgad korras.

«Nõõ, roju, nõõ!» hüüab Jüri väljakutsuvalt, igal juhul valjemalt kui vaja. Ta teab ette, et isa hakkab teda uue hooga hurjutama, sest hobune on tema jaoks asi, mida peab hoidma rohkem kui inimest, sest ta ei saa kaevata.

«Ära kisu luuma sedaviisi. Ta lätt esiki...» toriseb peremees. Aga Jürist poeg saab nüüd tõega vihaseks, tema rahulolematuse kandub olustikulisele pinnale.

«Sulane saap palka, mina midagi. Õigit rõivitki ei ole sällan. Käi koduvillatse kuvvega õkva nigu kandimehe poig. Äbi om seltsimajja minna — tütriku naarva...»

Ikkagi on siin tüdrukud mängus; otseselt või kaudselt on nad kahjuks igal pool mängus, ja sinna pole midagi parata, isegi siis, kui sul on vanema venna koolipingis läikima nühitud pintsak peoõhtul seljas.

«Tüdrukide naar lätt üle,» arvab isa.

Jüri ei hakka arutama, kuidas nende naeruga lõpuks jääb.

«Kuuli kah minnu es panda,» heidab ta.

«Vanasõna ütless: pane sitta tolle kapsta juure pääle, mis kasuss.»

Poeg sülitab vihaselt murule. Kellele see meeldib olla kidur kapsataim, kus sa sellega.

«Ja mina muudku orjaku söögi iist, niikavva kui ärral ülikuul läbi.»

See on natuke liig. Kes on siin rääkinud orjamisest? Ainult haridusest ja õnnelikust, meeliülendavast taluelust on olnud juttu!

Vahepeal on masinist kõhu täis söönud ja garnituuri juurde tulnud, koos sulase ja kõige noorema Aniluigega on nad katla kohale seadnud, välja rihtinud, katlakorstna ja rihma peale pannud. Nende pärast võiks viljapeks kas või kohe alata, pole siin pikalt palvetada midagi.

Nüüd oleks kohane lausuda paar sõna ka masinistist. Ta pole küll nii tähelepanuväärne isik kui Aiaste peremees, kuid üht-teist huvitavat on temaski. Kõigepealt olgu kohe öeldud, et see rahulik elurõõmus mees on karsklane, ta on kavatsenud isegi karskusseltsi astuda, kuigi see pole siinkohal oluline. Ta on rehepeksugarnituuri masinist, ja see asjaolu üksi peaks tema vastu lugupidamist tekitama. Pärast garnituuri töökorda saamist on ta kavatsenud natuke hinge tõmmata ja selleks peaks tublil mehel ometi õigus olema. Roostetanud hingedega riistakast on see koht, kus ta istet võtab, ja Jakob on ta nimi, Jakob Lusiksepp. Ta õngitseb taskust oma kõvera varrega piibu, mille kahale käib tore kaas peale, topib seapöiest tubakakotist peeneks lõigatud leht-tubakat täis ja paneb hambusse. Seejärel vaatab ta katlaahju poole, ehk saab sealt piibu peale tuld. Aga tuld pole veel. Siis võtab ta pikkamisi kulunud, pärast parandamist kitsaks jäänud taskust tikutopsi, tõmbab tikku ja popsib seejärel mõnuga piipu põlema. Piip on ilus, aga pigitunud, ei võta tuld sisse. Jakob on küll karsklane, kuid suitsu tõmbab ta siiski. Inimesel peab elus paar pisikest rõõmu olema, arvab ta, ja meie asi pole teda inimliku nõrkuse pärast haugutada. Ta istub seljaga meie poole, tal on võidunud soni peas, tumedad hallinevad korralikult pügatud vurrud tugeva sirge nina all. Ta pole enam noor mees, aga sellest pole midagi. Riistakastil istudes kripeldab tal süda nagu alati enne masina käimapanekut. Kas läheb kõik õnneks või tuleb mõni äpardus? Isegi ilusa ilma pärast tunneb ta muret — ta sisetunne on juba kord sedamoodi hell. Ta on ju inimene, mitte pehkinud haavahal, mida kõige noorem teadaolev Aniluik, Taaveti-nimeline vibalik nooruk, parajasti mahukasse katlakoldesse topib. Nimelt on Taavet pärast pikka vaevanägemist tule siiski ahju saanud. Leegivalgus kumab läbi alumise väljalõigetega malmist ahjuukse ja poisi nägu on muhe. Töötegemine käib siin läbimõeldult ja asjalikult. Kohusetunne on nendes varjul nagu idanemisvõimeline tuum pähkliis.

Luristamine ei aita, kui on tegemist niisuguse kangekaelse tobiga, nagu seda on Jakobi oma. Masinist otsib võidunud pintsaku taskust ora; soo, nüüd on ta käes, peenikesest vasktraadist ora kõveraks keeratud otsaga. Ja miks ei võiks see riistapuu korraks säratada päikese

paistel, kui katla vaskkraanid ja ventiilid säravad nii suureliselt, et hoia aga eest. Kogu masinatarvitajate ühisus eesotsas juhatusega peaks seda ilusat vaatepilti nägema, ainult kahtlane, kas need asjalikud talumehed oskaksid sellest meelemõnu tunda.

Talli poolt tuleb oma kangutaval kõnnakul Jüri Anilui, Aiaste peremehe keskmine poeg, kes ei ole elus Tartu kaubahoovist kaugeemale saanud. Tal on põrgumasin põues. Ah, vabandage vääratust, talumees säherduse kergemeelse riistapuuga ei jända. Milleks nii keeruline mehhanism, kui vaikne vikatimees tegutseb palju odavamalt ja kindlamalt, kui elupetrool on inimlambist otsa lõppenud. Kiirel sammul läheb too loikam, ja esialgu on kõik korras. Tal on patsahkam ajalehti põuetaskus ja kõik nad on «Postimehed». Kes siinkandis muud lehte loeb. Neid otsast otsani läbi uurida on aega ainult masinistil, kui katel töötab häireteta ja peksumasina sõelakast ei jukerda. Veel on Tuha-kopli külas üks mees, kes lehte loeb ja isegi türgi kindralite arssinapikkusi nimesid meeles peab, kui nad seal Balkanil madistavad. See mees on muidugi kange jalaga Eesner; vallakasak esialgu, mis tööst ta pärastpoole kinni hakkab, ei tea.

Sedaegu on Jüri katla juurde jõudnud ja tõmbab lehepaki välja. Et «Postimees» lõhnab magusalt trükivärvist ja on gooti kirjas, seda ei ole mõtet seletada. Jakob vaatab silmanähtava ärevusega lehte, kuigi ta pole kes teab mis patrioot. Vene ja Saksa keisri sõda ei läheks talle põrmugi korda, kui tema poeg ei viibiks sõjaväljal. Oli Väike-Venemaal — mis selle linna nimi nüüd oligi, Potsk, Plotsk või koguni Plutsk — aega teenimas ja viidi sõja hakul kohe liinile. Masinist paneb piibu ja ora riistakastile ja pühib suu piibust puhtaks, nagu kavatakse pruudile suud anda.

«Kas sa mulle kirja kah tõit?» küsib ta äraootavalt.

«Elmari käest vai?» küsib perepoeg vastu.

«Kelle käest siss viil? Naisterahva ei ole mulle eluaig kirjutanu... Kui ma nuur olli, es kirjuta kah ütski.»

Jüri naeratab mõistvalt, temalegi pole plikad kirjutanud. Ega seda vajagi ole! Südameasju võib klaarida hoopis paberit määrimata — seltsimajas peoõhtul, talgul või lakas. Aga Jakobi jaoks on tal seekord tööpoolest kiri kaasas. Masinist silmitseb äreva uudishimuga hallis ümbrikus margita kirja, teeb siis lahti, võtab pliiatsiga täiskirjutatud paberilehe ümbrikust välja ja ta soonilised käed värisevad pisut.

Ka Taavet on asjast haisu ninna saanud. Läbematult nihutab ta ennast lähemale ja jääb vargsi masinisti selja taha seisma. Jakob on ta hiilimist märganud ja küsib tehtud karmusega:

«Mis sina patseerit? Kas aur om joba üleval?»

Taavet ei pea vajalikuks vastata. Kui ta hobune oleks, laseks ta vist alumise moka ükskõiksusest tõllakile, nüüd konutab ta niisama.

«Varsti om rehelise siin. Kui auru ei ole, saat agu.»

Peremees tuleb kepile toetudes talli poolt. Kirjasaamise uudis on temanigi jõudnud.

«Kae, kas poig nakass joba kindraliss tõsema vai? Äkki tulep ütskõrd kodu, valge obene mugu tandsip all nigu Koobelevil pildi pääl...»

Jakobil pole mahti naljatada. Kärmelt libistab ta pilgu üle konarlike ridadega täidetud lehe. Osa sõnu on laiali valgunud, pliiatsimustast ähmased, aga masinist jätab nad esiotsa vahele; talle on tähtis üldmulje.

«Loe kõva ääleaga ette, kuuleme kah sõauudisit,» lausub peremees.

Kirjade valjusti ettelugemine pole moes, kuid Mats Aniluik ei suuda kuidagi oma uudishimu varjata. Ja üldse teeb see asi talle muret. Sõjast pole midagi head loota.

Masinist keerab lehe ümber, kobab ebakindluse varjamiseks sõrmedega vurre, kuigi seal miski ei sügele. Hakkab siis vastu tahtmist, aeglase, peaaegu pühaliku häälega lugema:

Kallis isa ja ema!

Tervita teid Austria riigi raalt, kus meie vägi juba tõist nädalit seisab. Hirmus asi on sõda. Kogu aig srappnellide tule all roomata, see ei ole naljamäng, sööb nii närvisit, et üks mees läks hulluks, kargas parutisikule kallale. Ma imesta, et ma senimaani veel elus ja koguniste viga saamata olen. Täna läheme marssides üle Sani jõe.

Kallit koduset, elame siin õige viletsat elu. Kaks nädalit ei ole saanud ennast magamiseks rõivist valla võtta. Paar ööd olen katuse all maganud, muidu ikka jookskraavides ja õige sagedaste kuulide all. Küll tahaks kõvasti sannan vihelda, aga siin ei kuule muud kui: edasi, ikka edasi.

Vahel öösi kaitsekraavis tuleb mulle meelde meie vana karjapeni Tuks, kes nüüd poolpime on. Vanaste ajasi ma tema alati ööseks tuust välja ega mõtelnud, et ma kord ise samasuguses olukorras vihma ja külma käes pian ööd olema.

Eestlasi on meil polgus õige rohkeste, vast üks veerand, 700—800 meest.

Kirjutan seda kirja ühe tunni pääl.

Paremade tervitustega kaugelt sõaväljalt

teie poig Elmar.

Masinist paneb ohates kirja kokku. Sõda on otsapidi nendegi ellu trüginud, õigemini küll Jakob Lusiksepa ellu, aga see on alles algus. Masinist hüüab üle öla valjemini kui vaja, küllap oma muremõtete eemaletõrjumiseks:

«Taavet, anna vilet.»

Taavet pole küll õpipoiss, kuid teeb siiski kohusetruult, mis kästud. Aur jookseb vilinal välja katla kuumast mustast kerest ja kutsub inimesi tööle. Kõik peavad nüüd tulema, kes lubanud; kas nad tahavad või ei, see pole kellegi asi. Nad on selle katla hulga peale ostnud, näinud palju vaeva talle masinisti otsimisega ja peksujärjekorra kindlaksmääramisega. Kuid nüüd üürgab katel oma aurusest kurgust kõigest jõust ja käsutab inimesi, sundides nii mõnegi peremehe ja sulase rutakalt hobust vankri ette rakendama, pintsakut nagist haarama ja teele asuma. Aurukatel ajab Aiastel joru ja nüüd ei või viivitada. Suur masinaajastu on alanud ja kes seda suudaks pidurdada. Kogu see värk töötab masinistist sõltumata, kes istub igas talus riistakastil ja loeb muudkui ajalehte, mingi maailm hukka või tulgu veeuputus. Kuni vesi ei ulatu kustutama katlakollet, jääb Jakob lugema; mida muud ta peakski tegema, kui garnituur töötab nagu kell. Peremees kuulab, aga võib-olla seisab ka niisama. Kasulikum oleks, kui ta mõtiskleks, sest milleks talle muidu suursugune valge habe, elukogemused, pikaldane kõnnak ja isegi see kadakast kepp. Tema on ehitanud kõik need hooned, mida näete — aida, lauda, keldri, vankrikuuri ja kemmergu (varem käidi lauda taha asjale); ainult elumaja on isa ehitatud. Ühe inimpõlve jooksul ei jõua ju kõike. Kes tuleks teda tänama; elu ise on tänu, ja

sellega oleks peamine öeldud. Võib-olla vana mees aimab seda; võimalik, et ta on sellest isegi mõtelnud, kuigi pole piiblitundmises tugev. Ka rehkenduses ei olnud ta tugev, see oli juba vallakoolis näha, kuid tõeline taluasutaja on ta siiski. Ta puhus elu nendesse küngastesse, rügas ja ehitas, maksis võlgu ja tegi vahel ka uusi. Nüüd on ta kõvasti oma paarkümmend aastat vabaksostetud talu peremees. Ei, mütsi ei võta ta ees keegi maha, tema ei võta teiste ees ka; see aeg on möödas, kus paruni ees käidi kõverdi, külg ees, müts pihus, ja kaabiti kintsu. Mütsid on nüüd sügavalt peas ja talud päriks ostetud, süda rahul. Need asjad võtavad vuntsi muhedaks, kui mõelda.

Agaga nüüd istub ka Aiaste peremees mustale kulunud värviga riistakastile, olgu ta siis inglise, rootsi või hiina oma, ja langetab pea kepile ristatud kätele.

«Loe kõvaste,» ütleb ta ainult, sest ta silmanägemine pole enam kõige parem, ja selles ei pruugi kahelda. Jakob loeb, miks ka mitte. Jumalale tänu, et nad seal Tartus lasevad veel eestikeelsel lehel käia, saksa oma olevat juba kinni pandud. Või need tihedate habemetega tšinovnikud vahet teevad, mis on maa-, mis saksa keeli. Neile on iga ladina tähtedega kirjatükk põlatud ja isamaavastane nemetski, ja mine sa katsu neile selgeks teha, et see pole kaugeltki nii. Nõnda mõtleb viivuks masinist ja naeratab. Võib olla, et ta ei mõtle sugugi sedaviisi, kuid naeratab küll, seda tean ma kindlasti — ta on sõbralik mees ja esialgu on ta poeg elus. Ta on oma aja küla tehniline haritlane, kui nii võib öelda. Mitte asjata ei kaeta talle linaga lauda tagakambrisse, ja seal ei puudu iial ka pits-teine kroonuviina. Perenaised kõnelevad temaga lugupidavalt, peremeestest rääkimata, kellele tema arvamus viljapekust ja tera väljatulekust on tähtsam kui hingeõnnistus. Lühiduse mõttes võiks mainida (sest asi on tõesti nii kaugel), et inglise firma riistakastil istub kaks selle kandi tähtsamat ja lugupeetumat meest. Ühel on talu, teisel katel, kuigi see pole tema omandus. Kaks kanget vanameest istuvad leplikult ühel kastil ja üks loeb teisele ette «Postimeest», mis teatab Tartu kreisist, et sel aastal on rukkisaak vilets, rukkiõlg pikk ja tera põua tõttu peenike.

«Toda ma tiia esiki,» katkestab peremees Jakobit kannatamatult. «Kae perra, mis säääl õige tinavu aasta villaindu kottale om üteldu. Mis tuu om?» torkab ta kõrvalt sõrmega ühele veerule.

«Prantsuse ja Saksa kirjanik vastamisi . . .» loeb Jakob.

«Kae, vai nuu kah joba omavahel karvupiti kuun. Ei tiia, mis noil nällarotel õige jagamada jäänu,» arwab peremees, ja tuletame igaks juhuks meelde, et ta nimi on Mats Aniluik.

Selle peale ei ütle Jakob midagi. Kust tema teab, mida neil jagada on. Leiba ja silku vahest, kui kirjanikuhärrad nii lihtlabast kraami üldse pruugivad.

«Kaks kuulsat kirjanikku, prantslane Romain Rolland (loe Romäng Rolang) ja sakslane Gerhart Hauptmann on ajakirjanduses avaliku kirja avaldanud, kus mõlema rahva vaated sõja kohta selgesti nähtavale tulevad. Esimesena astus Rolland välja šveitsi ajakirjas «Nouvelle de Genève» . . .»

Peremees niheleb kastil, sõda teda ei huvita, viljahinnad ainult; natuke huvitab ka Hauptmann.

«Tiia, kas tuu Aupman om mõisavalitseja Aupmani sugulane vai,» katkestab ta masinisti. «Sakslase ommava kõik omavahel sugulase. Aupmanil olli inglendi verd sugutäkk. Viisi kah üits aasta noore kõrvi mõi-

sade tema täku manu. Valitseja võtse kolm rubla, aga täkust tühjast es oleki asja. Perast nakse mära jälle otsma, viisi uvveste. Jälle võtse rubla, täkk iks püüde kah, ega ei saa midagi ütelda, aga tolku es ole. Käo täkk säädse perast mära juunde.»

Jakob pöörab lehekülge. Ajalehest kukub välja kiri ja see on pere-mehele, nagu näitab kiiruga visatud aadress. Ümbrik on paremast paberist kui sel kirjal, mis Jakob sai, seda maksab tähele panna. Aga kas selles kirjas on paremaid uudiseid kui tolles, seda veel ei tea. Peremees silmitseb segaste tunnetega mürepiimakarva ümbrikku ja hüüab keskmist poega, kes on talli juurde tagasi läinud. Taavetit ei pea ta nähtavasti kompetentseks nii tähtsat kirja lahti tegema. Jüri tuleb nagu ikka, kangutades.

«Mis om?»

Isa ulatab talle kirja. Jüri teeb ümbriku lahti ja tõmbab krabiseva kirjalehe kohmetult välja. Isa on kärsitu, teeb paar rahutut liigutust kepiga.

«Mis tudeng kirjutass?»

Jüri nägu on pilves, ta kuulsad põsemuskliid liiguvad jälle ohtlikult, nagu oleks naha all mingi elukas, kes ei leia väljapääsu.

Vana Aniluiuk tunneb oma poega ja küsib juba ilmse ärevusega:

«Mis sääl om?»

«Vana laul. Kaarilil om jälle raha otsan. Kirjutap, et piap lähembide päivi sihen üte auvõla ära õiendama.»

Peremehe hall pea hakkab tudisema: midagi seesugust on ta oodanud. Haridus võtab raha ja need joogid, mida poeg sõprade kambas trim-pab, maksavad ka midagi. Isal pole sellest kergem, et tulevane advo-kaadihärä ei riku oma tervist odava monopoliviinaga.

«Ammu tuu olli, kui ma tälle raha saatse,» seletab peremees nõutult.

Jürit vihastab isa nõutus nagu see kiri, katel ja sügispäevgi. Kõik ärritab ja vihastab teda äärmiselt. Tema arvamust pole kunagi küsi-tud, just nagu oleks ta siin hoopis kõrvaline inimene, mõni päeviline, hulgas või koguni harjusk, kes Varsametsa vahel paljaks tehti.

«Mul om isu tudengi orjamisest täis,» plahvatab ta. «Jäta kõik siia-paika ja lää Aiastelt minema. Mis viga koskil kaubamajan vai tüükoan, tiit tunni täis ja perast olet vaba ärra, lüü jala sainale. Aga siin ole esa ja velle teomiis, kurat!»

Peremees kuulab seda kõike harjumuspärase rahuga. Ta näos ei liigu midagi. Jüri on ennegi käratsenud ja ähvardanud, aga pole ta kuhugi läinud. Ei tea, kuhu teda õige oodatakse! Mida ta oskab, ainult hobust rakendada ja sõnnikut tõsta. Isegi kannelt ei oska mängida, mõnest peenemast tööst rääkimata. Kes teda õpetanud on? Peremees ei mõtle praegu Jürile. Talle teeb muret kõige vanema poja auvõlg. Peale rahakirjade pole ta pojalt midagi saanud. Ainult rahakirju ja teateid, et saatku ta hobune raudteejaama vastu, kui poeg mõtleb linnast koju käima tulla. Ikka raha ja raha, nagu ei kasvaks Aiaste tanumas mitte punamarjalised pihlakad, vaid puud, mis kasvavad kuldrahasid — muudkui mine, raputa ja korja matt kuhjaga täis. Ainult viljast võiks ta raha saada, kuigi leht ei kirjuta sel sügisel viljahindadest midagi ja vili ise on ka vilets. Suvi oli liiga kuum, nüüd hakkas veel sõda ka peale. Jumal sa ise tead, mis sellest kõigest peab saama. Nii umbsel suvel võiski sõda oodata — suured tulekahjud tulevad alati kuival ja palaval suvel.

Katla juures on vaikne, ainult tuli põleb mühinal ahjus. Masinist

uurib ostu-müügi kuulutusi. Ta poeg on küll kaugel Austria rajal ja magab ööd kaitsekraavis, seljakott pea all, kuid rahast pole tal siiski vaja mõelda. Vähemalt selles asjas on Jakob praegu taluperemehest ees. See teeb Mats Aniluige tsipake kadedaks.

Toa poolt tuleb Taavet ja nosib midagi pihust süüa. Jakob ärkab otsekui mingist kummalisest tardumusest, krabistab lehega ja venitab paljutähendavalt «Jaah...».

On näha, kuidas maanteelt pöörab üks reheline hobusega Aiaste poole. Taavet mälub leiba ja silmitseb tulijat. Rattakolinat on kuulda, hobune ja vanker on veel liiga kaugel, et öelda, kes on sõitja. Nüüd on nad kivihunniku juures, kus vana Aniluik oli pruudiga laulatuselt tulles ümber läinud. Saan oli nooriku poole külili kaldunud, see tähendab, et perenaine lahkub siit talumajast enne kui peremees, jalad ees. Ega see küll eriti asjasse puutu, aeg annab arutust.

Tulija ergutab hobust ohjavarudega südilt tagant, kardab vist hiljaks jääda. Asjata usinus, Aiastel pole veel ühtegi masinalist.

«Kas katal om vett täis?» pärib masinist Taavetilt. Mugigu poiss pihust mida tahab, aga nüüd peab ta küll vastama. Kellelegi ei lähe korda, et ta võib aurukatla ümber tantsimisest tüdinud olla.

«Jah,» vastab kõige noorem Aniluik ja nosib edasi. Vanker ja hobune on tüki maad lähemale jõudnud, nüüd on nad esimeste pihlakate juures, seal, kus möödunud aastal oli lehm naela sisse söönud. Vankril on viljavedamise raam peal, köis ja koormapuu muidugi ka. Raami äärel istub Kāo Paul, turske punase näoga mees, keda vahel ka Kāo/Pulliks kutsutakse, sest nende talus juhtub natuke liiga tihti teenijatüdrukutega pahandusi. Teda oli kutsutud sõjaväkke, liinile saatmiseks, aga ta oli enda vabaks kaubelnud. Räägitakse, et siga olnud mängus. Ka sõjaväekomisjoni laua taga istuvate meeste suud pole sarvest, kuigi nad on umbkeelsed venelased ja keisritruudust vormimütsi kokardini täis tuubitud. Aga kui neile vend Oskari ihu näitad, siis tuleb igale kaptenile ja majorile maakeel suhu ja lahke naeratus huulile ning keiser, usk ja isamaa astuvad silmapilk tagaplaanile. Siga päästab inimese, ja see pole uudis.

«Pia meelen, kui sa masinaühisuse katla kuivalt läbi palutat, ma lase esal su taguotsa viilikirja tetta,» teeb masinist jälle häält ja heidab vilksamisi pilgu peremehe poole. Vana Aniluik ei tee väljagi, ta on oma mõtetega ametis, sest rahasaamine pole naljaasi. Jah, isegi mõtte-teaduse doktoriks võib ta enese mõtelda, enne kui sellest murest lahti saab.

Vahepeal jõuab Paul tallu. Tal on hall pintsak seljas, hall soni peas, ainult hobune aiste vahel pole hall ja langeb ansamblist välja. Laudanurga juures peab ta võigu kinni, kargab vankrilt maha ja tõstab loomale sületäie ristikut ette. Loom kõigepealt, nii see on.

«Tere jõudu,» hüüab ta eemalt, ja see pole paha soov.

«Tarvis,» vastavad vanamehed vaikselt. Ja seejärel hakkab Jakob äkki valjusti lehte lugema, mis sest, et keegi pole palunud.

«Kolmas rong sõjahaavatutega jõudis kahekümne teise selle kuu päeva õhtul Riiga, kes Augustovo lahingus haavata said. Nende seas kolmkümmend raskesti vigastatud. Haavatute meeleolu oli ülihää. Keegi raskesti haavatud Läti soldat hüüdis rahvale: «Olge julged, ega sakslased enam Venemaale ei pääse!» Rahvas annetas haavatutele raha, maiusetoitu, õunu ja lilla...»

Masinist tõmbab hinge. Keegi ei reageeri kuidagi. Kui vaikus hakkab

juba piinlikuks minema, teeb Paul: mhh ja näpib oma hallilt pintsakult heinapepri. Nagu näha, pole nad kuigi jutukad.

«Taavet!» hüüab äkki isa, kellel on midagi vajalikku meelde tulnud. «Minge tapke Jüriga kate pääle musta pääga oinas ära. Eila jäi teil tüü tegemada, ei ole masinarahvale midagi lavvale panna.» Ta noogutab peaga koju tuleva karja poole. Tõepoolest, kümme-kaksteist lehma ja hea hulk lambaid tuleb õuele. Pikkade vahakarva juustega karjatüdruk lippab loomade järel. See on Roosi ja temaga tuleb tegemist.

Taavet ja Jüri teevad ettevalmistusi oinalt eluvõtmiseks. Jüri toob sahvrist seinapilust pussi, mis hoitakse igaks ettenägemata juhuks terav; ta olevat heast rootsi terasest. Kes asju lähemalt järele vaatab, see leiab, et kõik on siin enamasti rootsi, saksa, õige natuke ka eesti oma, välja arvatud keiser, kellel vähemalt pildi peal on pehme südamega perekonnainimese silmad ja kes on hakanud lõpuks igavuse pärast oma saksa sugulastega sõda pidama. Ka nii võib asjale vaadata, olgugi et eelseisva oinatapmise juures on sellest kõigest vähe kasu. Rahvad ei ole lambad ja keisrihärä oinas, jumal hoidku sihukeste jumalavallatute mõtete eest, mis sest, et keisri laul saab varsti lauldud. Aiastel on ammu aru saadud, mis asi on võimu autoriteet, ja sellepärast ei lubata endale mingisuguseid kahemõttelisusi.

Kaua see siis lõpuks kestab, et Jakob loeb aina käriseva vanamehehäälega lehte ja Mats Aniluik kuulab pealt? «Postimees» kirjutab, et Riia eesti korporatsioon «Vironia» on otsustanud sõjaväelastele paberosse muretseda, mida üliõpilased ise valmistanud. Seni olevat seitse tuhat paberossi teele saadetud. Uudise eest käib seegi, kuni Aiaste poisid omadega valmis saavad ja tõsise töö ette võtavad. Karl läheb juba lauta, kõigil lehmadel on kaunid kodumaised nimed, nagu Maasik, Tähnik, Lehik, Õunik, ja enamikul on kintsud korbatanud sõnnikuga koos ning tilisevad käies, nagu oleksid neil medalid küljes. Laudaesine on porine; Roosi läheb kivilt kivile hüpates loomi lõõga panema. Laudast kostab karjatüdruku kurja häält ja ketikõlinat. Lambad lähevad lauta kõige viimastena ja nende kannul käivad perepojad, pidades silmas musta peaga oinast, kelle mihkclipäev on käes. Tuleviku nimel ohverdad ta täna oma lihtsa loomaelu ja ükski koer ei haugu talle mälestades järele. Masinarahvas sööb lõunalauas ta liha, pühib rasvast suud ja läheb jälle tööle, taluinimeste seedimine on kõige paremas korras, pärast käiakse korraks põõsa taga või kemmergus ning looduse ringkäik on sedakorda täis. Kas maksab nii palju targutada, kui töö tahab teha ja vili peksta. Kõik muu võib oodata, aga kui vili ikaldub, on kõigil ninad peas viltu ja soolikad mängivad marjast. Vili on see jumal, mille pärast siin rühmatakse, inimesi ja loomi piinatakse, kell kolm tööle tõustakse ja südaööl voodisse heidetakse.

Sedapsi. Musta peaga oinas, sina poksija, rüblük, emapilastaja, aitab vallatamisest. Veel enne, kui päike jõuab suurde lõunasse ja ulatub läbi kärbestest täistehtud ahtakese akna lauta vaatama, on su nahk sara alla õrrele sirgu tõmmatud. Halastamatud poisid nagu elu ise tulevad varjuna su järel; Jüri püüab lehmad lõõga saanud Roosiga mõned sõnad vahetada. Mida kauem see jutt kestab, seda parem sulle, vaene pulstunud villaga oinas, kes sa paha aimamata teiste hulgas sulunurgas rüsed. Aga siis lippab Roosi minema ja see ei tähenda enam head. Kui naisterahvas minema hakkab, siis on ikka midagi korrast ära.

Poisid tungivad hoolimatult sulgu, sasivad oinast kinni ja hakkavad teda välja tirima. Loom rabeleb vastu, mis vähegi võib; see on

mõttetu, hale ja abitu tegevus. Aga teise laudanurga juures loeb Lusik-sepa Jakob ajalehest järgmist ja Mats Aniluik kuulab teda tähelepanelikult:

«Kõrgemalt poolt tahetakse varsti käskkiri välja anda, et kõikide Baltimaa pärisrahvaste seltside asjaajamist ja koosolekuid võib ainult vene keeles pidada, et seltside tegevuse järelevalvamist võimudele hõlpsamaks teha...»

Perepojad veavad vasturabelevat oinast laudauksest välja. Jüri libiseb kivitl paremat jalga pidi virtsa sisse ja vannub kurja. Karjatüdruk tuleb jooksusammul toa poolt, suur savikauss verevõtuks käes.

Kõik on lambatapmiseks valmis.

Oinas tiritakse lauda taha, tõstetakse kummulikeeratud seatapmismollile ja seotakse tal jalad sedelgarihmaga kõvasti kinni. Loom rapsib jalgadega, sibutab sabaga, laseb mollipõhjale musti ube ja püüab haledat häält teha. Rooski kükitab oina kaela juurde ja seab kausi alla, et ükski tilk väärtuslikku käkiverd raisku ei läheks.

Mustpea, vaata veel viimast korda oma hirmust juhmide silmadega üle selle kolletama löönud maailma, üle lindude, põldude ja inimeste, kes kogunevad masina juurde, tavalisest puhtamad riided seljas, sest viljamasindamine on püha. Su viimane mõte peab olema, et elu on ilus, jõuline ja naljakas asi. Vaata veel korraks, ja siis olgu issand sulle armuline.

Käo Paul istub vankriäärel ja sööb ajaviiteks õuna. Kostab ikka veel Jakobi hääl:

«Kui see tõsi on, siis tuleks kõik eesti seltsid viimseini kinni panna, sest seltside liikmeskonnast moodustavad üheksakümmend üheksa protsenti inimesed, kes nii vähesel määral riigikeelt oskavad, et ei saa vene keeles kõnet pidada. Loodame siiski, et kõrgemal pool asjast aru saadakse ja niisugust rahvuslikku elu kitsendavat otsust mitte vastu ei võeta.»

Tume veri purskub kaelast rohelise glasuurvöödiga kaussi. Rooski hakkab ruttu pudrupöörisega kausis segama, et veri klompi ei tõmbuks. Looma keha tuksatab korraks pingil, temast käib läbi värin ja seejärel keha lõtvub — mustpea hing on jõudnud looja karja.

«Ää riista ja vallaopnu mehe,» lõõbib Taavet. «Tapmine käip nigu käkitegu.»

Jüri hakkab süvenenult oinast nülgima. Tema juba nalja ei mõista — on kord sellise loomuga. Noorem vend on nüüd prii; temale nülgimist ei usaldata, see on täismeeste töö. Taavet jälgib, kuidas Rooski tõuseb üles, kauss ettesirutatud kätes, nagu teeks ta mingit võimlemisharjutust. Poiss kõdistab Rooski, mõtlemata, et praegu on see täiesti kohatu temp. Karjatüdruk kiljatab ja vaata et pillab verekausi maha. Taavet irvitab, ta on alles seitsmeteistkümneaastane ja nii mõnigi asi pakub talle rõõmu.

«Mis sa ilmast ilma lõkerdat?» kurjustab Jüri. «Amba üttelugu irvi nigu lõpnul rebasel.»

Rooski läheb paljaste põlveõnnalde välkudes toa poole. Sale ja sileda näolapiga on ta ka, ammuigi mitte laisk. Perenaiseks oleks ta täiesti sobiv. Kahjuks on ta ainult karjatüdruk, kellel on pikad valkjad juuksed ja Käo saunakambris haige rinnaga ema. Taavet ei leia kuidagi rahu, ta lippab tüdrukule järele ja kõdistab teda jälle. Rooski naerab, pahane ta ei ole. Poiss on nagu noor arutu kutsikas, kes püüab looma naksata, kust aga saab. Viimaks tõmbab ta tembutades soni sügavalt

silmile: tema pole kedagi puutunud. Nii nad kaovad sammaldunud katusega majja ja mis seal edasi saab, pole esialgu meie asi.

Vahepeal on õu rahvast täis tulnud. Peremehel on nüüd aeg tegevusse astuda, ta peaks inimesi tööle saatma. Kuid seda ta siiski ei tee: ilm on ilus, vihma pole karta. Aiastel kutsutakse masinarahvas kõigepealt ikka sööma. See on selle talu traditsioon, pole midagi teha. Ega keegi söömise vastu olegi, vahest ainult Kåo Paul, kellel on selles tähtsas asjas oma eriarvamus. Tal on nimelt imelik häbi võõralt laualt süüa. Masina juurde minnes võtab ta alati midagi kodunt kaasa ja nosib seda kuskil vankriäärel või põhuvirna taga, kui teised lauas istuvad. Kust ta säherduse moodu on võtnud, ei tea keegi: vanal Kåo peremehel ei olnud küll söömiseга mingeid vigureid. Kui Paulilt küsitakse, miks ta niimoodi teeb, ütleb ta, et kardab külgehakkavaid haigusi. Justkui siin kõrvalises maakohas liiguks vahetpidamata must katk või koolera. Paul kardab kõige rohkem õitsvat tiisikust ja arvab millegipärast, et just see tõbi saab talle ükskord saatuslikuks. Tänaigi, kui Mats Aniluik kutsub rehelisi sööma, pomiseb Kåo noorperemees midagi moodupärast vastuseks ja kaob märkamatuult teiste hulgast ära, et heinakõrt närvides söögiaeg surnuks lüüa. Vanaperenaine on rahval vastas, hall kollaste joontega põll ees. Töönimestega ei juhtu siin midagi halba, nad on heades kätes. Aga omajagu idülliline on see söömine küll. Mats Aniluik võtab istet peretuppa ülesseatud pika söögilaua otsas ja paneb oma tõsised soonilised käed meieisaks kokku. Kõik vaikivad hardunud nägudega, silmad laual. Nii nõuab komme, ja mis on selles paha, kui inimene jääb silmapilguks mõtlema taevastele jõududele, mis on temast nii mõneski tükis üle. Seejärel võtavad kõik leiba, määrivad võid peale ja hakkavad sööma. Ka piima ja mett on sellel ilusal põllulilledega ehitud laual, kuigi see siin on Tartumaa, mitte igiõitsev Kaanan. Süüakse vähe, rohkem kombe pärast, sest nii on sünnis. Kiidetakse selle aasta meerikast suve, head ilma ja heidetakse mõõdukalt nalja. Kui jutt veereb sõjale, muutuvad meeste näod karmiks ja naised ohkavad. Peatähtis, et sõda siinamaale ei veereks. Puselgu kaks keisrisõnni kaugel Preisimaal või Poolas, nii et pori lendab, ja jagagu omavahel neid õnnetuid maid, kui enam muidu ei saa. Kanged mõlemad, arvatakse; Venemaa sai küll Jaapani käest nahutada, aga kes teab, ehk on nüüd natuke toibunud ja ajab siiski sõrad vastu.

Aga õues paneb Jakob selle aja sees masina tühjalt prooviks käima. Ja siis juhtub viperus, mis teeb talle omajagu meelehärmi — masinarihm läheb jätkukohalt järsku katki, nagu oleks masinasse lastud palju rasket või märga vilja ja trummel ummistunud. Vana mees surub hammaste vahelt välja ühe sindri, avab musta riistakasti, võtab sealt tugeva kandilise nõela ja tüki nahka, millest löikab pika riba. Kui rahval saab lõunaoode võetud, seisab masin rikke pärast ikka veel ja Mats Aniluik, kes kärsitult lauast tõusnud ning oma kärsitusega teisigi kiirustanud, astub pahameelest paar sammu tavalisest kiiremini ja vehib isegi kadakast kepiga, mis pole põrmugi tema moodi. Ta vaatab teraselt pealt, kuidas Jakob rihma jätkab, ja vaikib — rehepeksumasin ja kogu see krempel on talle alati sügavat aukartust sisendanud. Ta mäletab veel väga hästi, kuidas vanasti reht peksti ja kui vaevaline see oli.

Mõned vanemad inimesed istuvad kambri otsas õunapuu all murul ja paar perenaist jutlevad isekeskis loiult, justnagu vastu tahtmist. Jutt käib kangaste pleegitamisest. Üks vanem naisterahvas, käed põlvede ümber koos, noogutab aeg-ajalt pead, nagu tikuks talle uni peale, ja

kaebab, et sel kevadel läks lumi nii hirmus vara ära, et tema ei jõudnud kangaid koplisse välja laotada. Noorem ja käbedam naisterahvas, kes ta kõrval istub, mehe vana pintsak seljas, naeratab pisut pilkavalt, küllap tahtes öelda, et ole siis virgem; kes selles süüdi on, et sa ei saanud kangast enne paastumaarjapäeva telgedelt maha. Aga ta ei ütle siiski midagi — vanem naisterahvas on suurema ja jõukama talu perenaine. Oh jaa, ta leiab koguni vabanduse, mainides mahedalt, et lastele võib särki ka pleegitamata kangast teha, nagunii kasvavad varsti välja. Seepeale noogutab vanem naisterahvas jälle pead ja ohkab elutargalt — tema lapsed on juba nii suured ninaga viskajad, et takust särki nad ei tahagi, kõik olgu puha poeriidest.

Ka Jüri pikutab murul, käed pea all, ja vaatab heledate põuapilvede liikumist. Ta ei mõtle, et pilved sarnanevad laeva, hobuse või isegi peksumasinaga. Ei, ta pole unistaja, kerglased mõtted on ta loomusele võõrad. Ta nägu on pahur nagu solvatud lapsel, kui ta seal murul lamab, kere laiali. Nagu soolikas, võiks öelda. Perenaiste sõnad kostavad tema kõrvu summutatult nagu läbi heinte.

Kaevu juures on märgata elevust, seal on koos noorem rahvas. Poisid on veeämbri enda valdusse saanud ja jooksevad mööda õue tüdrukute kannul, kes kilgates eest ära põgenevad. Kõik nad meenutavad kangesti kevadel pimedast laudast väljalastud vasikaid, kes on hõlpu täis, eest ja takka üles löövad ning arutult mõurates sinna-tänna tormavad. Kõik nad on alles vasikaeas, ja õnnetud on need, kes seda pole läbi teinud. Vesi tuiskab ämbrist, kruusist, kapast, nad on märjad ja õnnelikud. Nii mõnigi hilisem salaõhkamine saab siit alguse, aga ärgem tehkem sellest väljagi. Veel on soe, vananaiste suvel võib mürada ja vallatust teha. Ega õhtul jahedaga võigi enam valada, arvab perenaine. Vanem ohkab jälle ja püüab katkijäänud juttu jätkata, öeldes tähendusrikkalt:

«Rüa ahtmine, latse perse pühkmine ja lamba kaala pügamine üteldi nuu kõge rassemba tüü olevat, kui mina viil tütarlaits olli . . .»

Seda küll, seda jah. Aga mida see kõik ütleb neile, kes tormavad mööda õue, nii et maa müdiseb, ja üksteist kastavad. Seal jookseb see kõige noorem Anilui, veetoo käes, nagu peas kõver nagu vallasandil, kes komberdab talust tallu ja vahetpidamata pomiseb: Prantssai ja ristivägi! Prantssai ja ristivägi! Ees tormab kiljudes lehvivate juustega karjatüdruk. Äraaetud traavlina jookseb ta õunapuu alla perenaiste ja Jüri juurde ja jääb hingeldades seisma, lootes, et Taavet teda vähemalt siin ei hakka veega üle kallama. Aga see on küll asjata lootus, pange tähele. Taavet on alles kevadel ära leeritatud, ta on varss mis varss. Kõik saavad läbimärjaks, ka perenaised. Vanem, noogutaja, pomiseb: Väega äbemada tegu!, noorem kiljatub ja tunneb samas oma nooruslikkuse pärast häbi. Roosi on märg nagu räabis, undruk liibub tihedalt ta sihvaka keha ümber ja niimoodi on ta veel nägusam.

Jüri kihvatab ja kargab maast üles, tema mõõt on sedapuhku täis. Ta silmade ees tantsivad punased sõõrid, ta väriseb raevust. See on Aniluideks meeldib. Nad kõik võtavad aeglaselt tuld, aga kui kord on vihaseks saanud, ei hooli nad enam millestki, tulgu neile või kari ninasarvikuid vastu. Jüri on endast väljas, ta virutab rusikaga Taavetile rindu. Vennal kukub haljas toop käest maha ja veereb inetult kolisedes aia äärde. Naeratus kustub poisil näolt, ta nõtkub mõned sammud tagasi ja lendaks arvatavasti selili, kui aeda ees ei oleks. Aed naksab ähvardavalt, aiapostid pole just kõige uuemad, aed on tehtud möödu-

nud sajandi lõpul, sel suvel, kui Pukas oli suur rongiõnnetus. Taavet saab käe vastu aeda tugeida ja jääb vennale mõistmatult otsa vahtima. Ta nina hakkab verd jooksma ja ilusat pole selles midagi. Jüri vaatab venna kohkunud silmadesse ja tal hakkab äkki halb. Norguspäi longib ta elutoa poole, ja seda peaks küllalt olema. Naised, nende hulgas ka kahvatanud Roosi, vaatavad talle vaikides järele. Taavet tõstab vasaku käega nina kinni hoides toobi aia alt üles, uurib teda masinlikult igast kandist, söandamata silmi tüdrukule tõsta.

Viimaks saadakse masin käima. Sulane on odrakoormaga masinalaua all. Nimelt on peremees otsustanud alguseks natuke varast otra läbi lasta, ja kes saab talle seda keelata. Roosi võtab õlerõiva ja läheb aganaid kandma.

Seal ta on, see ilus ja kosutav taluelu! Kõik on palehigis tööl, küll mitte issanda viinamäel, vaid oma kõhunurina vaigistamiseks. Kasesalust ja järverannast, kus paistab ilus isamaa päike, ei mõtle nad isegi puhketunnil, sest ka siis on nende meeled-mõtted igapäevaste asjade juures kinni.

Ainult üks mees pole töö juures. Sünge näoga seisab ta keset Aiaste talu tagatuba, mis on masina ajal eestoast voodeid täis veetud, ja peab aru. Siis on tal otsus käes ja ta hakkab oma nappi varandust kokku otsima. Seda on hirmus vähe — mõned riideesemed, suitsuriistad ja suupill, mille kinkis talle sünnipäevaks tudengist vend, keda me kunagi ei näe. Jüri võttis tookord seda kinki nagu mõnitust, olgugi et ta ei öelnud vennale midagi peale napi tänu. Niisuguste viguritega tahetakse orja ära osta, oli ta mõtelnud. Praegu ta igatahes küll ei tea, mida selle riistapuuga peale hakata, mängima pole ta õppinud. Aga et tal on varandust nii kuradima vähe, siis peidab ta ka pilli pärast arupidamist oma takuste särkide vahele. Ta on peaaegu minekuvalmis. Kättemaksu tund on tulnud, tehku nad siin või tonti, koolitagu keda tahes ja pangu peremeheks või kirju sõnn. Jüri kujutleb, kuidas isal pole kedagi koos sulasega masinapäevi tegema saata. Ei, tema küll ei liiguta siin enam lillegi, mitte iialgi, elu peal, jah. Nüüd on küllalt. Ta tuleb Aiastele ehk veel kord aastas, isakodu vaatama ja vanu karjapõlvepaiku külastama, kõva kaelas ja läikivad saapad jalas. Kui hästi läheb, ka kõver kepp ühes, kobe valge näoga emand teises käevangus. Ega sellel kujutelpildil ju viga pole, kui ainult poisile äkki valusteravalt meelde ei tuleks, et tal pole kuhugi minna. Ta meel läheb kurvaks, kui ta seal seisab üksinda voodite ja isa-ema tuhmide raamidega laulatuspiltide keskel. Kuhu? Nagu põgenik, peaaegu nagu kurjategija on ta sel päeval, kui õues huugab rehepeksumasin ning õhus lendleb aganaid ja tolmu, sedasama magusat masinatolmu, mis on pannud ta südame maast-madalast ärevalt põksuma. Tal pole kuhugi minna, see on tõsi. Ja kui tal olekski koht valmis, viimaks leiaks ta ikka, et seal pole teda kellelegi tarvis. Ta ei oska midagi, ainult talutööd. Sulaseks ei taha ta minna, kus sellega, kõigele vaatamata on ta perepoeg, pealegi pole sügisel sulasekauplemise aeg. Poeselliks teda ei võeta: ta ei tunne keeli ega oska nobedasti rehkendada. Maamootja abiliseks, raudteetööliseks? Ükskõik kuhu, ainult minema siit, kus pole inimväarikust. See ei tea kust kuulnud sõna on ta kõrvu helisema jäänud nagu ilus pillimäng. Küllap on ta seda sõna lugenud ajalehest või kuulnud mõne kooliõpetaja kõnest seltsimajas peoõhtul.

Köögis kolistatakse sööginõudega, seal on perenaine ja teenija, mat-sakas ilmetu olemisega tüdruk, ametis lõuna valmistamisega. Nad ei

tea midagi Jüri äraminekuplaanist ja poiss arvab, et neile ei maksagi rääkida. Kõige parem on niisama jalga lasta, kättemaks tabagu kõiki nagu välk selgest taevast, mis siin enam suud pruukida. Kõögist ta läbi ei lähe, milleks seda. Parem juba kaduda läbi akna. Masina ajal on õu alati rahvast täis, kes teda märkab, komps on ka hästi väike. Kui ta saab juba rehealuse taha kirsipuude varju, on ta pääsenud.

Mats tuleb kööki, uudseoder pihus; ta on kavatsenud perenaisele näidata teri, mis on sel sügisel na igerikud. Põud võttis odra kängu; lõikuse ajaks paistsid ainult sõrmepikkused odrapead põuapankade vahelt välja. Naistel pole loomulikult aega, suur tuli on pliidi all. Peremees läheb korraks kambrisse ja näeb Jürit keset tuba seismas, komps käes. Üle ta kortsulise karmi näo libiseb imestusevine, muud midagi.

«Mis meist siss emaga saap,» ütleb ta heitunult. «Mõlemba vana... Kes meid avitass vai om. Poja juuskva kõik ilma müüda laiale.»

«Taavet jääb kodu.»

«Täismiist om vaja. Taavet om viil varsa aruga.»

«Minu perast olgu.»

Tüli on jõudnud otsustavasse järku. Paistab, et seekord on poisil minekuga tuli taga. Keegi peab nüüd järele andma. On parem, kui seda teeb vana Aniluik, muidu võib ta tööpoolest jääda naise ja teenijatega talu pidama. Talust ja tema tulevikust on peremees palju mõtelnud, päranduseasjadest samuti. Kust Jüri võtab, et ta tahab talu Kaarlile anda? Ta on aru pidanud, et iga poeg saagu midagi, päris ilma ei tohi keegi jääda. Mitte selleks pole ta kive ja kände kaalunud ning uut maad teinud. Advokaat saab hariduse, teised talu. Ja Aiastet ei jagata, kellele neid poolpopse vaja.

Aga Jüril on hirm, kuigi isa ei tea sellest midagi. Liiga kiiresti ja ülepeakaela on ta otsustanud. Oleks pidanud enne natuke poole kõrvaga siit-sealt järele kuulama. Olukord on igapidi narr. Kuidas sa ütled isale, et minna pole kuhugi. Aga kui ta siia jääb, algab vana orjus jälle otsast peale ja ta tunneb end iga jumalapäev alandatud, olgugi et ei või täpselt öelda, miks. Alandatud ja määratud, nagu oleks ta lampkasti kukkunud. Nii on ta ennast tundnud, jah, ja seda ei saa olematuks teha. Võidakse öelda, et ta on jonnakas ja uhke. Mis teha, ta on, nagu on.

«Mine pane obene ette,» ütleb isa pojale lühidalt.

«Ma lää jalksi jaamade,» lausub Jüri isale otsa vaatamata. Korraga on tal piinlik, nagu oleks ta tabatud mõnelt ebasündsalt teolt.

«Mine pane obene ette,» kordab isa kangekaelselt. «Ma taha talu sinu nimele kirjutada.»

Jüri seisab ikka nagu puu. Isa sõnad panevad ta imestama; ta ei mõista korrapealt nende sisu. Kui ta mõistma hakkab, mõtleb, et nüüd jääb äraminek katki ja ta on naeruväärne isa, aga mis peaasi, iseene silmis, mis on veel hullemgi. Inimväärikus, meenub talle võõrapärane range sõna. Seesama inimväärikus sunnib ta näo karmiks ja ükskõikseks, kui ta ütleb:

«Ma mõtli, et talu andass Kaarlile. Täl joh iinõigus...»

«Tuu om joba minu asi, kelle nimele ma talu tii,» vastab isa. Ta pole vähem jonnakas kui poeg, kes tahab siit ära pageda, komps näpu otsas. Nad kõik on siin ühesugused, need Aniluiged, ja kes arvab, et nad teevad nalja, see eksib rängalt. Isa on praegu oma suuremeelse kangekaelsusega pojast üle ja Jüri tunneb seda, kuigi muigab poole,

ei, veerand näoga. Muie kustub, õigemini see surutakse maha; poisi nägu on jälle mõtlik ja karm, seal pole ühtegi täpselt väljaloetavat tunnet. Nii on siin ikka elatud, tunne olgu peidetud nagu kuld, see pole iga vastutulija lõrtsida.

«Piap toda tõstamenti siss õkva nüid, villamasindamise aigu tegema minema?» küsib Jüri, seistes endiselt küljega isa poole, et vana ta nägu ei näeks, sest sinna on ilmunud midagi vaikse rõõmu või rahulolu sarnast, mida poiss ei suuda sealt kuidagi ära koristada.

«Paremb nüid ära kävva. Tervis om mul vilets, tiat esiki, kulla poig...»

Ega tal enam palju lisada olegi, kõige tähtsam on öeldud. Või kellel see tervis aastatega kõbusamaks läheb? Jüri on tervisejuttu poisikesest saati kuulnud, seda ka. Nüüd peab ta hobuse vankri ette rakendama, sest talle tahetakse täna uus, harjumata koorem turjale veeretada. Ta poetab kompsu häbelikult, justkui möödaminnes voodile ja läheb õue, kus lendleb rehetolmu, sest käib viljapeks, nagu teada, mitte pillerkaar.

Hobune on varsti vankri ees, Sangaste laadalt ostetud kollase vaskrõngaga look peal, mida õige harva kasutatakse, ainult pulma või kirikusse sõiduks. Nojah, seda tööd Jüri tunneb, siin pole talle midagi ette heita. Perenaine aitab toas kühmus vanaperemehele uema koduvillase kuue selga ja räti kaela, eelnevalt käterätikusse käsi pühkides, sest ta on parajasti rehetoas oina soolikaid harutanud, kui meestele see testamendilendva sisse löi. Õige peremees peaks küll viljavõtmise juurde jääma ja aidas õiendama, aga et praegu on talus otsustav talitus käsil, siis tuleb sellega toime ka sulane. Tõepoolest, las peab seniks vakaarvestust too loiupoolne vaikne mees, kuni peremehed linnas notari juures oma päranduseasju klaarivad.

Ja siis sõidavad nad künkalt alla, vanker logiseb rõõmsalt, mehed istuvad tihedalt teineteise kõrval heinakotil ja vanaperemehel on koguni piip suus; ta lopsakast habemest tõuseb tossu nagu hallist padrikust. Mõlemad vaikivad pidulikult, nende selja taga undab peksumasin ja potsub katel. Küllaltki isesugune on päev, mil Aiaste saab ametlikult uue peremehe alla, kuid mis sinna parata. Päike kuldab sügisesele nurmi, karjamaad ja kuusekäbisid Varsametsas. Kõige tähtsam on meeoleolu, millega sõidetakse otsustama talu edaspidist saatust. Paberiasju ajavad juba teised mehed ja ega see nii huvitav toiming olegi, et seda pikalt-laialt kirjeldada. Aukartust tunnevad Aiaste mehed nende paberite ees omajagu, kui nad lõpuks alla kirjutavad nurgeliselt, kuid seda suurema püüdlikkusega. Nende talupojanägudel on otse hardumuseni kasvanud pidulik tõsidus, kui kõik on valmis ja ametnik surub viisakalt naeratades nende krobelisi käsi, et seejärel jälle oma laua taha istuda. Hobune on vahepeal natuke ettevisatud ristikut nosinud, ta ninaalune kraamitakse puhtaks ja allesjäänud heinad heidetakse vankrile. Mehed kohendavad istekotti ja hakkavad koju sõitma. Monopolipoest mööda minnes ostab Mats Aniluik soru viina, mille nad vankri üksluiselt teel logisedes ja mära jõudsalt sammudes ära võtavad, misjärel vanaperemees peidab tühja pudeli istme alla — kodus võib tarvis minna. Hea peremees ei loobi midagi mõtlemata põõsasse, see rohkem linnakergatsite mood. Inimväarikus, tuleb noorperemehel uuesti meelde peas kummitav sõna ja ta kordab seda valjusti metsa vahel, peaaegu samas kohas, kus harjusk paljaks tehti. Isa vaatab talle kõrvalt imelikult otsa, taipamata, mida poeg tahtis öelda sellise

iseäraliku sõnaga, mida pole vist isegi piiblis. Aga ta ei hakka pärima, mida Jüri selle all mõtles. Oh ei, ta nõotab hoopis hobust, sundides looma sörkima, sest kodus on siiski sulane peremehe eest viljavakku arvestamas ja tööd juhtimas. Tal hakkab kurb, kui meenub, et ta pole enam peremees. Vähemalt selle sügise kavatseb ta siiski masina juures ja aidas mehe eest väljas olla. Nii äkki, üle päeva ei suudaks ta vilja juurest eemale jääda.

«Kõgepäält tules mul uus elumaja ehitada,» ütleb korraga Jüri. «Vana jäta teile emaga. Elage sääli nii kavva kui elupäivi om.»

See on mehejutt, ega jah. Vanaperemees ei ütle midagi; see on loomulik, et lapsed vanemate eest hoolt kannavad. Tema mõte käib hoopis iseteed.

«Piassit mõne rikka peretütre kodu tuuma. Talle andass kaasavarass ää summa raha ja mõni loomakont kah,» arvab ta praktiliselt. Talle tuleb meelde, kuidas ta ise naist võttis. Õigupoolest võttis isa, mitte tema. Isa tuli ükskord laupäevaõhtul mõisa viinavoorigest koju, tavalisest elavam ja lõbusam, otsis poisi üles, kes raius õues parajasti hagu «Silu ruttu pää siledass ja tõmba taren uvve püksi jalga, lääme naist võtma,» käsutas isa poega. «Mul om Kadaja Mihkliga jutt joba aetu.» Ja kui poiss sai kokkunult riidesse — pea jäigi poolenisti kammi-mata —, pandi ta saani ja laoti aga hobusele piitsa, et veel valgevaluga Kadajale jõuda, sest aeg oli hiline. Kaup tehti hoobilt maha ja siis näidati talle tüdrukut ka. Ega plikal viga olnud, oli nägu ja konti, perenaiseks sobiv.

«Peretütre om laisa ja veniski,» lausub Jüri vastumeelselt. «Ei taha...»

«Ära võta laiska,» muigab isa. «Võta viks ja virk, Säandsit om kah.»

«Mul omgi joba pernane valmis kaetu,» ütleb Jüri ootamatult hoogsalt.

«Aa,» on Mats Aniluik üpris imestunud. «Ei tiia, kes tuu kah oless.»

«Ma võtass Roosi ära.»

Vanaperemees vaatab pojale imelikult otsa, nagu oleks see hulluks läinud. Loomulikult ei usu ta oma kõrvu, küsides ebakindlalt:

«Karjatütrigu vai? Meie Soola Roosi?»

«Muid Roosisit meil ei ole.»

See on õige. Mats Aniluik pole tõesti kuulnud, et kogu külas oleks kedagi teist Roosi-nimelist. Isegi Käol pole olnud, kuigi seal on iga kuu uus tüdruk. Vanamehe nägu karmistub. Karjatüdruk on ta poja-loikami ära hullutanud! Sellep see Jüri ei käi teiste nooremate seltsis, vaid aina pikutab murul ja mõtleb. Jaa, asi on halb. niisugusest inimesest ei saa õiget peremeest. Matsi meel läheb koguni kurvaks, kui ta kujutleb oma keskmist poega peremehena ja Roosit perenaisena. Tüdruk on küll virk ja hakkaja, kuid mis see loeb, ta on paljas kui aialatt. Kuidas seda Jürile seletada, hullutatud poiss ei saaks aru. Ta ei hakka poega hurjutama, see ei annaks midagi. Kui ta oli noor naise-meis, käis ta ükskord hobusega Riias ja jäi sealpool Valgat ühes kõrtsis öömajale. Kõrtsmikul oli väga armas tütar, kerge jalaga, lahke, igati krapstoi, ja kui Mats Aniluik kõrtsi eestunna nõrandale kasukale magama heitis, pidi ta ikka ja jälle lätlasest kõrtsimehe ilusale tütrele mõtlema. Hommikul ta kuulis, kuidas tüdruk laulis, ja ka see oli väga ilus, kuigi ta sai ainult ühest sõnast aru, ja see oli «dzirgs», mis tähendab kõrbi hobust. Ja siis oli ta kahjutundega mõelnud, et oli liiga karmesti olnud nõus tookord isaga Kadajale sõitma. Kauaks, liiga kauaks

oli too tüdruk vanamehele meelde jäänud. Ei jah, nii rumal ta ei ole, et hakkaks Jürit südameasjade pärast liistule tõmbama, parem ta juba tegutseb. Sõna lausumata hakkab ta hobust teel ümber pöörama, nagu poleks midagi erilist juhtunud.

«Kohe nüüd?» küsib poeg kohkunult.

«Lää kirjuta talu oma nimele tagasi...»

«Melle nii?»

«Mina oma igi ja vaivaga kõrdasäetud talu karjatütrigule küll ei anna. Laskset plikal pää segi aada.»

«Laskse jah, tuu om õige,» tunnistab poeg puhtsüdamlikult, tehes isa täiesti relvituks. «Mis sa siss tolle talu minu nimele kirjutamisega naksetki täämba jurkma, kui sa nüit tahat tagasi minna. Seo ei ole küll sinust illus, esa.»

Jüri haarab ohjavarust kinni ja katsub hobust kodu poole pöörata.

«Kas sa olet talle joba latse soetanu vai?» kähiseb vanaperemees meeleheitlikult ohje kiskudes.

Jüri ei vasta. Ta on ametlikult peremees ega taha nii hõlpsasti oma võimu loovutada. Nii nad seal rabelevad ja kanged on mõlemad, kuni otse nende kõrva juures kostab kärisev hääl:

«Mis te tan maadlede?»

«Olli veidikene asjaõiendamist,» pomiseb vanaperemees pahaselt. Ptüi, nüüd nägi see vallakasak Eesner ka veel pealt, kuidas nad pojaga keset teed rüselevad nagu koolipoisid.

«Väega ää, et sai viimate Jüri kätte. Mul viil suur ring läbi kävva,» muutub kasak kohe asjalikuks. Ta võtab põuest paki punaseid paberilehti ja ulatab ühe lehe Jürile. Noorperemees uurib paberit, põsemuskliid naha all rahutult liikumas. Isa ei tea, mida sellest kõigest arvata.

«Sõjaväekutse,» teatab Jüri muutunud hääl.

«Sa ei tuu ilmangi äid uudisit,» ütleb vanaperemees kasakale etteheitvalt.

«Mis vallamajan kätte andass, toda tuu,» kehitab kange jalaga Mandžuuria sõja invaliid õlgu.

«Na võiss su enda sõavällale saata,» arvab Mats. «Tallu sul ei ole. Üitskõik, kos sa olet vai kohe jäät.»

«Mina sai Mandsuurian oma jao joba kätte,» seletab Eesner. «Mulle avitass. Las nüid tõse andva kah tina keisri, usu ja esamaa iist.»

Ja siis ohkab üsna südamepõhjast see vana mees, kes on mõndagi näinud kaugel maal, kus ta jalg sai vigastada, ja kes näeb veel üht-teist kodumaalgi, enne kui ta lõpuks kuusises kambris rahu saab.

«Üitski ei ole oma, ei keiser, usk ega esamaa,» arvab Jüri ikka veel kutset uurides.

«Kes toda küsiss, kulla Aiaste nuurperemiis, muudku sinel säлга ja sõavällale...»

Nende jutt on sedapuhku aetud. Eesner asutab ennast minema, tal võtab see hiiobi sõnumite laialikandmine hulk aega. Millal ta liipab läbi need kaheksa talu, kust noored mehed peavad kahurilihaks minema. Sant kannab teateid teistele, et needki läheksid ja laseksid ennast sandiks teha. Nii see paraku on ja eks seegi kesta ajast aega nagu varese kraaksumine Varsametsa kuusikus või kaera vaevaline pealoomine savipankadel. Ärgem siiski unustagem, et peale nende kolme täiskasvanud tõsise mehe on siin veel kaastegev kriimustatud säärttega poisinaaskel, vana Eesneri hilisvili. Kui isa hakkab minema,

tuleb ta põõsaste vahelt välja ja hüüab heleda lapsehäälega, panemata miskiks Aiaste peremehi:

«Esa, ma löidse mõtsan rebase uru, tule kaema.»

«Minu maa päält ei tohi sa kedagi püida, olgu sääl vai vanatühi esi urun,» lausub Mats Aniluik karmilt. «Kaiba õkva kohtude.»

Poisike vaatab tõsiselt ja mõistmatult talumehele otsa ning pistab kohmetusest näpu suhu. Kasak pöördub järsult minekule ja hüüab poisile, et toogi minema hakkaks. Peagi kaob Eesner longates kuuskede taga silmist, poeg kannul.

Ja me ei näe teda enam kunagi.

Aga pidagem meeles kuueaastast poisikest, vaese inimese last, keda huvitavad rebase- ja mägraurud. Tuleb aeg, kus teda hakkavad huvitama inimeste eluasemed. Ta püüab sealt vanu harjumusi välja suitsetada ja pookida uut elu, nagu oskab. Igatahes tolle poisinaaskliga tuleb veel tegemist. Kui ta on juba sihvakaks meheks sirgunud ja ei hoia suus enam näppu, vaid plotskit.

Aiaste mehed hakkavad lõpuks siiski üksmeelselt kodu poole sõitma. Ka neid peremehi ei näe me enam kunagi, mis sest, et ilm on esialgu päikesepaisteline, hobune, vanker ja inimesed selgete piirjoontega. Nad sõidavad metsast välja, üle oja, vanker kõmiseb sillatruubil ja siis pööravad nad üles künkale. Sõbralikult istuvad nad teineteise kõrval heinakotil ja hobusel on peal Sangaste laadalt ostetud look. Eemalt kostab rehepeksumasina undamist, seda talumehe südamele kallist sügismuusikat. Nad jäävad järjest väiksemaks, nende seljad kaugenevad, vankrimürin vaikib ja otsekui hääletud varjud sõidavad nad tallu, oma vanasse pessa, kust paistab ainult suitsev aurukatla korsten.

Ja me ei näe neid siiski enam. Nad sõidavad künkale ja kaovad jäljetult nagu tuul või mullune lumi. Ainult põld ja vilja nukkermagus voogamine tuule käes jääb neist järele. Nad on elanud selles talus nagu vabahärrad, nagu maa vangid, ja selles ongi nende mälestus.

TEINE TANTS

Taavet on nüüd juba aastaid Aiaste peremees. Ta on nii mitmeski tükis hoopis teistsugune mees kui vana Aniluik, kellel sai enne jüripäeva kuus ajastaega Otepää vanal surnuaial puhatud. Pole enam Aiastel endist meelegendlust, tõsidust ja karskust, arvavad mõned vanemad taluperemehed nagu Sirgaste Martinson, kelle kohevat habet on isegi ajalehe jaoks pildistatud. Vanaperemees ei käinud ühegi seltsi juhatuses lorutamas, ei jooksnud ta ka kibedal tööajal seltsimajja, pasun seljas. Küsitav on, kas Mats Aniluik sinna puuvoodriga majja teeristil oma eluajal üldse jalga tõstis. Jah, see oli alles peremees, kelle sarnast annab otsida nii lähedalt kui kaugelt, arvavad veel praegugi need, kes omal ajal piisutava kevadvihma all ta kirstu järel kalmistu väravast sisse kõndisid, pilgud hardusest udused.

Taaveti kohta ei võida esialgu midagi kiitvat öelda, sest ta alles elab ja õitseb. Karmide külainimeste silmis ei loe suuremat seegi, et ta käis sõjas Eesti riiki tegemas. Vanad peremehed pole iseseisvusest sugugi nii vaimustatud kui noored. Kuldrubla on nad ära rikkunud, kuldrubla ja head liha- ning viljahinnad Riias ja Peterburis enne ilmasõda. Vabadus on nende jaoks kõigepealt talu hea käekäik, ei enam.

Taavet on juba poisikesest saati külarahvale imelikult kerglase mulje jätnud. Tal logiseb see kruvi, mis teisi kinni peab, arvatakse. Ja paljud ei muuda oma arvamust surmatunnini, kuigi keegi ei või kinnitada, ammugi veel jumalakeeli vanduda, et Taavet oleks kohtlane või muidu peast segane. Seda mitte, jumal hoidku, aga siiski olnuks parem, kui Aiastel oleks peremeheks saanud Matsi Jürist poeg. See, kes ilma sõjas surma sai. Kui see tõsine mees oleks eluga sõjast tagasi tulnud, elataks Aiastel hoopis teistmoodi elu. Küllap siis oleks perenaiseks toodud mõni jõukas peretütar, mitte Soola Leenu tütar Käo saunast, kellel polnud tagumiku ümber peale katkenud sitsseeliku midagi, kui Taavet ta tanu alla viis. Tont teab, mida Taavet tolles kiitsakas puupaljas plikas leidis. Ega tal tühjal ju eriti viga ka olnud, aga ilu ei ole patta panna. Vaevalt oleks Mats lasknud pojalt nii kergemeelset sammu astuda, kui ta oleks siis veel hinges olnud. Oma ennatliku naisevõtuga pani Taavet külarahva silmis oma kerglusele krooni pähe.

Aga Roosi oli palgaliste kohtlemises vanaperenaisest, kes peatselt mehele järele läinud, hulga käreدام ja nõudlikum. Tõepoolest, ta tõmbas ohjad trammis, seda nägid ka naabriperenaised, need kadekopsud, kes talle siia maani vaatasid kõõrdi kui isehakanule. Roosi asjalike iseloomujoonte tunnustamine ei tähendanud muidugi temaga leppimist, oh ei! Soola Leenu sohilapsest Aiaste perenaiseks, kellel see meelest läheks. Roosi oli valge vares, aga niisugune ebatavaline lind ei mahtunud kuidagi halltõsiste taluinimeste maailmapilti. Pealegi pidi neil keegi hammustamiseks ja tagarääkimiseks olema.

Aeg voolab omasoodu, aga siin ei panda ta liikumist nagu tähelegi. Arvatavasti läheb ta mööda maanteed Sangaste, Tartu või Võru poole. Kohalik ajaarvamine algas talude päriseksostmisest. Ja nüüd elavad nad suletud süsteemidena metsade ja nurmede vahel, soode ääres, kindudel, kõikjal, kuhu nad on kord ehitatud. Ja nendes on peidul oma viha, saladused ja kübeke armastust, mis ergab kullaterana ilmetus savis, ähvardades tööühmamises hoopis silmist ära kaduda.

Kas nii polnud lugu ka Taaveti armastusega, kui seda natukest, mida ta Roosi vastu tundis, võib ülepea nii peene sõnaga nimetada. Tasuta orjaks oli see karjatüdruk võetud. Mitte ilusaid mõtteid mölgutama ja kambri otsaaknast käsipõsakil kollakaspunast päikeseloojangut vaatima. Aga ega neil ka tunnetest puudu ei olnud; igatahes on nad hoole ja armastusega ühe poisslapse soetanud ja sellest peab talu pärija saama, kui kõik hästi läheb. Aiastel on naised alati meeste varju jäänud, lambaid püganud, ube kõdritsenud ja vaikselt hingusele läinud. Sama saatus on Roosilegi määratud, mis sellest, et ta agaralt taluperenaise ajakirja loeb ja seltsimajas käsitöökursustel käib. Ta on noor nägus perenaine, oma võimete ja võimaluste tipul.

Taavet laskis paar aastat tagasi ühe jutuka sulase, Kirepi poisi, pikema jututa lahti ja maksis talle kahe nädala palga ette. Poiss oli hakanud Roosiga tiiba ripsutama, nii paistis vähemalt Taavetile. Loomulikult polnud nende vahel midagi tõsisemat juhtunud. Selleks oli Roosi oma meest liialt armastanud, nagu ta ise ütles. See, mida ta Taaveti vastu tundis, oli pigem tänu, et perepoeg oli ta ootamatult teenijaseisusest päästnud, kuid lõpuks on see ükskõik. Sulane pani oma riidepambu vilistades kokku, püüdes nägu teha, et töökoha ülesütlemine on temasugusele mehele nohu, mitte rohkem. Roosi andis talle Taaveti nägemata sahvrist hea kantsaka sinki kaasa ja soovis kõike

kõige paremat. Ta poleks seal hämaral sahvriälvel sulasele vist hüvasti-jätumusugi keelanud, olnuks aga poiss ise natuke agaram.

Taavet oli ka tore küll, elurõõmus, naljahimuline mees niipalju kui võimalik. Kui ta ennast ilusti riidesse seadis, lipsu ette sidus ja halli sametkaabu pähe pani, oli ta nagu džentelmen, keda Tartus kinolinal nähtud. Roosi vahel kahtles, kas ta mehel pole mõnd armukest siginenud, kui ta nii uhkelt seltsimajja või mõnele peole pasunat puhuma läks. «Kiaki piap üks seltskonna lõbustamises ära jäält tegema,» ütles Taavet heatujuliselt. Roosi kahtlustas jumeekat koolipreilit, kes koolilaste kevadpeol Taavetiga tahtsis ja Roosi arust liiga usalduslikult mehe käsivarrele toetus. Muidugi ei läinud Roosi seda mehele nina alla hõõruma, sest kindlat polnud midagi. Ta oli tookord pärast tantsu ainult natuke mossitanud, kuni mees einelauast toodud piparkoogiga kõik jälle heaks tegi. Ta ei osanud mehega kuri olla, mis sai ta sinna parata. Ta ei võinud palju, kuid oma mehele meeldida võis, ja seda ta kõigest hingest püüdiski..

Agas vähemalt täna ei pruugiks Roosi südant valutada, et ta mehe natuke teistega sehkendab. Taavet tõstab koorejaama tsementtrepilt sooje lõssianumaid vankrile. Võipakid on ta juba enne heinte sisse peitnud. Ta küünitab hobuse seljalt ohjad, heidab pilgu üle unise alevi, otsekui püüaks meenutada midagi ilusat, vägisi ununevat. Siis hüppab ta vankrile, istub heinakotile ja nõotab võigu liikuma. Taavetil on täna kiire — tallu on rukkimasinat oodata ja enne tuleks veel üht-teist kohendada. Rootsipunase puuvooderdiseaga seltsimaja kohale jõudes tuleb talle meelde, et suitsud on otsas. Ta pöörab hobuse kõheldes alevirestorani poole. Restoran on veel kinni, ta tehakse lahti tavaliselt südapäeval, aga Taavet loodab tagauksest sisse saada.

Kühmlikuks näritud lasila juures seob ta hobuse ühe oksakoha külge kinni, mille peale pole vist igavlevate hobuste hambad hakanud. Taavet märkab imestusega, et Käo Pauli valge hobune konutab samas, sindlikoorem vankril. Aiaste peremees rapsib moepärast pintsakult heinapepri maha, viskab saabastelegi pilgu. Ta on oma sõiduvees, pole midagi öelda.

Lusiksepa Elmar, aurukatla masinist, on parajasti jalgratta poeseina najale asetanud ja kohmitseb püksisääre kallal, mis on Sannakese mäest alla sõites keti vahele jäänud. Sinder, kirub Elmar. Taavet vaatab pealt, tal oleks vaja masinistiga natuke rääkida, aga ta ei oska kuidagi juttu alustada ja lükkab selle homseks. Seda enam, et asi, millest ta tahab rääkida, pole rutuline.

Seinale on rõhknaeltega kinnitatud mingi paberileht. Taavet astub huvi pärast lähemale. Teadaannet lugedes läheb tal selg kuumaks. Rõõmustavat pole seal midagi, või veel! Seal antakse ühtlase korraliku käekirjaga teada, et täna tuleb Aiastel enampakkumine. Peremehele pole see mingi jalustrabav uudis — käis ju kohtuaitur paar nädalat tagasi varandust arestimas, kuid ohkama võtab siiski. Jah, nii pahasti on seekord lood! Muidugi, talu nad maha ei müü, kus seda. Asi pole kaugeltki nii hull, aga lambakarja ja põllutööinventari näksitakse küll. Häbiasi see oksjon, mida muud. Külarahvas saab jälle tükk aega parastada ja aietada. Taavet süüdistab mõttes venda, haritud meest, kes ei osanud (või ei tahtnud) teda tookord käsinikuks hakkamisest eemal hoida. Nüüd tehku tema, maamats, mida tahab! Võib-olla Karl arvas, et ega see väike veksell niisugust korras talu nagu Aiaste ikka põdema pane.

Masinistil pole Taaveti murega asja. Ta pole juhtunud kuulutust lugema, aga kui loekski, jätaks paber ta võrdlemisi ükskõikseks. Seda kuivlikku silmapaistmatut meest, kes teeb ka lukussepatööd, tinutab ämbreid ja lööb katuseid, on neile alati vaja, mingu või terve küla haamri alla. Ta liigub masina ja katlaga talust tallu, peksab vilja, mis loodus andnud, ja muuga pole tal pistmist. Ta käib oma isa jälgedes, kelle suu on ka mulda täis. Siinkohal poleks ülearune mainida, et Tuhakopli külas on toimunud sugupõlvede vahetus. See on kulgenud rahulikult, pole siin aknaid puruks pekstud ega verd valatud. Lihtsalt üks põlvkond on ära öitsenud, põrmuks saanud ja järgmine märkamatuks asemele tõusnud. Nagu luhahein, ütleks mõni luuleline kõnepidaja.

Kui lapsed, riigid ja planeedid on juhuse vili, miks ei või siis juhus olla ka kahe külamehe kokkusaamine alevis. Nad võiksid poti õlut teha, miks mitte. Isegi asuniku võiksid nad koos ära juua, kuigi ilm on palav ja aega vähe. Elmar naeratab, ta on oma õnnetu püksisääre keti vahelt välja õngitsenud. Aiaste peremehele pilku heites meenub talle eilne öhtu, kui ta Käol rukkirehte lõpetas. Masinarahvas istus juba kambris söögilaua taga, masinist keris üksinda tühjal õuel masinarihma kokku. Paul tuli toa poolt ja küsis, kas tal on masinaühisuse peksukviitung ära täidetud. Ei, vastas Elmar pikatoimeliselt, ta oli just tahtnud peremehega selle pärast rääkida; ta kardab, et vahest saab number liiga suur, Käol oli hea rukis. Pauli nägu punetas, suust tuli viinahõngu, küllap oli vahepeal tagakambris klähvi hinge alla pannud. Olgu Elmar nii hea ja pangu ta viljasaagile kviitungil viiskümmend vakka otsa. Viiskümmend vakka, imestas masinist endamisi, tohoo hullu, see on mõne kehvema väiksema talu aasta rukis. Kokku sada kaksikümmend või? küsis ta ükskõikse näoga. Paul, kes oli eluaeg võrdlemisi vilets rehkendaja, pidi nüüd natuke aega aru pidama. Ta pingutas tükk aega oma puutelgedega ajusid, enne kui sõandas ütelda, et äkki jääb sedagi väheks; tänavu on paljudel kõva rukis. Lükaku Elmar veel oma kaksikümmend vakka otsa. Masinist sai rihma kokku ja pani hoolikalt kasti. See teeb siis välja sada nelikümmend vakka ja Paulil läheb masindamine mõni kroon kallimaks. Käo peremees sai vihaseks — see käib tal äkki — ja käratas, et rahamaksmine ärgu olgu tema mure. Aga suupidamise eest teeb ta kaks kolmveerandliitritist pealekauba. Kas masinist jääb niisuguse kaubaga rahule? küsis ta kannatlikult. Elmar ei olnud kunagi kavatsenud karskusseltsi astuda nagu ta kadunud isa, ta tõmbas põuest sõna lausumata puhta blanketi välja ja kirjutas tindipliiatsiga katla hoorattal kviitungi valmis. Soo, nüüd on sul üle küla rukkisaak, võid keksida, ütles ta ja tegi viguri pärast kurba nägu, ainult Aniluige Taavet võib su siinkandis üle lüüa, tal paistab nurm õige tihedalt hakke täis olevat.

Elmar teadis, et niisugune jutt Paulile ei meeldi. Käo ja Aiaste vahel käis ammuilma võistlus, kumbki talu tahtis teist üle trumbata. Eriti oli seda püüdu tunda pärast Taaveti peremeheks saamist. Paul jäi natukeseks ajaks mõttesse ja tõi siis elutoa juurest lubatud tasu kohe kätte. Masinist veeretask haljaid viinapudeleid käes. Jaa, kõik maksab, ka au ja kuulsus, mõtles ta muiates. Kuhu viin peita, et õpipoiss seda välja ei nuhiks ja koos teiste samasuguste nakermannidega nagu ise ära ei jookse. Riistakasti ei või teda mingil juhul peita, kui ehk ainult koldeesse, tuha sisse.

See kokkusaamine ei tähenda siiski midagi. Nad on palju kordi teine-

teist näinud, jumal tänatud, ja näevad veel, võib arvata. Neil pole teineteisele suuri uudiseid teatada, kuid sellegi poolest astuvad nad ivakeseks restorani sisse. Ilm on ka lämbe, mis sa väljaski passid.

Taavet märkab kohe Pauli, kes istub akna all lauas, õllepudel ees. Aniluigel jookseb vari üle näo. Ei, nüüd läheks ta küll parema meelega õue tagasi. Ei meeldi enam kõrts, ei. Aga taganeda on juba hilja, seda enam et Paul on neid mõlemaid märganud ja kutsub lähemale. Käo peremees on muidugi näost punane nagu alati, vist juba sündimisest saati. Imelik, et ta istub siin kibekiirel tööajal. Ta pole kuigi suur viinamees, aga vahel viskab tal vint üle. Siis lõbutseb ta mitu päeva järjepannu ja joob, nii et küll saab. On juhtunud sedagi, et perenaine paneb hobuse ette ja sõidab peremeest taga otsima Otepääle, Pukka või veel kaugemalegi. Tavaliselt leiab ta Pauli mingist joomakambast, kus ei puudu ka kergete elukommetega naisi. Käo vabahärra nägu on siis tuim ja silmad kinni paistetanud ning hobune muidugi söömatajoomata kuskil küüni taga. Ja ta ise on jõeobuna totter ja kogukas ja mõrised ainult, kui naine teda rekke või vankrisse talutab. Ta ei söö võorast nõust ega joo võorast kaevust, aga pudeli juures on tal kõik põhimõtted meelest läinud.

Paul tahab üleaedsega mõne sõna juttu rääkida. Mitte Kärevere raudteesillast, mis uuest peast kokku kukkus, ei maailmapoliitikast ega paduvihmast, mis mõned popsi heinakuhtjad Korva luhal ära viinud. Sildadega on Eestis tihti peale pahandusi olnud, ja kas neid üks, kaks või kakskümmend kokku variseb, see ei ütle Paulile kuigi palju. Tema alatiseks kõneaineks on mehe jõud ja talu vägevus. See on ainus teema, mille ümber ta võib tüütuseni sumiseda nagu vaablane meepurgi ümber. Jaan Jaago on tema ideaalkuju, ja see pole naljaasi. Kui tollel jõumehel oleks veel korras talu ka, siis oleks Paul valmis ta tagumikule suud andma, nii on ta kuskil laudkonnas öelnud. Kangus ja vägevus, jah, aga mitte ükskordüks, millega ta, vaene mees, vanasti vallakoolis nii hädas oli, et higipullid tulid vägisi otsaette, kui kooliõpetaja teda küsis. Paul vaatab alati mehe kaela peale. Kui see tema arust täismehe mõõdu välja annab, alles siis tasub temaga tegemist teha. Kui ei, siis kuuleb ta Paulilt peatselt nii mõndagi halvustavat nagu Aiaste noorperemees, kes on Pauli silmis hale kergats, mingi pillipuhuv hampelmann. Riukalised on nende vahekorrad, kes seda ei teaks. Paul jääb enamasti ikka Vanapaganaks, kellel läheb kõik käes viltu ja kes saab veel lõpuks naisegi käest sugeda. Ka Taavet pole alati Kaval-Ants, temalgi on ebaõnnestumisi küllalt. Aga nad on, nagu nad on, ja Tuhakopli küla peaks neile tänulik olema, et nad oma tempudega igavat külaelu natukenegi elustavad. Kahjuks on neil ausammastele vähe lootust, vaevalt hakkab pulliselts, kuhu nad mõlemad kuuluvad, nende peale nii palju raha kulutama. Aga mine tea, aeg muutub kiiresti, varsti võib selguda, et just nemad on kui mitte eesti rahva, siis vähemalt kodumaise pullipidamise päästjad.

Lõpuks istuvad nad kõik kolmekesi lauas, ja ega siingi juhtu midagi vapustavat. Taavet püüab oma tusatujust võitu saada ja puurib pilguga lauda, kuni viin pähe hakkab. Kui kilk on peas, tunneb ta ennast üsna talutavalt.

«Paul om täamba õige elde,» ütleb ta moka otsast.

Pauli vananaiselikult lodev lõug otse vöbiseb naerust.

«Ma ole kuulu, et Aiastel nakatavat joba kraami otsast maha

müima,» ütleb ta. «Võtame siss selle piisa sandikoti tervisesse, mis na sulle varsti kaala köidava.»

See on nüüd küll suureliselt öeldud. Taaveti nägu läheb õige mor-niks, kuid kiusliku naabri kõnemoos pole talle enam ammu uudiseks. Paul ja Elmar kummutavad pitsid tühjaks. Taavet ei joo. Ta mõtleb parajat vastust, mis sobiks Paulile nagu rusikas silmaauku, kuid ei leia.

Paulil on kodus kohtlane tütar. Könnib õuel, nina peas kasimata, moka tõllakil nagu suikuval hobusel. Taavet võiks tema arvel valusat nalja heita, küllap see võtaks Käo peremehe silmapilk tõsiseks. Aga ta ei tee seda siiski. See oleks liiga julm kättemaks isegi nüüd, kui Paul on teda rängalt solvanud. Mis loeb mingi väike enampakkumine elu-aegse lolliks jäämise kõrval, mõtleb ta. Paul märkab ta hämmeldust ja küsib:

«Kas üleaidne pelgap viina võtta, et äkki jääb purju ja suskap jälle koheki allkirja ala, kohe ei ole vaja?» Ta hääle pole küll kuri, nagu samuti, kuid seekord läheb Taavetil kops üle maksa. Selle neetud veksliloo pidi ta ikka ära osatama!

Möödunud aastal, kevadtalvel, oli Taavet käinud Tartus seemneviljauhisuses asju ajamas. Öhtul läks ta venna poole ööseks. Karl oli tookord veel poissmees, mis tööd ta tegi, sellest Taavet ei saanudki aru. Vend nagu häbenes rääkida, et tal ülikoolis käimisega lõrri läks, ja Aiaste peremees ei hakanud ka lähemalt pärima. Karl andis mõista, et nad võiksid ühte paika minna, kus on kauneid daame või nii. Taavet oli õhinal nõus, ta tahtis paljukiidetud suurlinna ööelu ise järele katsuda. Nad läksid ühte kahekordsesse puumajja Kastani tänaval ja ronisid trepist üles kuhugi katuse alla. Taavet löi pea pimedas vastu madalat varikatuse kelpa ära, nii et silmad löid tuld. Kurat, nii om katuse all nigu tuvi, mõtles ta pahaselt, käega tuikavat otsmikku kinni hoides. Karl koputas praesibulast lõhnavas esikus teadjalt ühele uksele, oli vist varemgi siin käinud. Aga daamidil polnud viga, kuigi noorem, kes ennast tutvustamisel Härtaks nimetas, oli pikk ja peenike nagu piibuork ning Taaveti arust tiisikusehaige, kuid see ei tähendanud midagi. Peagi istusid nad kiiruga kraamitud laua ümber, praetud sealihaviilud ees; kuskilt otsiti välja kolmveerandliitrine viinapudel. Taaveti võõrastus kadus, linnas elasid samasugused inimesed nagu mujalgi. Natukese aja pärast istus Härtta ta põlvele, pani käe koduselt ümber kaela ja muudkui sädistas oma ilusa häälega. Aiaste peremehele meenusid äkki ajalehest loetud lood vargaugastest ja kahtlastest naitest, kes lihtsameelseid talumehe paljaks teinud. Ta katsus vargsi põuetaskut, kas rahakott on alles. Oli küll; see rahustas teda sel määral, et ta hakkas huvi tundma, kas preili Härtal on jalas ikka ehtsad siidsukad või ei. Härtta ütles, et sukkadega on pärast aega küllalt, ärgu härra Aniluik nii kärsitu olgu. Vahepeal oli viinapudel tühjaks saanud ja kõik paraja auru all. Härtta oli kõige kainenem, temalt tuligi ettepanek, et nad võiksid kuhugi sobivasse kohta, näiteks restorani minna. Aeg polnud veel kuigi hiline ja kui nad nurgalt voorimehe võtavad, iõuavad kiiresti päralt. Kõik olid otsemaid asjaga päri. Karl vaatas abiotsivalt venna poole. Taavet, kes muutus purjuspäi vürstina heldeks, teatas pehme keelega, et tema taob õhtu kinni, olgu kõik mureta. Restoranis tulid nende lauda kaks lõbusat meest, kes ütlesid end olevat Karli koolivennad. Nüüd läks alles õige pidu lahti, hardumist ja vennastumist oli palju. Seal oligi Aiaste peremees ühele vekslile käsinikuna käe alla pannud. Ja miks ta ei pidanud seda tegema, kui Karli sõbrad,

toredad poisid, olid ajutiselt rahahätta sattunud — fortuuna oli nendega lihtsalt natuke hoolimatult ümber käinud. Kuidas nad katusekambrisse tagasi said, seda Taavet ei mäleta, kuigi oli kavatsenud seda Härta sukkade asja tõemeeli veidi lähemalt järele vaadata. Hommikul ärkas ta segipaisatud toas sirmi taga voodis, preili Härta oli ta kõrval paljas ja norskas nagu puruväsinud heinavedaja. Taaveti pea lõhkus hirmsasti valutada, süda läikis ja preili ei huvitanud teda mitte kuidagi, ei sukkadega ega ilma. Ta läks väljakäigukohta otsima, aga enne kui ta selle võõras majas üles leidis, kiskus ta sisikond krampi ja ta oksendas otse läbi koridoriakna välja lumele. Rahakott oli tal taskus alles, kuid tühi.

Vaikselt lauas istunud masinist hakkab järsku laginal naerma.

«Mis sul nakse?» küsib Paul võimukalt. Ta ei salli, et tema lauas räägitakse midagi seesugust, mille põhjust ta ei tea. Teda ärritab ebamäärasus.

«Ei midagi,» pugiseb Elmar kokkunult. Kellele on vaese inimese naeru tarvis? Seda enam, et Paulil on naeruga seotud üks masendav mälestus, mis paneb ta veel nüüdki, aastate möödudes, õlgu väristama. Üheksateistkümnendal aastal, kui ta oli sõjaväes moonamuretsejaks, nägi ta pealt, kuidas eesti sõdurid lasksid Võrumaal ühe moonamehe maha, sest selle naer käis neil koledal kombel närvidele. Kui nad ta küünist välja talutasid, purskas ta äkki naerma. See oli nii ebaloomulik ja jube, et kananahk tuli ihule, kui see katkirebitud riiete ja verest hüübinud näoga mees seal päikeseloojangul ohjeldamatult naeris, nagu peaks ta ühe öhtuga kogu oma vaearikka elu naeru ära naerma. Nad pidid ta oma närvide rahustamiseks maha laskma. Punaste salakuulajaks peeti teda nagunii, see oli enam kui kindel, kuigi küünis piinates ei saanud nad isegi ta nime teada. Kui kuulid naeru katkestasid ja ta hääletu unenäovarjuna maha vajus, hakkas veel jubedam. Laip lamas mõisapargis pärna all, kõik olid surmvait ja küngaste taga punetas soe puhas kevadeha. Kompaniiülem, usuteaduse üliõpilane, pani tapetu silmad kinni ja pomises palvet peale. Paulil olid hakanud põlved värisema. Ei, naer talle ei meeldi, kui põhjus pole teada. Ta vaatab etteheitva pilguga Lusiksepa poole, ei ütle enam midagi, kuid iga inimene peab ise taipama, mis kuhugi sobib. Tema pilkki peaks juba midagi ütleva, mehe pilk, kellel on ümbruskonna uhkeim talu, kurat! Ta tõuseb aeglaselt laua tagant püsti.

«Ma pia kodu minema. Vaja ärbanile uus katus pääle panna.»

«Kes sulle laste löigass? Vana Eesner vai?» huvitub Elmar, kes on ise paljudele katuseid löönud.

«Vai viil laste!» naerab Paul näo punetades. «Mõni pops vai sanna miis kükitagu oma lastukatusse all. Õigel eesti peremehel ei ole alla sindlikatusse juttugi.»

Taavetit puudutavad need sõnad valusasti. Sõna lausumata võtab ta lauanurgalt soni ja peremees laseb ta restorani peauksest välja. Hobust lasila küljest lahti päästes meenub talle, et suitsud jäid ikka ostmata. Ta läheb kiiresti tagasi, kus restoranipidaja, ümmargune ja heasüdamlik mees nagu suhkrupea, keset ruumi seisab ja naisega kõneleb. Teda pole meile küll tarvis, aga kuni Taavet taskust raha otsib, võiks mainida, et teda huvitab kõige enam kuritegude kroonika, kuigi tema asutusse ei murra keegi iialgi sisse. Taavet ostab ainult «Mareti» paberosse, topib karbid mureliku näoga taskusse ja teeb kohe minekut — ta on tegelik põllumees, mitte päevavaras. Paul on oma sindlikoormaga

juba tükk maad eemal. Taavet vaatab heinte sisse pandud võipakid üle, istub vankrile ja sunnib hobust sörkima. Niisugune elu ei paku midagi rõõmsat, mõtleb ta kibedalt. Mõnitus, mitte elu. Aga võib-olla ei mõtle ta sedagi.

Kodus sõidab ta piimanõudega otse nurmele. Sulane kannab kaera-väljal parajasti hanguga riismeid rõugu juurde hunnikusse. See on Eesneri Eedi, seesama Mandžuuria sõja sandi klaari näoga poeg, kes ilmasõja esimesel sügisel Aiaste metsast rebaseuru leidis. Vahepeal on ta laiaõlgseks noormeheks sirgunud, isegi kaitseväes aega teenimas käinud. Töö peale pole ta just ohakas, aga ka nurinaks pole põhjust.

Taavet peab otsustavalt hobuse põllu ääres kinni.

«Istu pääle!» hüüab ta sulasele järsult, nagu kodus põleks. Kui sulane jääb rõugu juurde kohmitsema, taipamata, mis on lahti, hüüab peremees hoopis karedamalt:

«Istu pääle, mis sa enam oodat!»

Imelik peremiis seo Aiaste oma, mõtleb Eedi ja longib vankri poole, hang seljas. Tuju käip tal tuju järgi õkva nigu langetõvehuug. Aga mis tuu minu asi, päätähtis, et palga iluste kätte massap. Pandagu ta või kuud tõrvama, ta on kõigega nõus.

Nad sõidavad kiiruga õuele, tõstavad lõssinõud sealauda juures maha ja Taavet heidab lätsatades põuetaskust piimaraamatu kannu kaanele. Sedapuhku on piimaveoga korras. Sulane ootab kuulekalt korraldusi. Kui ta põllult nii järsku ära kutsuti, ju siis pidi siin midagi ääretult rutulist olema.

Taavet on otsustanud tegutsema hakata.

«Mine võta kuuri alt lapju,» käsib ta lühidalt.

Kui sulane labidaga tuleb, antakse talle hoopis omapärane korraldus — mingu ja hakaku katust maha lõhkuma. Eesneri poiss on nõutu.

«Alles kevade lüüdi uus katus,» sõnab ta viimaks kõheldes.

«Tuu ei ole sinu asi, kas lüüdi vai es lüüda... Võta retel ja naka mugu pääle,» käsutab Taavet. «Aiga ei ole viita. Ödagu puule läät Sannakeselt rüamassinat tuuma.»

Sulane ei lausu sõnagi, tema asi on vait olla. Redel on varsti püsti ja noormees läheb pulkade naginal katusele, jäädes redeliotsale istuma ja päikese käes kõrva soojendama. Ega jumal pole kiiret loonud!

Peremees toob köögist naela otsast aidavõtme. On lausa ime, et ta seal Roosit ei kohta. Ta tuleb rutuga õue, ajab hobuse aidaukse ette, kargab raskelt aidatrepile ja teeb suure roostetanud võtmega ukse lahti. Võti krigiseb üle kogu talu, lukk on aastaid õlitamata. Kes peakski seda tegema, kui peremees elab pingelist seltskonnaelu ja sulane vaatab aga, kuidas päeva õhtule saab.

Taavet tuleb aidast, villakotid kaenlas, laob need kiiresti vankrile, istub ise rohmakalt otsa ja sõidab hobust taga kiirustades õueväravast välja. Küll sulle nüid sõitu tetass, kui Roosi näess, mõtleb sulane mõnusalt. Ta on viimaks siiski katuseharjale jõudnud ja lööb esimesi laaste lahti.

Lõpuks ilmub nähtavale Roosi. Ta on käinud metsast luuahagu toomas, mis pole küll naiste töö, kuid ait tahab ju ometi puhtaks pühkida, issand jumal! Mõistagi on ta kohkunud, kui näeb sulast katust lõhkumas.

«Eedi, mis asja sa tiit?» hüüab ta. «Tule silmapilk maha!»

«Peremehe käsk,» vastab sulane rahulikult ja pühib käeseljaga otsmikult higi.

Enam pole mõtet sulasega rääkida. See mees kuulab siin ainult Taa-
veti sõna, see on ammust aega teada, ei maksa mitte suud kulutadaagi!
Ühesugused sänikaelad kõik. Roosil ei ole õnnestunud nendega midagi
peale hakata. Aga see katuselõhkumine on küll hull! Mis peab niimoodi
talupidamisest saama? Ja õhtupoolikul pidi veel rehepeksumasin ka
tulema. Ehk Taa vet läski masinat tooma, katla toovad kombe kohaselt
peksulõpetajad. Perenaine ei oska praegu nutta ega naerda, ja kellegagi
pole nõu ka pidada. Naljasoont tal pole nagu enamikul naistest, ja mis
seegi aitaks, kui sulane lõhub katust, nii et maja väriseb. Roosi elus
on nii mõnigi asi läinud sootuks teisiti, kui kavatsatud. Vahel pühib ta
köögis või rohtaias põllenurgaga silmi — õnnelik perekonnaelu on ta
nii kaugele viinud. Nukralt seisab naine nüüd keset õue, kolletavad
kaseoksad käes, ja mõtleb, kuhu küll Taa vet võis kaduda. Piimanõud
on lauda juures, kortsunud kartongkaantega piimaraamat kollendab
lõssikannu kaanel ja sinna on kiiruga kirjutatud tindipliatsiga: Ajaste.

Kõik läheb, nagu jumal juhatab, ei rohkemat. Kui nüüd masin tuleb,
on rabelemist palju. Roosi ei salli oma mehes mugavust, minnalaskmist
ja hoolimatust. Õige on ta seejuures pealegi, õige ja muretu. Oh, küll
jõvvap, on ta armsamaid ütlnud. Kibeda meelega läheb Roosi üle õue
toa poole. Jätku Eedi vähemalt too hull katuselõhkumine järele!

Aga sulane ei tee perenaise hädaldamisest väljagi. Eesneri poiss on
hoopis teisemast puust mees kui Kirepi poiss, kellele perenaine oli
midagi maapealse jumala taolist. Küllap Eedi on üldse tuimem, nägugi
on teisel rohmakam ja toorem. Purjun päaga tettu, röibe, arvas Kāo
Paul kevadel sõnnikuveotalgu ajal, kui Aiaste sulane oli hullamise
pealt Sannakese tüdrukul undruku vedela virtsaga kokku määrinud.
Loomade vastu on ta küll hoolimatu ja kalgi südamega, seda on Roosi
isegi märganud. Ja nüüd lõhub ta Aiaste vana elumaja uut katust nagu
mingi masin; laastud muudkui lendavad. Roosi kallab sigadele sööki
ette, toimetab köögis ja katuselt kostev kolin teeb ta rahutuks.

Kõigele lisaks hakkab varsti vihma sadama. Nüüd küll ronib sulane
palumata katuselt alla, tema pärast hapnegu kõik sinnapaika — ei tema
hakka ennast odava palga eest leotama. Muiates läheb ta kööki ja
istub pliidi ette pakule, sinna vihm esialgu ei ulatu. Perenaine ei lausu
talle head ega kurja.

Kui Taa vet õuele sõidab, kaks võõrast meest ja plekihunnik vankri-
pärast, pole siin kedagi näha. Osa katust on maha lõhutud, paljad roovi-
kud valendavad nukralt vihma käes justnagu puuhobuse roided. Taa-
vet ajab ruuna otse toakna alla, hobuse kabjad krabisevad lahtistel
laastudel. Mehed kebivad vankrist maha, nende pintsakud on märjad
ja vanemal mehel on jalad istudes ära surnud. Ohkides keksab ta kum-
melil ühel jalal nagu kurg ja triigib sääremarja. Noorem, ümmarguse
näo ja lihava venelasseninaga poiss, ainult naerab, ta on juba parasjagu
auru all. Taa vet leidis mõlemad päevavargad Otepää turuplatsi äärest
kõrtsist ja kauples nad odava hinna eest tööle; vanem ütles plekissepa-
tööd tundvat.

Sulane aitab nohisedes perenaisel tagatoas mööblitükke läbisadava
vihmavee eest kõrvale nihutada. Ei tea, mida maailmatu mööblit siin
ära ei ole, kuid peegel, mõned pruunides raamid pildid, paar tooli ja
isegi üks diivanimoodi asi on küll. Perenaine ja sulane kangutavad
parajasti kummutit paigast, kui Taa vet töömeeste saatel uksele ilmub.
Kõik kolm soovivad nagu ühest suust jõudu ja sulane vastab neile lah-

kelt: tarvis. Roosi ei tee tulijatest väljagi, ta on ajutiselt kõnevõime kaotanud ja Taavet teab, et pärast ootab teda hea ja parem.

«Nüüd, mehe, ruttu katust panema,» käsutab ta.

«Säändse saoga ei aa õige peremiis pennigi välla,» imestab noorem mees, algaja sopajoodik, aknasse vaadates. Rohtaed helendab sajast, mesipuud mustavad. Jüri istutatud ploompipuu on päris akna all ja isegi mõned viljad on tal küljes.

«Säändse saoga jah,» ütleb Taavet järsult. «Ärge pellake, ega ma teid siia tütrikit kobima es tuu.»

«Muidugi mõista,» kinnitab vanem mees valmisolevalt. Ta on kuskilt kuulnud sellist raamatulikku ütlust ja selle aegaviitmata oma sõnavarasse võtnud. Kummüt nihkub raginal paigast ära, seejuures tulevad ta pehkinud jalad lahti. Roosi püüab äratulnud klotsi jalaga edasi lükata, kuid see ei õnnestu. Pahaselt vaatab ta toauksel seisvate meeste poole.

«Mis te säääl saisate nigu Puda kuju, tulge ommete appi, näete küll, kummutil jalg alt ära,» lausub ta tõredalt.

«Õige jah, kulla pernane,» kinnitab vanem mees ja asib kummutist kinni.

Kui kummut saab kuiva kohta, ütleb Taavet:

«Sulane, mine õige meestele appi, avita plekk vankrelt maha võtta ja mine masina järgi. Sedaiga piass neil popsi vili läbi olema.»

«Kos na säänsa vihмага pessa saiva?» arwab sulane.

«Kui me müüda tullime, lõpetiva na viimast kuurmat. Saiva enne vihma läbi, ma arva.»

Eedi silub pihuga oma valkjaid juukseid, vajutab soni pähe ja läheb meeste kannul õue vihma kätte.

«Mis sul arun om, et laskset katusse maha lahku,» hädaldab Roosi silmi vesistades, kui nad on üksi jäänud.

«Ma tii üle küla katusse,» sõnab Taavet iseteadvalt.

«Mis sa keksit, kui sul ei ole jõudu... Näet esiki, mis sest välla tulep,» osutab Roosi laest tilkuvale veele. «Kõik määndup ära, lagi satap kah lõpuss sisse.»

«Noh, nii ull tuu asi viil ei ole,» rahustab Taavet naist.

«Melle ta ei ole,» nutab naine.

Peremees, kerglane nagu ta on, haarab naise kaenlasse, annab talle musu ja silitab ta pehmeid juukseid. Seda pole ta enam ammu niisuguse õrnusega teinud. Paistab, et sedapuhku hakatakse Aiastel kriisist üle saama.

«Sa tiit alati igasugutsit imelikke tükke,» naeratab naine läbi pisarate. «Ike vai naara, konagi ei või ette teeda, millega sa jälle akkama olet saanu.»

«Ega ei tiia,» tunnistab Taavet puhtsüdamlikult ja õhkab silmakirjaliku kurbusega: «Mis tetta, kui mehearui ei taha kuidagimuudu pähä tulla.»

Roosi tõstab kummuti tagant nurgast märja truba välja.

«Seh, võta oma passun, pane koheki kuivemba koha pääle,» ütleb ta nüüd juba päris rõõmsalt naeratades. Ei tema oska mehega kaua kuri olla; on juba niisuguse südamega.

Taavet tõstab pilli suu juurde. Muidugi pole ta mingi virtuoos, aga üht-teist oskab temagi, «Kodumaad» igatahes, hümmi ja leinaviise ka. Sellelgi päeval peab Aiaste tagatuba peremehe pasunahäält kuulma. Mis sellest, et maja katus on pooleldi maha lõhutud, vihma sajab nagu

oavarrest ja veel nii mõnigi ebameeldivus on ees. Siin üürgaks nagu kohalik Jeeriku pasun, kolmekümne kahe aastane taluperemees kuulutab muredele kadu. Pikkamisi hajuvad lõunataevas pilved, kaugel Varsametsa kohal sinetab puhas õhk. Kahvatu sügispäikese kiir leiab tee talu tagakambrisse ja säratab korraks pilli vasksel pinnal, millele vana Mats Anilui surmatunnini viltu vaatas. Taavet lausub poisikese kombel nägu moonutades:

«Pillimängimine avitap alati . . . Tahat, ma mängi sulle üte ilusa luu, minu kullakallis roosinupp!»

Perenaine naeratab tahtmatult. Niisugusena on mees talle alati meeldinud, rääkigu külarahvas mida tahab. Need mõned viivud, mis ta seisab märjaks saanud koitanud kummuti kõrval ja kuulab pealt mehe musitseerimist, on ta õnnelik. Ta käib ise ka seltsimaja laulukooris; kooliõpetajast koorijuhi arvates on tal haruldane kõrge alt. Ja nägus on ta ka oma sinises kleidis, seda märkab ta meeste silmist. Roosi on meie seltsimaja kauneim pärl, ütleb metsavaht, kes on elus paremaid päevi näinud ja isegi austreid söönud. Kui me viil vekslivõlast kah valla saass, siss võiss elada, mõtleb Roosi ja läheb kööki — majapidamine ootab.

Taavet puhub veel natuke ja asetab siis truba diivani taha soemüüri kõrvale. Teda huvitab, kas isa ja ema pulmapildid on kuivaks jäänud. Jumalale tänu, see koht pole läbi sadanud, lae peal on seal kohas kirst vanade riietega. Vanemad on pildil tardunud, kramplike nägudega, neil on ees tahtekindla vagaduse maskid. Nagu oleksid nad poolprohvetid, mitte taluinimesed, kes üsna hiljaaegu on paruniorjusest vabaks saanud. See pilt teeb Taaveti alati nukraks, ta mängulust kaob. Nende silmis on kõik edevus ja narrus, tühi töö kõik. Isa muidugi istub, ta oli kogukas ja pikka kasvu mees, ei mahtunud muidu vist pildi peale; ema seisab ta kõrval, paksude kaantega lauluraamat käes. See polegi nagu pulmapildi moodi, on kunagi pärast pulmi Tartus tehtud. Jah, etteheitvad on nad pildil, need hauatagused varjud, kes üksmeeles ja truduses teineteise kõrval kabeliaias puhkavad, otsekui tahaksid nad igavikuski ühes olla nagu eluajal söögilaua taga, kartulid ja pekisoust ees.

Samal ajal on sulane hobustega Sannakesele jõudnud.

Ka Kāo Paul, suureline mees, on oma hobustega platsis. Nimelt on Aiaste ja Kāo juba ammuilma üheskoos masinat vedanud. Leping ise on ühel ilusal hilissuve päeval põllupeenral vanaperemeeste tehtud ja nooredki ei söanda teda muuta, olgu nad siis aeg-ajalt nii pahuksis kui tahes. Selle asjaga on igal sügisel parasjagu tegemist, võtab ikka pea märjaks, enne kui kogu rehepeksugarnituur täies koosseisus kohale saab. Teed on savised ja märjad, ka masina ümbermineku oht on neil küngastel küllaltki suur.

Nii, masin hakkab jälle liikuma, ja on parem, kui talle teele ette ei jää. Suure enesekindla monstrumina veereb ta mööda teed, kuus hobust ees. Mehed kardavad, et neli looma ei jõua teda Aiaste märke vedada. Pole midagi hirmsamat kui mäerinnakul masina seismajäämine, kus keegi ei tea, mida teha. Kivi või kaigas masinaratta alla, see on ainus abinõu. Ega selliseid asju küll kuigi tihti juhtu, taibukad talumehed on kõiki hädaohte ette näinud; neil on kõik, kogu elu ette nähtud. Ainult sõjad, tulekahjud, võimude vahetused ja nendega kaasaskäivad rahakursi langused löövad nad roopast välja. Siis on nad abitud ja saamatud nagu lapsed ning alles siis selgub, et kogu nende elutarkus ja

ettenägelikkus oli ainult eluinstinkt ja harjumus. Nad elavad täiesti oma hobustele, vedruvankritele ja piiritülidele, omandikring on ainus, mis neid tagant tõukab. Neid pole vaja ilustada, sest ilustatud inimesed ei taha ega suuda seda ränka rehepeksumasinat vedada, armastkallist koletist, milleta nende elu pole mõeldav ja nad ise muutuksid nullideks. Ka viljamoolok nõuab ohvreid, lähemalt ja kaugemalt on alatasta kuulda, kuidas üks või teine allalaskja huugavasse trumliisse kukkunud ja masin õlesasi seas õnnetute püksiharusid või pintsakukäiseid välja sülitanud. Ta ei pea midagi eneses nagu meri, vaid jahvatab kõik ühesuguse ägedusega sasiks. Selles mõttes on tal nii mitmeidki kokkupuutepunkte totaalse ühiskonnaga ja võiks anda mõtlemisainet erksatele vaimudele, kui neid aga siinkandis leiduks. Ei või öelda, et mõtlemistööga siin künklikus maakohas kõik korras oleks. Nad mõtlevad riidest, toidust, soojätkamisest ja veel ühest-teisest. Aga kui ajakeeris nõuab neilt natuke ajude liigutamist ja tähtsate otsuste tegemist, veeretavad nad niisuguse keerulise asja pigem teiste kaela. Kuid peksumasin liigub ka siis, ta liigub alati, ja kes tema unustab, sellel on varsti vesi ahjus. Seela.

Masinarattad jätavad märjale teele sügavad laiad jäljed nagu muiste. Masin liigub valu ja vaevaga edasi. Ärgu hellitagu keegi roosilisi lootusi, et ükskord saabub aeg, kus masinavedu läheb kergemaks. Kuus hobust on seekord ees, aga imelik, et just täna jääb masin toppama. Kas on masin aastatega raskemaks roostetanud või mäekalle järsemaks kasvanud?

Viimaks jäävad hobused sapsude värisedes hoopis seisma.

«Nõõ, nõõ!» käratseb Eesneri Eedi ja vehib meeleheitlikult ohjahaaruga. Ääd vetruvat malka oless vaja, mis neile setukile õkva üle silmi küiniss, mõtleb ta asjalikult. Ainult kartus Pauli käest tapelda saada on tal takistanud säherdust nüblikut Varsametsas soetamast.

«Mis sa röögit,» pahandab Paul. «Ega sinu lõugamine midagi ei loe, kui obestel om võhm vällan. Sa paremb kae, kohe sa olet obese aanu.»

Tagumine masinaratas on sügavale pinnasesse vajunud. Hobused on masinaga natuke teelt kõrvale läinud — õieti on siin auk, kust Roosi kaevas möödunud aastal pliidi parandamiseks pangetäie savi. Sulane vahib, ähmi täis, pehmesse savvi vajunud rattast ega oska midagi mõistlikku ette võtta.

«Kui sa tüüd ei tunne, kasi õkva mant minema,» vihastab Paul. «Karjatsura!»

«Nõõ! Nõõ!» kisendab sulane igaks juhuks.

«Sinu nõõ ei avita siin enamb midagi...»

«Sa esi ollit kah abin obesit aaman. Ega mina ütsinda süidi ei ole,» õigustab ennast sulane.

«Sinu kärrin ei massa midagi... Kas tahat nätta, kuis ma masinat rattast edesi pööra.»

Sulane vaatab haavunult Kåo peremeest. Aga nüüd avaneb temalgi juhused Pauli konnasilmale astuda.

«Ei tiia, kost sa nuu mehe välla võtat. Kas surnuaialt vai?» lausub ta pilklikult, teades Pauli auahnust. Pole tallegi teadmata Kåo peremehe jõuga suurustamine. Mõni hea aasta tagasi, kui ta veel noorem oli, vedas ta kõrtsis korvi õlle peale kihla, et toob oma valge hobuse seljas kõrtsi letile. Öeldud, tehtud. Paul läks välja, rakendas hobuse vankri eest lahti, tõstis valge endale esijalgu-pidi selga ja tuli lahtisest

kõrtsiuksest sisse ning pani kabjad kolksti letile, nii et kõrtsmik kohkus näost peaaegu niisama valgeks kui Kåo mehe hobune.

«Kas sa, krõmpslõug, ei usu vai?» küsib Paul suureliselt.

«Kui näitad, siss usu!»

«Mine mäele, kutsu Taavet kaema, siss ma näita. Ilma publikuda ei ole mõtet.»

Sulasel ei jäägi muud üle kui Aiastele larpida. Mehed kopsivad katusel, mõõdavad ja lõikavad plekki, vahetades laisalt omavahel üksikuid sõnu. Elu läheb oma rada. Taavet tuleb aidast välja ja kõnnib sulase kannul tanumasse.

«Noh, nüit om publik oleman, võip pääle nakata,» kinnitab Paul ja vaatab põgusalt Taaveti poole. «Kaege, et obese ratta ala ei jää, kui ma trukiga takast tõuka.»

Ta võtab pintsaku seljast, käärib särgikäised üles, otsib jalgadele maast tuge. Seejärel tõmbab ta rinna õhku täis; nii arvab ta tegevvat ka Jaan Jaagot, enne kui see mõne türklase või soomlasega maad-
lema läheb, ja asib siis rattakodaraist kinni.

«Nõõ! Nõõ!» karjub sulane ja vehib jälle meelegeitlikult ohjadega.

Ja tõepoolest — ratas pöördub poris edasi. Sulane teeb ka hobustele jalad alla ja masin jõuab õnnelikult saviaugust välja.

«Tii järgi vai massa kinni,» uhkeldab Paul hingeldades.

Taavet vaikib kadedalt. Tal pole naabri jõule midagi vastu seada.

Paul kehitab rebadele langenud pükse; püksirihm on pingutusest katkenud.

«Kas võtse kõtust valla vai?» küsib Taavet nõökavalt.

«Sääne massin ei tii õigele mehele viil midagi,» naerab Paul üleolevalt.

«Määne siss tiip?»

Paul ei tea, milline teeb. See peab siis küll hoopis suurem ja võimsam masin olema. Neid võib siia varsti ilmuda, selle vastu keegi ei vaidle, aga praegu neid veel ei ole. Kui masinaühisus just pankrotti ei lähe, võib ta koos traktoriga uue masina osta. Katel pole enam moes ja ta jääb nõrgaks ka, viljad on vägevad. Taavet muigab ega ütle midagi. Paljud peavad tema sedamoodi naeratust üleolekuks ja see pahandab neid sisimas väga. Aga Paul ei pane nii peeni hingeirvendusi tähele, teda huvitavad elus hoopis jämedakoelisemad asjad.

Katla toob Sannakese peremees vahejuhtumiteta kohale.

Rehelised on pärastlõunaks kutsutud. Inimesed on kahevahel, nad ei tea, kas tulla või mitte. Vihm on nad segadusse viinud, kuigi äsjane sagnar ei pruugi just peksupäeva nahka panna. On ju Aiastel enamik rukist rehe alla veetud ja seal peaks õhtuni tööd jätkuma, kui just uut märga kaela ei tule ja masinarihma peal peab.

Tasapisi hakkab inimesi kogunema. Õige mitmed jäävad silmitsema omapärast vaatepilti, mida pakub poolik katus. Paljaste roovikute vahel kükitavad kaks Nuustaku meest nagu käod ja klopivad plekki. Või siis nii kaugele on Aiastel jõutud, et vanale elutoale lüüakse tsinkplekist katus peale, mõtleb nii mõnigi toekam talumees. Niisugust luksust pole siinpool keegi endale lubada saanud. Maa ei anna välja, ise-
vahe on Sangaste või Rõngu pool, kus on laudtasane maa ja jõukuse-
järg teine. Eks ta rohkem uhkuseasi ole; kui oleks maja uus, siis veel, mis ta oleks, aga sellele kõdule küll ei maksaks... Need, kes on kuulnud eelseisvast oksjonist, kõngutavad hoopis mõistmatult pead. Mida see muud on kui Taaveti järjekordne kerklus!

Võimukas aurukatla vile matab enda alla kõik hääled.

Kui vile vaikib, kostab elutoast pillipuhumist. Peremees lahutab seal oma närba meelt. Imelik ta ju on, et kibekiirel tööajal jahitakse pilliga, aga eks ta ise tea. Naised muigavad ja räägivad, et muusika saatel oleks küll lõbus reht peksta. Aga Sirgaste vanaperemees saab tõsiselt pahan-datud. Õkva nigu pistlaste palvemajan, mõtleb ta etteheitvalt oma vankriraamil istudes ja tähelepanuväärset habet kõigutades. Ta on pahane ka veel sellepärast, et Taavet pole sõna saates öelnud, kas tulla hobusega või ilma. Kui nüüd hakatakse küünist peksma, siis peab hobune õhtuni jõude seisma, heinad nina ees. Milleks seda vaja, loom võiks parem kodus tallis puhata. Kõiges näeb vana põllumees lohakust ja läbimõtlematust; ta vaikib pahakspanevalt.

Lõpuks jõutakse selgi sügisel nii kaugele, et masin hakkab käima. Selleks ajaks on Taavetil pillilust üle läinud, agaralt ja asjatundlikult paigutab ta inimesi tööle, annab korraldusi ja käske nagu peremees kunagi.

Elmar mõtleb, kas panna katlakorstnale sädemepüüdja peale või mitte. See on tema jaoks tähtis küsimus, tähtsam kui kõik muu. Vaevalt võib säärase märja ilmaga õnnetust oodata, kuid mine sa tea. Ajaleht kirjutas alles mineval nädalal suurest tulekahjust taga Tartu, milles olnud süüdi katkise sädemepüüdjaga katel. Aiaste hooned on küll tule vastu kinnitatud, «OMA» pleksilt naelutati juba vanaperemehe elu-päevil toanurgale, aga õnnetuse korral oleks masinisti kinnimine enam kui kindel. Elmar silmitseb murelikult korstnat. Jah, sellised elusad sädemed võivad tõepoolest katusele või lakka lennata, ja katsu neid siis püüda. Masinist on enesele hooletuse pärast pahane: kuidas ta küll unustas võrgu korstnale peale panemata. Tal hakkab järsku hirm, kui ta seal seisab ja katelt vaatab. Ta kujutleb juba, vaikne ja arglik mehike nagu ta on, kuidas Aiaste küün leekides lõõmab, katus sisse langeb, rukkivihud põlevad ja ka peksumasina kuivad laudosad tuld võtavad. Kuni ta seal aru peab, mida ette võtta, on korsten muidugi tuliseks läinud, nüüd on traatvõrgu pealepanek hoopis vaevalisem.

Siiski ei juhtu Aiastel ei seekord ega ka hiljem viljamasindamise ajal mingit pahandust tulega. Oh ei, niisuguseid hulle asju sünnib mujal, mitte siin. Ja miks peakski punane kukk oma hirmuäratavat tantsu tantsima just rehepeksu ajal, kui on olemas ka pikki tuliseid sügis-õid ja kevadmarusid, kus puu süttib nagu püssirohi. Kõik tulgu sünd-salt omal kohal ja omal ajal. Kellele seda tulekahju praegu vajagi on — inimesed on rõõmsad ja paremini riides kui tavaliselt. Ja pere-mehe vintsutatud südames võtab uudsevilja nähes maad rahustav tulevikulootus.

Küün on tolmu, õlgi ja huugamist täis, et lase aga olla. Isegi tui-male, ükskõiksele sulasele on viimaks eluvaim sisse tulnud. Hall, rik-kis trukknööbiga soni sügavalt peas, särgikäised üles kääritud, tõstab ta hanguvarre naksudes õlgi virna. See töö on tal hästi käes. Võib-olla peaks ta kogu eluks selle peale jääma, siin võiks ta oma parima anda, kuigi töö ise ei paku talle mingit lõbu, sest see on ainult võõra orja-mine. Sulase seekordse virkuse põhjus on silmaga näha. Matsakas tüdruk võtab aganaid. Ta pole töö peale kuri ja võtab reha kätte alles siis, kui masinaalune ähvardab ära ummistuda ja enam viivitada ei või. Töö tüdruk on unisevõitu loomuga, kuid ta näolapil pole viga — looja on selle kallal omajagu vaeva näinud. Sulase meeled on elevel, ta ilme-tud silmad säratavad meeleliselt, kui ta juhtub tüdruku poole vaatama.

Eedi on tugev terve poiss ja Eros ei anna talle rahu, olgu öeldud. Veri kohab ta noores jõulises kehas nagu Palu veski pais ja hukka mõista pole seal midagi. Kogemata silmaviskamisest hakkab pihta temagi armastus, juhuslik nagu kõik, mis inimeste vahel toimub. Kui ainult Käo peremees oma loomajõuga nii palju vihke alla ei laseks ja annaks mahti hinge tõmmata. Paul teeb tööd vihase lõbuga, trotsiga, nagu keegi veel ei usuks, et ta on suuteline tugevaks, tõsiseks tööks. Sulane kirub teda mõttes, ta ei saa endale säärast jõukulutamist lubada. Töö ei paku talle isegi noores eas mingit rõõmu, selle taga seisab sund. Ainult tüdruku lähedus paneb ta kiiremini liikuma, et ennast teisele samasugusele tööorjale natuke paremas valguses näidata.

Masinarihm läheb pealt maha. Sulane jätab hangu virna äärde, hüilib aganaid riidele rehitseva Maimu juurde ja haarab tal keha ümbert kinni. Suurt osavust Eedi hullamise juures üles ei näita, peaasi on kil-kav tüdruk kohmakalt õlgedesse muljuda, teda kõdistada ja katsuda nii palju kui annab. Tüdruk heidab talle kamalutäie aganaid näkku. Sulane pühib oma higist kriimulist nägu, sülitab söklaid suust välja ja tormab uue hooga Maimule kallale, nii et tüdruku roheline sitskleit kaenla alt lõhki käriseb. Külatüdrukud Eedit eriti ei salli, tal on jõhk-rad käed, hullates ei tunne ta nalja ja teeb haiget. Tüdruk rabeleb ja kiljub lõikava häälega, unine nagu vihane. Hämaras küünis tõuseb nii paks tolm, et õlesasis rüselejaid pole nähagi. Aganad kipitavad riiete all, noored kehad on tuld täis, käed-jalad segamini, mõlemad hingeldavad.

«Võta musu ära, mis sa muidu jahit,» õpetab õlevirnalt Sirgaste suvetüdruk, ontlik vanapiiga. Ise ta mehi ei kannata, kraabib igäihel, kes teda silitada tahab, silmnäo halastamatult lõhki, aga teistele nõu anda oskab suurepäraselt. Võib-olla osalt ka sellepärast kutsutakse teda Kassi-Maaliks. Ta libistab enese virnalt maha, et seni kaevul joomas käia, kuni masin seisab.

Maimu on enda vabaks sõdinud ja omakorda poisi põhku surunud; nüüd ta võidutseb, põlv sulase rinnal. Eedi ähib, näost punane. Tal on häbi, et tüdruk oli tugevam, kui ta arvas.

«Ära sa, Maimu, nii ilusale poisile liiga tii. Mehe om õrn rahvas,» sõnab Maali eemaldudes.

Tüdruk aina naerab ja tirib sulast naljapärast kõrvast; ta pahameel on üle läinud. Eedi võtab tüdrukul käest kinni ja teeb kehaga äkilise liigutuse. Tüdruk libiseb ta rinnalt maha, poiss kargab istukile ja suudleb aganavõtja tolmuseid huuli nii hästi-halvasti kui see tal korda läheb. Maimu rebib enese lahti ja vaatab ümber. Õnneks pole kedagi pealt nägemas; siingi on kõige tähtsam maine.

«Soo, teie kah suu seks, nigu Maali opass,» lõõbib poiss.

«Oh sa äbemada,» naerab Maimu.

Eedi muutub asjalikuks. «Jäta lakaluuk õdagu aagist valla.»

«Ei tiia, mis sul õige võoraste lakaluukega asja om?»

«Nigu oless,» kinnitab poiss.

«Mida nii oless?» usutleb Maimu naerulsui.

«Nigu oless, kui oless, vai nii...» pomiseb Eedi.

Tüdruk otsustab poisile vastu tulla, paistab, et nii läheb sel sulasel veel veerand tundi, enne kui jutt ühele poole saab. Pealegi hakkab varsti jälle viljapeks peale.

«Ma ei makaki lakan,» ütleb ta lihtsalt. «Üü om joba külma.»

«Noh, jäta siss aidauss aaki panemada.»

Tüdruk heidab vilksti kiire kõrvalpilgu poisi poole.

«Ma maka oobis takan taren. Esa-ema kõrval nigu pesamuna.»

«Mis ma siss tii,» jääb sulane nõutuks.

«Mis sa siss tetta tahat, et ei tiia?»

«Sinu esa lüüp mul pää kirvega lahki, kui ta mu kätte saap,» ütleb Eedi õnnetult.

«Ole väle, ära jää kätte,» õpetab tüdruk abitud noormeest.

«Mis sa ütlit?»

«Nipitiri. Mis miis sa olet, kui sa kõke pelgat nigu jänes.»

Niisugune süüdistus Eesneri poisile muidugi ei meeldi. Ta nägu tardub jälle puiseks ja süngeks. Tüdruk märkab, kuidas ta sõnad Eedile mõjuvad, ja naeratab kavalalt. Ootamatult hakkab tal kahju, et on sellele meeldivale poisile niimoodi öelnud, ja ta silitab õige õrnalt, nagu möödaminnes sulase käeselga.

«Ma tule viil täamba sinu kaema,» lubab poiss hellunud pilguga Maimut vaadates.

«Ää küll. Ma pane peni rehetarre kinni,» lausub tüdruk vaikselt ja tõsiselt. «Tule aiapoolitse akna ala. Sa olet meil käinu küll, piassit tiidma, kon tuu om.»

Sulane noogutab. Tüdruk võtab ta tugeva korbatanud käe, vaatab seda natuke aega ja torkab siis haralisõrmi õlgedesse.

«Nigu vigel,» ütleb ta hellalt.

Rihm on vist peale saadud. Taavet hõikab õuel:

«Sulane, õe! Sulane!»

«Peremiis om nigu väike laits, ei saa ilma sinuta sammugi astu,» arvab Maimu pahakspanevalt.

Eedi tõuseb sõna lausumata püsti ja ruttab peremehe juurde.

Kaval Taavet on vahepeal isemoodi käigu teinud. Ta on rihma pealepanemise juures poole sõnaga kiitnud Käo Pauli oskust oma aita korrastada.

Kes see ei teaks, et Paul on kiidusõna eest valmis, pea ees, kas või keevasse põrgukatlasse hüppama. Heldides lubab Paul ka Aiaste salved korda panna. Paremb ilda kui mitte konagi, ütleb ta naabrile paljutähendavalt otsa vaadates. Taavet rõõmustab iseendas, paraku on ta võidumees.

«Eedi, mine õige ala laskma,» ütleb ta sulasele heatujuliselt.

«Kes siss õlgi pääle jääp?» küsib sulane viivitades.

«Ma saada paar naist. Perast, kui Paul tagasi tulep, läät esi.»

Sulane ronib vastumeelselt masinale.

Üks vanem mees aerutab «Husquarna» jalgrattaga Varsametsast välja aeglaselt, väerika rahuga, otsekui pakuks talle iga pedaalipööre kujuteldamatut naudingut. Ta laiad lotendavad püksisääred on halja, päikeses kiiskava lõksiga kinni pandud ja jalgrattaraami küljes tolgendab ebamäärast värvi lõhvele kulunud portfelli. Muud pole selles mehes midagi iseäralikku. Kuusiku serval sillatruubil tuleb ta maha ja hakkab jalgratast käekõrval ajades märke tõusma. Aiaste talu asub looduslikult kaunis kohas, lagedal kohal nagu kotkapesa kaljul. Ta paistab uhkelt üle metsade ja nurmede kaugele; siit metsa äärest vaadates jääb enamik hooneid künkaküümu varju, on näha ainult õuepärand ja aganik. Niisuguses talus, eemal inimestest ja maailmakärast, oleks vast mõnus vanaduspäevi veeta, mõtleb võoras.

Künkalt kostab rehepeksumasina kodust huugamist ja katla ladusat suhkatamist. Hea on nende häälte saatel käia. Tulija mõtleb tahtmatult oma tööpoispõlvele, kui peksumasin oli veel suur uudis, ja kui ta käima pandi, tuli isegi parun oma tütardega vaatama, kuidas ta töötab. Midagi sooja, poolunustatut liigahtab ametimehe põues; ta ranged näojooned mahenevad ja silmisse ilmub rõõmuhelk. Ta on hardameelne inimene; mida vanemaks saab, seda hellemaks teevad küpsed viljapõllud ja rehepeks ta südame, kui ta sügiseses looduses ringi sõidab.

Ta on juba esimestest pihlakatest ja teeäärsest kivihunnikustki möödas, kui äkitselt künkal kõik kummaliselt vaikseks jääb. Tulija kõrvaldele mõjub see vaikus võõrastavalt. Talust ei kuuldu ühegi inimese ega looma häält. Juba hakkavad hooned selgesti paistma, elumajale tehakse uut katust, rehala väravas suitseb hääletult katlakorsten. Nagu kinos, mõtleb ametnik rahutuks muutudes. Või olen ma äkki kurdiks jäänud, ehmuab ta. Aga ei, parajasti tõuseb pihlakalt hirmunud kuld-nokaparv kädinal lendu. Arvatavasti sai neil vili otsa, arvab ametnik rahunedes ja sammub jõudsalt lähemale.

Aiastel avaneb ta silmadele järgmine pilt.

Rehelised seisavad küüni lävel troppis, näod hardad ja nutlikkurvad, kehahoiak tumm ja kramplik, nagu vaataksid kõik mingit pisarlikku vaatamängu, halearmast Jenoveeva lavastust. Peavad vist palvetundi, muheleb ametimees, kuigi ta pole kuulnud, et Tuhakopli kandis oleks baptiste. Kes teab, mis armuõpetust seal viljaküünis pakilisel tööajal jutlustatakse; äkki on mõni uus pulliusk tekkinud, ega seegi võimatu ole, mõtleb asjamees jalgratast lauda seinale asetades. Lehes oli hiljaaegu, et üks Virumaa naine pööras pastoriga tülli; ei tahtnud kirikumakse õiendada, läks kätsatades Narva ja astus seal esimese eestlasena muhamedi usku. Jaa, midagi tähtsat peab seal küünis juhtunud olema, kui isegi võõra, mapiga mehe tallutulekut ei märgata.

Ametimees astub lähemale ja paneb väga imeks, et mõned naised istuvad lubivalgete kohkunud nägudega õlgedel ja tihuvad nutta; mõned seisavad uksepiidast kinni hoides ja nende põlved värisevad. Aga iseäranis masendatud on üks matsakas punapõskne tüdruk — ta lamab kummuli põhul ja nutab lausa lohutamatult.

Kogu talule on laskunud sõnulseletamatu masendus. Õhus lendleb peksutolmu ja korraks kõlksatab kang vastu rauda masinalael, kus mehed midagi kangutavad. Üks pika habemega mees ajab hobust küüni juurde, takerdub kiirustades kangete jalgadega ohjadesse ja lendab kápuli libedale õlekorraga kaetud murule. Loomulikult ei naera keegi, ainult katlakorsten suitseb eemal omapead. Vankrikere laotakse värsket kohevat põhku täis, naised kohendavad sõna lausumata vankri eesotsa peatsiks. Seejuures tekib väike segadus: osa naisi arvab, et ei sobi kannatadasaanut niimoodi vankrile panna, et hobune ulatuks sabaga näo kohal vehkima. Tehakse siis peats teise otsa, kuid siis kuuldu jälle poolsosinal avaldatud nurinat: jumal hoidku, ega ta veel külm ei ole, et sedaviisi, jalad ees, vankrile pannakse... Lõpuks võtavad siiski praktilised kaalutlused võimust ja päits jääb vankripärä.

Üldine rusutud meeleolu kandub tulijalegi. Ta uudistab üksisilmi kõike, mida siin näeb; meeleldi küsiks ta lähemat seletust, aga ei tea, kellega juttu alustada. Silmakirjaks teeb ta asja, kohmitsedes püksisääre kallal, ja võtab lõksid ära. Viimaks märkab ta teiste selja taga tursket iseteadva olekuga taluperemeest, kes seisab, käed kramplikult

halli pintsaku taskus, punane nägu higivees. Võõras otsustab temaga kõnelusse astuda.

Käo Paul võtab kohtutäituri tere kinniselt vastu ja uurib kõhetut ametimeest üleoleva pilguga.

«Mis siin lahti on?» sõandab võõras ettevaatlikult küsida.

«Sulane om trumlin,» teatab Paul süngelt.

«Ah või niimoodi kohe, et sulane on trumlisse kukkunud,» imestab võõras siiralt. «Kurb juhuse küll, üks noor mees jälle eluks ajaks sant.» Ta kõngutab kaastundlikult pead.

Aga Pauli ärritab see mees tükis oma peenutseva kirjakeelega. Ta umbes aimab, kes see mees võib olla, kuid sellegi pärast ei tee temast välja. Kae, kos viil asjakarp vällan, tulep siia keksma! mõtleb ta tusa-selt. Ta ei taha endalegi tunnistada, et ta ainult sellepärast teiste selja taga seisab, et ei või verd näha. Ta süda on paha ja jalad nõrgad nagu tookord, kui sõdurid tolle naerumüristava moonamehe hinge looja karja saatsid. Paul seisab liikumatult nagu post ja ühmab kiusliku, teeseldud ükskõiksusega:

«Mis ta sitta kurb vai midagi. Raim ei ole kala ega sulane inemine.»

Ametimees vaatab talle kartlikult otsa; praegu ei ole tal säherduse võika nalja jaoks soont.

Vahepeal on õnnetu Eedi trumlist välja urgitsetud. Ettevaatlikult võetakse suurest verekaotusest pabervalge jumega sulane masinalaualt maha ja tõstetakse vankripõhja õlgedele, verine ja elutu.

«Ruttu mõni sedulgarihm siia,» käsutab Elmar. «Siin ei jää muud üle kui käsi õlavarrest kõvaste kinni tõmmata. Muidu om ta verest tühi, enne kui liina saade.»

Tuuakse rihm. Rehelised vaatavad õudusega pealt, kuidas masinist poisi särgikäisest järelejäänud räbalad lõhki kisub ja küünarvarre kollase sedelgarihmaga kinni nõõrib. Temal kui ilmasõjaaegsel sanitaril käib see kiiresti. Purustatud käe poole püütakse mitte vaadata, süda hakkab pööritama. Parema labakäe asemel ripendab mingi lemmelepekstud, läbinätsutatud verine nutsak. Niipalju on töömehe käest järele jäänud.

«Kas tullite oksjoni pidama vai?» küsib Paul üldises vaikuses ametimehelt.

«Kahjuks ei jää muud üle,» vastab võõras mees leebelt.

Ta nihkub sulase juures toimetava Taaveti juurde ja tutvustab ennast:

«Pettai. Kohtutäitur.»

Aiaste peremees võtab terekäe sõbralikult vastu.

«Kes lätt liina viima?» küsib masinist Taavetilt peaga vankri poole osutades.

«Meie sulane viib Eedi ära,» ütleb Sirgaste peremees pikkamisi ja annab silmadega märku meestesummas seisvale poisikeseohtu sulasele. Õigupoolest peaks ta ise minema, aga eelseisev enampakkumine ei anna talle asu — äkki langeb odava hinna eest midagi sülle. Nii see on, sulane vedagu sulast, siis on kõik korras ja kellelgi ei tule midagi ütlemist, ei nüüd ega hiljem.

«Ära sa tagasi tullen enam obest takast kihuta, siss om sul aiga külland,» manitseb habemik oma sulaspoissi.

Peatselt veerebki Aiaste õueväravast välja vanker, kus üks sulane on pikali redelite vahel, hing niidiga kaelas, teine sulane laamitsal, jalad rippu, ja teeb hobusele tuupi.

Pettai läheb Taaveti saatel enampakkumisele tulevat varandust üle vaatama. Kohtutäitur on sõbralik ja vastutulelik mees. Karjamaasiilul, kus nad lambaid vaatavad, annab ta selgesti mõista, et kui Taavet tahab, võiksid nad koguni niisugust mängu mängida, et tema pole peremeest kodunt leidnud ja enampakkumine jääb seepärast ära. See on Pettai poolt väga suur vastutulek, sest on masinaaeg ja nägijaid palju — võib pahandust tulla, isegi koht võib ohustatud saada; pärast võib Taavet kuskilt raha saada, ja asi on korras.

Aga Taavet ei taha mingit pikendust ega edasilükkamist. Ta võib kerglane olla, kui just nõnda arvatakse, aga õiglane igatahes, peetagu seda meeles. Umbes niimoodi ta Pettaile ka ütleb, jutt tuleb tal natuke tõrksalt ja teravalt välja, aga see on täiesti Aniluikede vaimus. Kohtutäitur märkab, et tema vastutulelikkust ei osata vajalikul määral hinnata, ja jääb mornilt vait. Kui te lasete elumajale uue tsinkplekist katuse panna, siis peaks teil raha olema, teeb ta üle künkakühmu talu poole kiigates teist juttu. Taavet raputab jäigalt pead.

Tal on häbi, kui ta selle võõra mehega karjamaasöödil ja õuel ringi kooserdab ning oma vallasvara näitab, ajal, kui rehelised on äsjasest jubedast vaatepildist toibunud ning tööle asunud. Kakssada viiskümmend krooni pole veel jumal teab mis raha, aga mis sa teed, häda ei anna häbeneneda! Viimastel aastatel on tal tõesti raskusi olnud — kartulimädanik tegi puhta töö, loomadega oli õnnetusi. Ja üldse on Aiastel nii mõnigi asi pärast Matsi surma tagurpidi käinud. Vahel arvab Taavet, et tal puudub hoopiski peremeheanne. Jah, kurb ja järelemõtlik on täna muidu nii lõbus ning muretu mees, kui ta õuenurgas takjate sees looreha juures seisab ja kohtutäitur oma taskuraamatusse midagi üles märgib.

Aiastel on imelikul kombel alati rehepeksu ajal midagi juhtunud. See on otsekui selle talu traditsioon. Seekord on siis mees masinatrumlis ja tagatipuks tuleb oksjon. Mida ütleks vana Aniluik, kui ta seda teada saaks? Küllap pööraks enda kirstus ümber, nii et kuuselauad praksuvad. Taavetile meenub isa range pilk, kui ta neid lapsepõlves üle söögilaua vaatas. Poegade jaoks polnud tal eales helli sõnu, ainult torgata ja nõögata oskas ta. Ja kulunud puulusikaga, millega ta elupäevad oasuppi sõi, vastu kolpa kopsata, kui lapsed söögipalvet pidamata lusika või leivakäärü järele kahmasid. Nõnda, karskuse ja karmusega, lootis ta nendest rüblikutest kangeid asjakohaseid mehi kasvatada. Aga kus on need eesti elu edendajad nüüd? Üks on pooliku haridusega nurgaadvokaat, kelle naised ja viin on nahka pannud; teine, võib-olla kõige mõistlikum ja asjalikum, puhkab Poolamaa mullas; kolmas kõnnib häbelikult nagu sulgiva kana mööda koduõue ja otsib lauda, mida katla veetünnile kattedeks seada, et kohtutäitur võiks vabas õhus hakata ta varandust otsast maha müüma. Kas ei olnud Mats Aniluik omal ajal siiski veel leebe? Kas ei oleks ta pidanud oma puulusikaga hoopis tihedamini ja tungivamalt pojalarude otsmikule koputama, et nende mõistusenuke oleks eluks ajaks taguotsast pähe tulnud, mõtleb Taavet ahastades. Olgu ära neetud see märtsikuu õhtu, kui nad vennaga sinna katuse alla tuvikuuti ronisid!

Masinarihma tuulekaitse plate on veetünnile asetatud. Pettai istub tünni taga riistakastil ja paneb parajasti prille ette. Tema on oksjoniks valmis, ajaviiteks vaatab ta, kuidas madal päike roosatab kinkude kohal õhtupilvi. Masin pannakse seisma; külarahvas tuleb pikkamisi lähe-

male, mõned jäävad võrastades seisma, mõned istuvad tühjal vankril, käed koos nagu palvetunnis. Paaril naisterahval värisevad veel jalad pärast ennist õnnetust. Kohaomanikud vaikivad kaastundlikult, pea nendelgi ei või samasugune oksjonijant kaela tulla — keegi ei või milleski kindel olla. Olgu mis see Taavet on, aga ta on omakülamees ja hea meelega laenaksid nad talle raha, kui neil aga oleks. Aeg on halb, veel pole vilja eest midagi saadud. Taavet on ise ka süüdi, pole just eriti võlgu otsinud, on seda sorti uhke mees, kelle turi ei nõtku kummardama ega hääl paluma.

Pettai sahistab moepärast pabereis oma veetünnil, ta näeb välja natuke misjonäri moodi, kes peab neile kriimuliste nägudega töökuumadele masinaneegritele kristlikku armuõpetust jagama. Kui Eesti riigil oleks Aafrikas kapsaaia-suurune asumaa, oleks Pettai vist paras mees, keda võiks sinna paganaid pöörama saata. Pettai peab oma praegust ametit endale võõraks. Kahjuks on ta vaeste inimeste laps, muidu läinuks noorpõlves Tartusse usuteadust tudeerima. Trööstimiseks on tal soont, häälgil on mahe, harras ja üksluine, kuigi siin pole sellel mingit tähtsust. Ta ootab, kuni kõik on katla ümber koos, koputab siis ranguse mõttes leegivärvi «Faberi» tindipliatsiga lauale. Valge peaga poisike, näpp suus, talulapse kohta haruldaselt julge, seisab ta laua juures nagu õpilane või assistent, jälgib kõike terase pilguga ja vaatab kõigile ühtejärke otsa nagu südametunnistus. See on Taaveti ainus poeg, Aiaste tulevane pärija, kui temagi ei kavatse mingiks advokaadiks või inseneriks hakata. Las saab ta juba varases lapsepõlves tuttavaks tantsudega, mis selle vaese katla ümber veel tulevad. Pole teada, milliseid vapustusi toob aeg, uus päev, mis saabub enamasti Varsametsa tagant, sest sealt tõuseb päike.

Seejärel kuulutab Pettai enampakkumise välja. Ta suust voolab maa-mehe kõrvadele pahaendelisi sõnu, nagu Tartu Majaomanike Pank, Tartu-Võru Rahukogu ja enampakkumisele kuuluv vallasvara. Rahvas kuulab vaikselt ja tähelepanelikult Pettai juttu; ainult üks piimahabe, Jõõla perepoeg, on leidnud soodsa silmapilgu Maimu näpistamiseks. Ta saab tüdrukult valusa laksaka vastu nägu; kõik vaatavad häiritult nende poole ja poiss taltub.

«Müümisele kuulub kaheksa viiekümne krooni väärtuses järgmist vallasvara: ühe-hobuse-looreha... Seal!» näitab kohtutäitur käega üle õue talli poole. «Ja lambaid.» Rahvas vaatab äraootavalt Pettaile. «Lambad on karjamaal. Loodan, et igaüks siinviijaist on lambaid näinud ja teab, missugused loomad nad on,» lisab ta ja üle ta selge kortsulise näo libiseb naeruvine.

Mõned rehelised muigavad endamisi. Peris kena miis tuu kohtuametnik, mõtlevad nad, ja vaatavad, mis edasi tuleb.

Pettai koputab jälle pliatsiotsaga vastu platet. Poisike puhub laualt sinna maanduvaid rehebemeid. Küllap ta puhub liiga tugevasti, iga tahes tõuseb koos aganatega lendu ka üks Pettai paberileht. Veel viimasel silmapilgul saab mees nimekirjale oma kõhna soonilise käe peale. Kurjalt vaatab ta poisikese poole, kuid lapse kohkumist nähes naeratab äkki heasüdamlikult. Päev on õhtusse kaldumas, aeg pihta hakata.

«Esimesena tulevad enampakkumisele lambad,» teatab ta. «Algvääratus ühtesumma sada seitsekümmend krooni. Kes pakub rohkem?»

Masinarahvas vaikib. See on hea tükk raha. Ja kellele neid lambatuustakuid õige vaja, eks neid ole igas talus küllalt. Vahest ainult Aiaste peremehe päästmiseks tuleks nad ära osta.

«Sada seitsekümmend üks krooni,» ütleb Sirgaste habemik pärast järelemõtlemist pikkamisi.

«Sada seitsekümmend üks krooni esimest korda. Kes pakub enam?» koputab Pettai.

Kõik istuvad või seisavad nagu kivistunud. Sirgaste peremees pikutab kotikoormal ja peab ärevusest hinge kinni.

«Sada seitsekümmend üks krooni teist korda!» teatab kohtutäitur kiretu häälega.

«Sada seitsekümmend viis,» hüüab äkki Kåo Paul valjusti.

Kõikide pead pöörduvad Pauli suunas. Kåo Lomp istub vankriserval ega tee üldisest tähelepanust väljagi. Ta teab, mida teeb.

Pakkujaid ei leidu. Sada seitsekümmend viis krooni on nende lambakõõtsude eest ilus hind.

«Müüded,» koputab Pettai pliatsiga platele. Sirgaste habemik on rõõmus, et temal endal kui otsa lahtitegijal ei tulnud jänni jääda. Edaspidi otsustab ta ettevaatlikum olla, muidu määratakse veel jumal teab millist rämpsuga kalli raha eest kaela. Suurte lootustega oli ta oksjonile jäänud, kuid nüüd on pettunud. Hobureha müümisel on ta hoopis vait, näsib ölekört ja vaatab niisama pealt. Jällegi pakub ainult Paul. Reha müüaksegi talle seitsmekümne viie krooni eest maha ja seejärel lõpetab Pettai oksjoni ära — vajalik summa on käes. Sirgaste Martinson viskab ölekörre ära ja tuleb viljavankrilt maha. Talle meenub tsaariaegne kaklus Pauliga Nuustaku kõrtsis ja tal on hea meel, et kogu see krempel jäi Paulile kaela.

Pettai võtab prillid ninalt, torkab narmendavasse papptoosi, korjab oma paberid tünnilt kokku ja lööb portfelli laksatades kinni. Kõik sujus libedasti, tänane käik läks õnneks. Kohtutäitur on endaga täiesti rahul.

Kuigi päike alles vajub Kåo loogapajude taha, pole mõtet masinat enam käima panna. Homme tuleb naguni veel kõvasti oma pool päeva Aiastel peksta, osa hakke on veel nurmel, ei mahtunud rehalasse ära.

«Ma kingi nuu lamba sulle tagasi ja anna luuriha viil päälekauba,» ütleb Paul äkki valjusti, et kõik rehelised kuuleksid. «Muidu sa, vaene miis, olet omadega peris plindren!»

Taavet värahtab. Ta väsinud nagu värvub pikkamööda punaseks. Seda see Paul siin nii hoolega välja pakkus, et talle pärast jälle krutskit mängida. Aga nii lihtsalt see asi ka ei käi, ärgu arvaku.

«Aiastel ei elata armuandest,» vastab ta selgesti, iga sõna rõhutades.

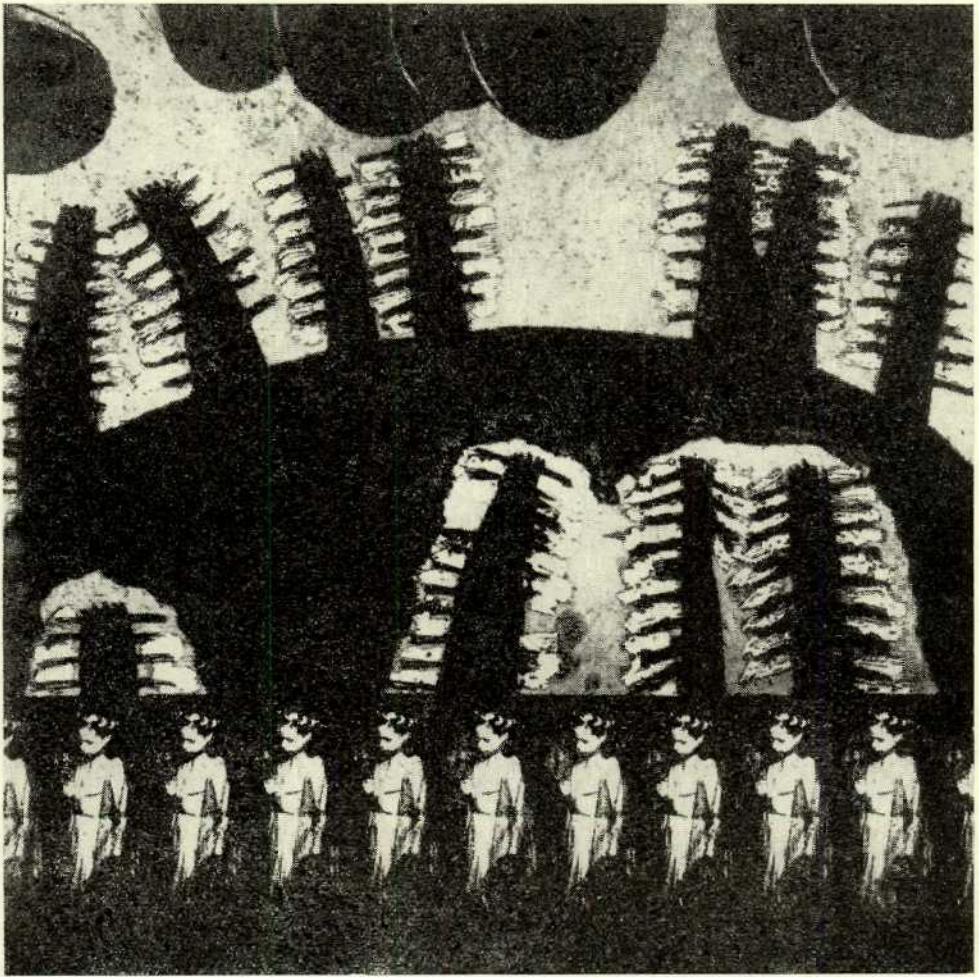
Reherahvas jälgib huviga nende järjekordset kemplemist. Näis, näis, mis sellest tuleb! Nigu tiukrikikka, mõtleb Lusiksepa Elmar masinarihma kokku kerides.

Taavet läheb kotiveohobuse juurde, võtab selle naiste sosina ja meeste muiete saatel aisade vahelt lahti ning suundub, look pihus, üle muru takjates losutava roostetanud looreha poole. Ega Aiaste veel sellepärast vaeseks jää, et see isa poolt tsaariajal ostetud kosu maha müüdi! Taavetil on lauda taga teinegi reha, uus ja uhkem! Ärgu Kåo Lomp siin midagi praaligu!

Ta paneb hobuse reha ette, istub pukki ja hõikab katla juurde Paulile:

«Tule istu veere pääle, ma vii su kodu. Süüma sa niginii ei julge minna, pelgat, et ma su ära kihvtita!»

Paul vehib tõrjuvalt käega. Asja niisugust pööret pole ta ette näinud

K. Põlta

Linnamägi (Kartongtrükk, valmiskujundid) 1969

ega oska nüüd äkki midagi öelda. Taavet tõstab rehapiid üles, sõidab väravast välja ja reheliised näevad, kuidas ta aganiku tagant vasakut kätt alla Käo poole pöörab.

Kui ta ratsa tagasi tuleb, istub masinarahvas juba õhtulauas. Ka Pet-tai kutsutakse sööma, tagatuppa muidugi, kuhu Roosi on tema, masinisti ja peremehe jaoks eraldi väikese, rohelist ruutu linaga laua katnud. Taavet toob kapist viinapudeli ja pitsid; ega linnamees kärakast ometi ära ei ütle. Nii nad seal istuvad kolmekesi, ajavad juttu, ja Elmar muretseb sulase pärast. Nüüd on see õnnetu mees kindlasti arstide käes ja need teevad temaga sada imet, kui isegi mitte rohkem. Töötegitjat temast enam ei tule, üks mis kindel. Peab hakkama jutlustajaks või poliitikategelaseks, seal ei ole käsi tarvis, arvab masinist. Teised ainult ohkavad ja Taavet valab aga suurest pudelist viina. Äkki paneva viil minu Eesneri Eedile eluaigset pensioni masma, välgatab tal läbi pea, kuid ta ei ütle midagi.

Kohtutäitur hakkab varsti minema. Ta on päris pehme keelega, kuid istub siiski kindlalt oma «Husquarnal». Valka ta täna enam ei jõua, vaid sõidab läheduses elava õetütre poole ööbima, kuigi oleks võinud ka väga hästi Aiastele ööseks jääda.

Elmar jääb veel natukeseks ajaks istuma, ta elab ligidal, omaküla-mees, aega küll. Peremehel oleks talle üks jutt, aga ta ei tea, kust otsast seda ajama hakata. Elmar kummutab veel pitsi viina, muutub natuke härdaks ja räägib jälle Eedist, kelle elu on nii halva pöörde teinud. Tal on poisist kahju. Või veel! Vaese inimese elu, head pole tal midagi loota. Kõige hullem on veel see, et õnnetus võidakse masinisti kraesse keerata. Muudkui oota aga konstaablilt kaela.

Kui masinist seal laua taga sedaviisi hädaldab, silmad kirjud, kaob Taavetil viimane tahtmine juttu ajada ja ta lükkab selle homseks. Kui viimane vihk on undavasse masinakeresse kadunud, viimased terad kotti valgunud, siis tahab ta Elmariga natuke rääkida, mitte varem. Ta ihkab üle küla rukkisaaki ja Lusiksepp võib oma tindipliatsiga selleks pisut kaasa aidata, kui ainult tahab. Aga miks ei peaks ta tulivee eest tahtma? Taavet pole sugugi kitsi mees, kui mängus on au, olgugi et on ise ajuti raskustes.

Taavet saadab närtsinud masinisti koju ja seisab õuel, kuni see kri-giseva jalgrattaga hämarusse kaob. Homme hommikul käsib ta karjapoisil müüdud lambad Käo karja ajada. Keegi ei tohi mõelda, et ta võib Aniluige üle naerda ja teda kerjuseks p'ädada. Siin elatakse iseseisvalt ja uhkusest pole ka puudu.

Nii mõtleb Taavet hämaras sügisõhtus tuppa minnes, ja kes saab tal keelata olemast see, kes ta parajasti on.

(Järgneb)

Lehekülgedest Tiiale

Ja kui meri taandub siit enne või pärast isiksuse kahestumist
 võime me ikka minna olla seal astuda tildrite jälgedele
 jääda tuule kätte vihma kätte suve ja talve kätte vabadusse
 sest teist mind ja sind ei ole ja silmapiir jääb alati silmapiiri taha
 jagada kõik leib mis jääb rõõm lumi mis ei hoiaga ega keela
 päike pöördumas ümber pööripäeva pimedad õunapuud aedades
 sulle mulle mulle kes pool elu on pununud kõisi ja esinenud
 usaldanud lippe ja entroopiat kitkunud lõputuid nõgeseid kellegi nime all
 kes pärani sui seisab värvilises ruumis mille sa sidusid unistades tiibu tiibu
 minu sõrmedest oma sõrmedega kokku

Keegi ei saa mind panna tagasi kokku
 sõrmitsedes katkisi keeli mõtlesid sa võibolla muud
 kõik rakud ja libled on vait valmis vastama küsimustele
 mis näevad läbi tulevad meist läbi asjad väljad kiired
 mida ei ühenda miski muu kui tõde tühi sõna meri ookean
 kus meid ehitati pandi luukaupa rakukaupa silbikaupa kokku
 kas see kes öösi kiriutab luuletusi on mina
 valutava seljaga hallide juustega sinu nimega mõttega ainult sinust
 ja sa tuled ja jääd seisma mu toas mu silmades minus
 ja su käed on soojad soolased kõige kallimad
 käed mis pühivad tolmu vanadelt kirjadelt teadmiseks et
 oleme olnud oleme surnud oleme sündinud tumedast rahvast
 kellest on nii vähe sõnu ja nii palju haudu ränki kive
 et puhkajail oleks rahu tuhal ja luukildudel mida mida
 mõtlesid sina tütarlaps avades muinasjutuvõtmetega
 karkade uksi ja küsides mult megaliitide käeiooni
 mida sa mõtlesid armas sõrmitsedes küünlavalgel mu katkisi sõrmi

Ütle mata sõnades leekides põlen
 mina valgeks tuhaks merikarpide tolmuks
 Connemara rannal
 hing sina liblikas kuhu lähed sina kas väsid
 mitme mere kohal

maade kohal mis on võõrad pilvede palistuses
nii palju iseendale öeldut härmalõngu tarasid ahelaid
raske olla veel raskem üksinda olla
laevata lemmikuta tiibadeta maa lõpus
vastu Atlandi osavõtmatust
mis nimega pean sind nimetama mis silmadega vaatama
mis kätega hoidma sind su ootust su küsimusi
enne päevi pimedusi väsimusi mis on nii lühikesed või pikad
kahekordsed sõlmed suul ootan
tühjal väraval ja lumi sulab su ukse ees su akna all

Ah kas minul on raske või kerge küsi ajalt endalt
miks ta voolab nii ruttu lahusoleku päevi miks
ta ootab nii kaua järele meid kaht Tartu ristteedel
vastajat pole nangunii kellestki — kui kindel
saab üldse olla selles mis me kindlasti teame
nüüd sa lähed aga jääd sõrmedena sahtlisse
elava nirgina läve ette ja katkisele aknale
kasvab meie pärast lasteraamatute punaseid õunu

Uni katab meid ühele palju kahele vähe
paljad on su varbad talveöole trotsiks
punased rebased kui tuleleegid mägedel
pentatoonika su väike sõrm on väike
ja su suletud silmades libisevad muinasjuttu
tagasi keskmine ja vanem vend

Aga kord palju hiljem meenutan randa
ärgates sinu kõrval pärast surma unenäos
kus on murdunud puid ja laevade kilde
ja riste lahkujaile kes võibolla on päral
kord libiseb lina ült kord kärisevad silmad
ja vennad saab vennashaud KAS KA SIIS
KAS KA SIIS MIS SIIS MILLEKS MIS MU ARM

Kui sa oleksid eksitus siis ma teaksin et midagi muud ei ole
ainult tee mida mööda saab läbi Tähtvere ja tühjuse
plataanid nailonkuused tinavihm mida ma pole kunagi näinud
kui sa oleksid tõsi siis ma teaksin et olen sind alati uskunud
siis juba kui olin nelja-aastane ja mõtlesin mis tähendab
et mina olen mina
kui sina olid veel sündimata kui olid alles
kellegi armastuses ja ühe lapse küsimuses
valgel varjudeta päeval ühes möödunud toas

Laulda

unes kauge suure jõe kaldal kust ma rohkem ei mäleta
kui rõõmu ja seda et seal ma oskasin siin ei kunagi
sest see kõik on vaid rõõm vaid leidmine kuskil
tuhana helvendanud peolt kehana sattunud siia
maade ja linnade keskele kivirankadest majja mis on haud kivikaln
paratamatus või eksitus uni mis meid lammutas kauaks
laulda end lahti süda linnuks rinnakorvist välja
kotkaks punaseks täpiks loojakupilvedesse
laulda end välja siit megaliitide vangist laulda kokku
kildudest luud mullast ihu laulda tagasi hää!
kirjutada ehk halvem ehk paremgi — jõulune tuisk
avab tiivad tiivad valge ruuduline vihik
tõustes sinnasamma kodu kõrgesse taevasse
tiivad ja armastus laul linnupilk mille all
avanevad leheküljed kodumaa kui keelatud kaart peopesa
elujoon saatusejoon jooned jõed mis lähevad ühte sängi
omal kohal on kõik valge paber nurmed tähed jõed
mille tee on seesama mille sünd on pilvede vihm
meie kodumaa kohal linnade nurmed ja maantee
ja öö vari mis liigub üle kaardi üle ruuduliste maastike
kustutab värvid meie silmist õunte punastelt põskedelt
nii et jäävad vaid tähed tähtkujud sõnad mida igäüks
paneb omamoodi kokku elujoon saatusejoon igäihel omamoodi
jooned kirjas ja kirjutamata elatud ja elamata
käsi kustumata jooned lind kelle öö lehekülgedelt tähtede vahelt
tõi puhkama seda elu ja saatust sinu puhkevatel rindadel

Õö tuleb ja kustutab aastaarvud ja arvestuse
tõstab meid minevikust ja toob ära
ruuduliselt laualt kuningate lippude ja hobuste seast
tuulevaikust täis org kohtumise tunnistaja
mis on tilluke algus juured meie lõpmata juured
virgumas alles magamas veel kivilõheded mullas
teadmata endki mõistmata kes on see kes põimub neisse
läbi pimedada maa nii kohtuvad puud korraga
ülemises ja alumises maailmas läbi ema ihu
saame kokku sõrmed sõrmedega lehed lehtedega nimmed nimmetega
tasa variseb meie vahelt veri ja muld
su noor keha lööb lõkkele kuivanud lehtede all

Pahupidi on kõik hoopis teisiti värvitu nimetu hääletu
taevas pea kohal kirvetera keegi ei tea
et see mis peegeldab tähti ja Linnuteed on kirves
ainult need kes armastavad näevad ja jäävad vait
ja taevas pääseb lahti peegeltera ja langeb alla
läbi meist läbi kõigest — must tähine pimedus
läbi veel mustema pimeduse ja miski ei peata teda
ta langeb ükskõik kuidas pöördume ikka
tabab ta meid ja lahutab pead kehadest

sügavikkude kohin tõuseb pilvedena meist läbi
kaksiktäht on ülal üks heledam üks tumedam
kõik muu on möötmata tühi ja kauge tolmuebemete
tuisk läbi pimedada katedraali kõik muu
on must sõba millele vana hea tuli kirjab meiegi nimed

Põlenud tapetud lapsed
avavad silmad meie pimeduses
lapsed Auschwitzist Owerrist
avavad suu läbi meie suudluste
sündimatutena karjades sündimist
tuha igatsus voolamas ja lainetamas meie
liikmete värinas mis liigutab koost
elevandiluust tornid taastades alasti
tõe mis on et üks
saab olla vaid kahes kaks ühes
esivanemad kõnelevad läbi meie
kuumavate kehade laste lastelaste
poole kui poiss kevadel — suus
nasun mille päike on loonud ja kütnud
hõikama rõõmu nurmedest kinkudest
sõda ja vastuhakku paat läheb
jõe ja aeg on nii üürrike päikeses
laguneb jõgi ja aeg killud kildudeks
suubumine meri on üks üks soolamaik
üks hetk kumisev pall su rinnad ja suu
juuksed ja jalad mis vool viib kaasa
vetikate lõpmata riiki kus surnud
lapsed vaatavad õnnelike silmadega
meie kehalist armastust ja rahu
on taas kõige all kuhu ei ulatu
päike ega päev ja nendel
saartel ja mägedel mis tõusevad sealt
pole nime ja nad pole kellegi omad

Olematus ulatub kõikjale ja olemasolu on täis rahu
tõlgi sa Lao Tse'd valesti või õigesti — avatud raamat
kõneleb tänagi avatud liblikana ja õietolmus
kohtuvad liikumine ja liikumatus — ühteviisi
lainetab kevadeõhk meie juustest ja riietest läbi
kui ma kõnelen siis ka sellepärast et lohutus on enam
kui meie kes lohutust ootame vete läbimurd igast kaarest
telgikatus mis tõuseb õhku Lapimaa valgel ööl
keed mis pudenevad koost laused elu ja tarkus
see siis on tema see oled sina silmad sulavad
valgetes pilvedes see on armastus tema kes lõikab
meid lahti ruuduliselt paberilt laseb tulel meid paista

ja vihmalt tulla meist läbi kuni meie vahelt ja maa vahelt
kaob viimane kui piir see ongi armastus puude lehed
ja valgus on nagu meiegi täis lõpmatuse jälgi
me jääme me jääme selleks mida ei olegi
me jääme selleks mis pole kellegi oma

Ja need varjud mis kasvavad valgusse
sinusse ja minusse seespidi tagurpidi alati
veel nimeta armastus teistpidi surm
külmetav kollane tibupoeg astub
silmadele suur suvi on käes ja ma alistun
jälle kord kirjutades alla protokollile
VÄSINUD NÄGEMAST mis on valede vale
eile alles nägin nartsissi esimest korda
eile alles kuulsin küla vahel võru keelt
kolmekümne-aastaselt nägemata loobuda
õppida ära kirjavahemärgid ja tunnistada tõeks
see varjude teater tagahoovi uni mingi tegelikkus
libahundi jäljed Tartu raekoja platsil peegelkiri
peegeldumas vastu taevast väljakult
Linnutee raekoja kullatud kuplitelt
meie loodud lossid sfääride seebimullides
aga millest on sinine värv — taevast
on ju tegelikult must täis plahvatusi ja teravikke
atmosfäär sina armas luiskaja seebivaht
millest meie puhume jumalaid jumalad maailmu
väsimata loomast väsimata nägemast ja kannatamast
kust on siis käsulauad kalk kivi **SINA PEAD**
DAEP ANIS mis on sees ei kehti väljas keegi
ei käskinud armastada näha nartsissi
esimene kord kiinduda seebimullisse võru keelde
lugeda ja kirjutada **DNIS NATSAMRA AM**
seestpoolt väljapoole väljastpoolt sissepoole
kuni raekoja plats on peegel
kuni peegel on raekoja plats

Kevade! kevades
olid raskused kerged kallike
kas see mida kandsime meie kannab meid
usk lootus ja armastus
kui lained esmaspäev teisipäev
kolmapäev neljapäev reede laupäev pühapäev
tulevad tagasi meie peale tasudes
märkamata tunnid magamata ööd
mõõna korallid elavad kalad ja vikerkaared
Lõunamere Ihaste Urvaste
LAURENTIUS meiegi põleme meiegi all on tuli

esmaspäev teispäev vikerkaar saab otsa
ühes otsas härjapää ja teises kirjaniku kondid
luuletaja luud kel on kodu naine ja lapsed
kohvimasin mida ei võinud unustada mille
sa unustasid kontakti kõrbenud kohvimasin Laurits
meie põleme me oleme söed aeg tuhk
sest tuli ei võida võidab öö tuhk võidab
suutu jalutu silmitu käetu **TUHK**
suus jalus silmis käes kullake
siiski oled sa punane kukk
siiski olen ma punane kukk
LAURENTIUS KIKERIKII

Tuba

ialgi varem pole ma näinud nii alandlikke olevusi kui need kaks, kes mangusid endale tuba — toda minu maja tühja katusekambrit. Nad püüdsid mulle meeldida, kuid ei aimanud, et nende agarus teeb mulle nalja. Kord koputasid nad areldi minu südametunnistusele — nähtavasti eeldasid nad selle olemasolu —, siis lubasid kõrget üüri, siis töotasid, et nad mitte kuidagi ei sega majarahu, ei võta vastu külalisi ega tõsta oma jalga aeda. Mida pidin vastama niisugustele lubadustele? Ütlesin, et ma ei usalda noori. Aga seejärel tõestasid nad, et nad polegi noored, kuigi studeerivad kolmandal kursusel ja on kolmandat kuud abielus. Üldse olid nad valmis tõestama kõike, mida iganes soovin. Ma mõistan muidugi, et neile kuluks minu katusekamber marjaks ära, sest noorik elab üliõpilaste internaadis ja poiss oma venna juures, kellel on naine, väike laps, ämm, ja kõik nad peavad mahtuma kahetoalisse väikesesse korterisse viiekordses kommunaalmajas. Ainult väga noored võivad niisugustes tingimustes tulla abiellumise mõttele. Mõnel maal ei registreeritavat noori abiellu, kui neil pole ette näidata omaette kambrikest, kus nad hakkavad elama. Kuidas see noorpaar küll kuulis, et minu majas seisab tühjal tuba, mis sobiks neile üliväga. Vist on hädal head kõrvad. Aga mina ei kavatsen katusekambrit välja üürida. Õieti oleksin pidanud seda neile kohe ütleva, siis poleks see jutuaajamine nii pikaks veninud. Kui ma mornilt vaikides nende lubadusi ja töotusi kuulasin, süvenes neis petlik lootus, et suudavad mind pehmeks rääkida. Noh, seda nüüd küll ei juhtu. Ainult nooriku malbes näoilmes tundus tuttavlikke jooni, ta nagu meenutas mulle kedagi, kuigi ma ei jõudnud kuidagi selgusele, keda nimelt. Vist sellepärast viivitasingi lõpliku äraütlemisega.

«Ma mõistan sedagi, miks teid heidutab meie suhteline noorus...» seletas noormees. (Just nii ta ütles — suhteline noorus. Mis möla küll hakkavad inimesed ajama, kui häda pigistab.) «... aga ma tahaksin kõik teie kahtlustused hajutada. See on küll delikaatne küsimus, aga kui me juba neist asjustki juttu teeme, siis näete, kui väga me teid usaldame. Asi on nimelt nii, et meie perekond ei suurene enne, kui oleme ülikooli lõpetanud ja end majanduslikult kindlamale järjele seadnud. Nii oleme otsustanud. Pärast ülikooli lõpetamist saame töö-

koha maale ja kolime nagunii välja. Kas võiksite nüüd avameelselt ütelda, mis teie veel kahtlusi äratab?»

Noormees oli sõnaosav sell, seda märkasin juba alguses. Mis äratab minus kahtlustusi? Ei, nad ei ärata minus üldse kahtlustusi, nad on igati sümpaatsed inimesed. Võiksin neile isegi öelda, et nad on üks meeldivamaid noorpaare, keda olen näinud, aga ei tohi, sest nad järel-davad sellest, et üürin neile toa. Kui jutuks tuli perekonna suurene-mine, nihkus noorik diivaninurka ja lõi silmad maha. Keda ta mulle küll meenutab? Temast saab suurepärase naine, selles olen kindel. Kül-lap oli neil varem kokku lepitud, et noormees räägib, sest tema on sõnaseadmises loogilisem ja meeste juttu peetakse millegipärast mõju-samaks. Muidugi on see eksitus, sest naised tulevad mõnikord keeruka asjaajamisega hõlpsamini toime kui mehed. Noorik jälgis valvsalt tei-sepoole sõnade mõju; nad heitsid sageli omavahel poolvarjatud pilke. Ma ei pannudki tähele noormehe sõnu, sest olin juba ammu otsusta-nud, et ei üüri neile tuba, aga omamoodi huvitav oli jälgida kahtluse ja lootuse varjundite ärevat mängu nooriku näol.

Noormehe sõnaosavus kippus lõppema. Mõtlesin, et ütlen neile eitava otsuse, aga noorik oli nobedam ning sai sõnajärje enda kätte. Ta nae-ratas lapselikult ja usaldavalt ning lausus:

«Me oleksime teile tänulikud, lõpmatult tänulikud...»

Kas nad tõesti arvavad, et vajan nende tänulikkust? Ja mis on tänu-likkus? Tühi sõna, mille tagant mõiste kadunud. Mind aga tühjade sõnadega juba ei meelita, olen selleks liiga vana ja elukogenud. Nii et tänulikkuse võivad nad hoida endale, nagu mina hoian toa. Aga noo-rik arvas nähtavasti, et tema sõnadel ja naeratusel oli mõju, ning lisas:

«Vahest näitaksite meile seda tuba.»

Kui see kõik juba nii kaua on kestnud, siis võib ju mängida edasigi. Kuidagi ebameeldiv on purustada noorte inimeste illusiooni. Ja noo-riku naeratus oli tõepoolest veetlev. Millal ma küll olen selletaolist näinud? Läksin katusekambri võtit otsima, et iseendas mõtiskleda ja aru pidada. Paar aastat tagasi hoidsin katusekambris igasugust koli: vana mööblit, tühje pudeleid, talveaknaid ja muud kila-kola, mis elu-tubadest välja viiakse. Aga siis sai toast teada minu sõber Richard, kes on üks esimese järgu elukunstnik ja elab samas tänavas järgmise bussipeatuse lähedal. Tal on endal küll maja, minu omast suurem ja uhkem, kuid asjaolud kujunesid nii, et tal läks hädasti vaja tuba vöö-ras majas. Põhjused on laadilt niisugused, millest avalikult ei räägita, ja ma ei kavatsengi midagi välja lobiseda. Richard lihtsalt ei saanud teisiti, sest tal oli väärikust nõudev töökoht, naine ja lapsed. Ta ei tohtinud kaotada korraliku abielumehe mainet. Siis ta tiriski minu kila-kola pööningule ja sisustas tolle katusekambri enda jaoks. Üüri ma temalt ei võtnud, sest ma pole ju ometi niisuguste tubadega han-

geldaja. Aga Richard tõi mulle aeg-ajalt meelehead oma jahi- ja kala-
saagist, sest ta on ka jahi- ja kalamees. Ta sirutab oma käed kõigi
naudinguteni, mida pakub elu, ega hooli seadustest. Mõnikord olen
lausa kohkunud sellest hoolimatusest ja muretusest, millega Richard
rikub seadusi, olgu need siis tänapäevased või Moosese käsulaudade
omad, aga vahele pole ta tänini jäänud. Seda imetlengi Richardi juu-
res kõige rohkem ja mõtlen iseendas, kui kaugele ta õieti võib minna.
Inimestel nagu Richard peab olema eriline talent, sest tavaline sure-
lik sõidab aastast paar korda bussis jänest, aga kolmandal korral on
juba vahel. Muidugi pole Richard bussijänes, oh ei! Igapäevastes asja-
des on ta korrektne ja täpne. Ta täidab seadusi, millest kinnipidamine
on lihtne, ja rikub neid, mis keelavad teda nautimast elu, nagu ta soo-
vib. Kas pole iseenesest lihtne põhimõte? Ma ei tea kedagi, kes Richar-
dist edukamalt oleks seda ellu rakendanud.

Võti taskus, sammusin tagasi noorpaari juurde. Õigupoolest tahtsin
isegi katusekambrisse pilgu heita, sest polnud seal ammu käinud. Kui
Richard oli minu külaline, viibisime all, kui ta tuli minu majja kellegi
teise pärast, kasutas ta katusekambrit.

«Hea küll, ma näitan teile seda tuba. Võib-olla see ei meeldigi teile.»

«Kindlasti meeldib, sest teie majas on nii vaikne,» lausus noorik.

Läksime trepist üles. Viivitasin ukse avamisega ning silmitsesin
noorpaari. Nad olid põnevil, nagu ootaks neid ukse taga ilmutus. Vist
arvasid nad, et jõuavad endale selle toa välja nuruda. Nooriku pale-
tel oli kerge õhetus, võib-olla kujutles ta juba, kuidas nad hakkavad
elama ukse taga, mis kohe avaneb nende ees. Võib-olla kujutles ta, et
selle ukse kaudu astuvad nad oma ellu, mis noortele tundub ikka nii
ahvatlev ja täis kummalisi saladusi. Sel hetkel oli mul neist kahju,
eriti noorikust. Siis krigises võti lukus ja me astusime sisse. Päikese
kiirtejuuga lõi aknast meile otse vastu, nii et pidime silmi peitma ega
saanudki esimesel pilgul toast õiget muljet peale kiirtevihu sätenduse
ja selles hõljuvate tolmukübemete. Õhk oli läppunud, sest mitmel
nädalal polnud keegi avanud toa ust. Sõber Richard käis siin viimasel
ajal harva, võib-olla olid tema käigud soikunud või hoopiski lõppe-
nud. Elus juhtub igasuguseid olukordi.

«Aga siin ju elatakse,» ütles noorik.

«Ei, siin ei elata,» lausisin. «Siin on juhuslik mööbel, ülejääk teis-
test tubadest,» seletasin.

Nad astusid keset tuba, silmitsesid seinu, mida kattis halliks luitu-
nud tapeet, siis silmitsesid põrandat, lage, diivanit, öökappi, lauda, mil-
lel oli heegeldatud lina ja vaas närtsinud lilledega. Richard tõi iga
kord uued lilled; ma ei tea, kas nõudis seda daam, või oli Richard ise
nii peenetundeline. Närtsinud lilled, eelmise kohtumise mälestus, rän-
dasid ahju, nii et sügisel oli raudahi lilleprahti täis ja ajas suitsu sisse.
Mina ahju puhastama ei hakanud, seda pidi Richard ise tegema. Roh-

kem polnud noorpaaril midagi silmitseda, sest vaipade ja maalide eest polnud Richard hoolitsenud. Nähtavasti ulatus tema peenetundelisus ainult lilledeni, aga võib-olla ei kuulugi vaibad ja maalid niisuguste tubade sisustuse hulka. Ma ei tea seda.

Noorpaari ilmest järeldasin, et nad olid toast vaimustatud. Kui nad ülevaatusse lõpetasid, leidsid nad teineteise käed ning nende pilgud kohtusid. See oli õnnelik ja mõistev teineteisesse vaatamine, mille juures kõrvalised kohmetuvad. Ma pole kaua midagi niisugust näinud, seepärast ei saanud ma nendelt silmi lahti. Noorik oli ilus. Ta meenus mulle kedagi minu minevikust, ei, noorusest, ja ma ei tahtnud neile enne eitavat vastust anda, kuni ma pole selgusel, keda ta meenutab. Veel hetk ja nad oleksid unustanud minu olemasolu, aga noorik säilitas enesevalitsemise, pöördus kannal ümber ja astus akna juurde. Kohmetunud noormees seisis tulbana keset tuba. Ta heitis mulle pilgu, millest järeldasin, et olen üleaarne selles toas. Mõistsin seda isegi, aga mis parata, minagi olen olemas. Kui kurioosne olukord: see on minu tuba, aga need, kes seda kasutavad või endale ihaldavad, peavad mind üleaaruseks.

«Taevas, missugune vaade! Tule vaata, kallid, missugune oivaline vaade avaneb linnale sellest aknast,» hüüdis noorik.

Muigasin iseendasse. Muidugi avaneb aknast suurepärase vaade. Minu maja asub nõlvaku ülaserjal ja aknast on näha avar jõeorg. Paremal ja vasakul laiuvad aiad, all lookleb jõgi läbi luha ja selle taga vastasnõlval paistavad vanalinna sakilised katused ja tornid, veelgi kaugemal uusehitused. Missugust vaeva nägin, et saada just see ehitusplats, seda ei usuks ma vist enam isegi, kui jutustaksin sellest endale. Linnu on palju huvitavam eemalt vaadata kui viibida alatasa nende melus, seepärast ihaldasin seda ehitusplatsi. Ja see on vist minu elu ainuke suure soov, mis on teostunud. Jah, vaade aknast oli kaunis. Noorpaar nautis seda kaua, siis avas noorik akna ning varakevade jahedat õhku hoovas tuppa. Noorikul oli sale piht, kastanipruunid juuksed, mida kandis paažisoengus, ja mõõdukuse piiridesse jääv mini-seelik. Ja kui nad ikka veel aknast avanevat vaadet nautisid, tõusis noormehe käsi noorikule ümber piha. Ainult üht ma ei mõista: mis puutub see kõik minusse. Juba ammu pidanuksin selle mängu lõpetama, sest viivitamine raskendab äraütlemist. Vist sellepärast, et noorik on niisugune, nagu ta on.

Siis tulid nad kõrvuti akna juurest minu poole. Neil oli äraseletatud ilme, mulle tundus, et noorik pole pisaratest kaugel. Ta pani käed kokku, nagu mindki õpetati lapsepõlves tegema õhtupalve lugemisel, vaatas mulle otse silmadesse ja lausus:

«Palun üürige meile see tuba.»

Olin kimbatuses. Korraks käis mõte läbi pea, et võiksin lubadagi, aga heitusin sellest ise koledasti. Sel hetkel ma ei suutnud anda eita-

vat lõppotsust, olin nooriku pilgu lummuses. Abi tuli sealt, kust ei teadnud oodatagi. Parajasti siis, kui otsisin laveerivat vastust, hüüti alt:

«Peremees, kus sa oled?»

See oli Richardi hääl. Lausa imetlusväärne, kui parajal ajal sekkub asjade käiku elukogenud mees, kelle tegevusvabadust ähvardab piirata juhuslik üliõpilasnoorpaar. Nägin, kuidas noorik Richardi häält kuuldes võpatas. Võib-olla aimas ta kes teab mitmenda meelega, et hüüdjaja ei soovi neile head, aga võib-olla ehmatas teda Richardi hõige.

«Vabandage,» pomisesin naeratades. «Tundke end siin nagu kodus. Mind hüüab mu sõber Richard, lähen hetkeks alla.»

Nad jäid kahekesi tuppja, mida ihaldasid nii väga. Teadsin, et olen nüüd raskeimast üle. Richard teeb mulle kindlasti kümne põhjenduse abil selgeks, miks kõik peab jääma nii, nagu on. Ma mõistan ju isegi, et üliõpilasteta on parem, ainult see nooriku pilk, ainult see kauge viibe kusagilt noorusest, viibe, mis on mulle ikka veel mõistatuseks.

Richard toimetab köögis. Kalakotist oli ta lauale heitnud kaks havi, teine neist kolmekilone paras poiss. Havid on toreda kujuga kalad, vaatlen neid alati mõnuga, kui Richard vahetevahel oma saagist poetab mõne minu kööki. Nende välimuski reedab kõiketrotsivat uljust, hoolimatust ja kiirust, mida inimestelgi on vaja, et elada tänapäevases maailmas. Richard jättis neid kalakotti kojuviimisekski, tal oli olnud hea päev. Seda näitas tema jutukuski, sest juba jõudis ta mulle seletada, et see kõige suurem havi oli ainult näksinud õnge ümbert ja siis minema ujunud nagu õige mees kunagi.

«Jah, see oli alles tubli tükk, kahju, et minema läks,» seletas Richard. Ja otsekohe seejärel küsis ta kergel toonil:

«Kellega sa vestlesid seal üleval?»

«Noorpaariga.»

«Noorpaariga,» imestas Richard ja vaatas mulle uurival pilgul otsa. Alles siis taipasin, et teda võis minu vastus solvata.

«Nojah. Üks noorpaar tahab katusekambrit endale üürida. Nendega ma seal vestlesingi. Neile meeldis tuba väga, eriti vaade linnale.»

Richard vilistas. Siis näis ta hetke iseendas aru pidavat.

«Ja sina?» küsis ta avalil pilguga mulle otsa vaadates. Tal on rõõmsad sinised silmad, nende nurkadesse on tekkinud küll esimesed vaevumärgatavad kortsud, kuid see ei häiri tema nooruslikku ilmet. Richardi mehelikes näojoontes pole veel elunautija kivistunud kalkust, kuid see tuleb ajaldasa, kindlasti tuleb, sest kui hästi teraselt vaadata, võib näha juba esimesi märke. Elu on karm: meie tegude jäljed raiutakse meile näkku. Richard ei usu seda, kuigi seletasin talle, kui kord mõnusaltsalt uhhaad sõime, aga mina usun. Richard kardab ainult vanadust ja kisub peegli ees välja esimesi halle juuksekarvu, mida sigineb kõrvade kohale. Kord rääkis ta, et hirm vanaduse ees sunnib teda ahnitsema järjest uusi elamusi, et oleks palju mälestusi kaasa võtta vanaduspäe-

vade kõledusse. Aga see on vist pettus või vähemalt vabandus, sest inimene otsib oma tegudele aina kaunistavaid seletusi, ja mida halvemad teod, seda suuresõnalisemad vabandused.

Tahtsin teda kiusata, seepärast laususin:

«Mis minagi oskan. Tahavad väga seda tuba. Ja sina pole katusekambrit ammuaega kasutanud...»

Hetke istus Richard sõnatult, nägin tema silmis hämmeldust. Ta vist ei uskunud oma kõrvu. Aga kui ta rääkima hakkas, tundsin otsekohe ära oma vana sõbra, kellel kunagi pole sõnadest puudu ja kes vanapoisil eneselgi räägiks sarved sirgeks, kui ainult avaneks võimalus. Ta tegi mulle otsemaid selgeks, kui kahjulik on üliõpilasnoorpaarile toa üürimine. Kõik noorpaarid on majaomanikule ohtlikud, aga kõige hullemad on üliõpilased. Pole piiri nende arutusel, mis hoolivad boheemlased majarahust. Ja kes teab nooriku olukordagi. Mis maksavad noorpaari töötused, ei ole noorpaaridest petlikumat rahvast, sest nad ei tea veel isegi, mis tähendab elu ja laste kasvatamine. Aga katsu nendest lahti saada, kui kord istuvad katusekambris. Ükski võim ega vägi ei tõsta neid välja, kui sa ise neile uut maja ei ehita. Poole sõnagagi ei meenutanud Richard, et tal endal on tuba tarvis, vaid hoiatas mind ainult noorpaari eest. Jah, ta täitis oma sõbrakohust, sest sõbrale tuleb ikka abiks olla.

«Tee nendega kiire lõpp,» soovitas Richard.

Muidugi oli tal õigus.

«Jah, nendega tuleb teha lõpp,» olin Richardiga nõus.

«Ilmaaegu näitasid neile tuba ning äratasid lootusi. Kas sa ei tea, et petlike lootuste äratamine on kuritegu. Viimaks andsid poolkogemata jaa-sõna. Siis on sul õnnetus kaelas.»

Richard tegi otsemaid selgeks, et niisuguses olukorras tuleb viivitamisest ainult kahju. Raputatagu ebameeldivused kiiresti turjalt, sest miski ei vaeva ega vananda inimest rohkem kui eelseisev ebameeldivus, millest nangunii pole pääsu. Kui avasin katusekambri ukse, taipasin, et Richardil oli järjekordselt õigus. Noormees toppis paberiprunti laua jala alla, sest laud lõnkus, aga noorik oli kusagilt leidnud tolmulapi ja puhastas akent. Nad korrastasid tuba, pidades seda oma eluasemeks. Ah neid petlikke lootusi! Aga kui ma silmitsesin aknalaua istuvat noorikut, kes väljapoole kummardudes nühkis hoolikalt klaasi, surid mul valmismõeldud sõnad suus. Aken oli tõepoolest määrdunud. Ma polnud seda kunagi puhastanud ja too, kes käis siin koos Richardiga, ei pidanud akna puhastamist oma ülesandeks; küllap oli neil muudki teha. Jah, olin liiga nõrk, et askeldavat noorpaari korrapealt toast välja visata. Ma viipasin noormehele, kes mõistis mu märguannet.

«Hakkasime siin pisut korrastama. Ärge pange pahaks. Selle katusekambri võib väga kenaks toaks kujundada,» lausuis noorik aknalaualt.

Läksime trepile, siis seisime teineteise vastas. Noormehel olid laiad õrna nahaga huuled ja sünnimärk vasakul põsel. Ta ootas. Karedal häälel ütlesin talle, et ma ei anna neile seda tuba. Nägin, kuidas tuige käis läbi noormehe kehast, ta ei osanud korruga kuhugi vaadata.

«Miks?» küsis ta lõpuks.

«Niisama. Ma ei taha seda tuba välja üürida.»

«Jumala pärast, ütlege ometi — miks? Teile pole ju tuba vaja.»

«Vaadake, noormees, mulle pole keegi mitte kunagi head teinud, mõistate — mitte kunagi. Miks peaksin siis mina teile head tegema.»

Sellele ei osanud ta vastata. Noormees astus sammu minust eemale, tõusis paar trepiastet kõrgemale ja silmitses mind üllatunud pilguga. Mul oli ebamugav tunne, mõtlesin, et peaksin kohe minema havisid puhastama. Siiski hea, et jutuaajamine noormehega ei kujunenud pikaks. Ma tean, et tänapäeva noorsugu on filosoofias nõrk, ja kui iutt viia sellele pinnale, on neil suu otsekohe kinni. Sellepärast ütlesingi talle nii.

«Seda tegid sa hästi,» sosistas Richard. «Tänapäeva kõnepruuk on lakooniline ja karm. Kui ütled, siis ütle nii, et teine ei tõuse.»

Vaatasin talle otsa. Miks ta tikub mind õpetama minu oma majas? Hoidku oma tarkused endale, võib-olla on varsti hea nõu kallis, sest inimesel võib vedada kaks, viis, kaheksa või kümme aastat, võib õnne olla isegi tosin aastat järjest, kui oled sündinud õige tähe all, aga kas võib seadustest kõrvale hiilida kogu eluaja, esimeste mehetegude east kuni raugapõlveni välia. Ma ei usu seda. Olen Richardit mõnel korral hoiatanud, aga ta ei võta mind kuulda. Ja mis võin ma rohkem? Igaüks elab oma elu, igaühel on oma rõõmud ja õnnetused. Aga mu meel on nukker, kui mõtlen Richardist, oma uljast sõbrast.

Nad tulid varsti trepist alla. Noorik oli otsekui teine inimene. Nägin, et tal oli tegemist enese vaashoidmisega. Meeleheidet varjas ta uhkuse ja teeseldud vapruse taha. Ent kõige rohkem hämmastas tema peahoid, selles oli midagi hingematvalt tuttavlikku. Aste-astmelt tulid nad trepist alla, nad astusid kõrvuti ega vaadanud minu poole. Ja siis teadsin ma, keda noorik mulle meenutas. See on üks naine kaugest minevikust, üks naine, keda olen püüdnud unustada, sest mis jääb mul muud üle; seepärast ei jõudnudki ma otsekohe selgusele. Too naine läks niisamuti, pea uhkelt püsti, hinges vist segadus ja valu. Ei, ei, ma ei hakka siin lähemalt jutustama tollest kauge mineviku loost, mis ei puutu praegusesse, ja pealegi oleks see mulle ebameeldiv. Meestel on ikka ebameeldiv meenutada, et mõni naine on nende juurest läinud, kuigi mehed ise kipuvad hoopis oma jalgalaskmistega. Ah, miks pidi just see noorik tulema minu majja eluaset otsima. Ma ei oleks tohtinud seda talle keelata. Mida kõike võib meenutada noor naine, keda näed ainult kord akent puhastavat ja varjatud ärevuses trepist alla tulevat. On teadmata, kas tegin mina noorikule rohkem haiget või tema minule.

Kuidas saan nüüd rahulikul meelel havisid puhastada ja uhhaad keeta. Aga sõber Richard on uhhaa suhtes väga nõudlik.

Veel samm ja noorik on minu kohal. Näis, et ta tahab mööduda sõnagi lausumata, nagu poleks mind olemaski. Aga just minu juures kaotas ta enesevalitsemise, ma ei usu, et löömine oli tal üleval toas ette kavatsetud. Välkkiirelt tõusis tema käsi ja hoop tabas mind vasakule põsele, nii et mu pea kolksatas vastu seina. Järgmisel hetkel olid nad välisukse juures ja enne selle kinnilangemist kuulsin nooriku nuuksustumist. Katusekambrist ilmajäämine oli teda vapustanud rohkem, kui ma arvasin. Toa näitamine võis tunduda talle ka narrimisena. Siis kadusid nad majast. Otsekohe nooriku nutunuukse järel tungis mu kõrvu Richardi naer.

Ma ei teadnud, et inimeses võib toimuda nii järske muutumisi. Nende sekundite jooksul, millesse mahtusid löök, nooriku nuukse ja Richardi naer, paiskus minus kõik segamini, sest situatsioon meenutas täpselt minevikku. Naine, kellega noorik pisut sarnanes, lõi mind samuti lahkumisel, muidugi mitte toa pärast, sest meil oli tuba olemas. Ma ei teinud sellest varem juttu, arvasin, et salgan maha, aga elus tuleb enamasti kõik välja ja ainult üksikud pisisaladused võid jätta enesele hinge taha. Ka tema tuli trepist alla, kui olime kaua teineteisest mööda rääkinud, ja mina ootasin esikus. Tolles majas olid trepi käsipuud katkised ja astmed nagisesid, oma majas ma niisugust korratust ei luba. Ka tema tahtis minust uhkelt mööduda, aga ei saanud. Tookord olin ma valvsam ning mu pea ei kolksatanud vastu seina. Ka too naine hakkas pärast löömist nutma. Ons naised nii sarnased üksteisele? Nii-siis — kaks naist on mind löönud. Pika elu kohta polegi seda vahest palju, ainult miks löövad nad mind, kes ma teadlikult püüan vältida nii heategusid kui kurja ja tahan kõike jälgida jahedas ükskõiksuses.

Siis hakkas mind segama Richardi naer. Kuigi ma sõber Richardi kõiki tegusid ei saanud heaks kiita, pean tunnistama, et Richardi isikus oli midagi köitvat, kas või see suurejoonelisus, ühest seiklusest teise tormamine. Me oleme loomuldasa suured vastandid ja küllap seepärast sobisimegi omavahel. Suurtel seiklejatel on ikka usaldusmehed, ja kui olen jäägitult aus, pean välja ütlema, et mõnikord Richardit kadestasin. Muidugi poleks minust saanud tema seikluste osanikku, minu eas juba teatakse, mida endale lubada, mida mitte. Ja nüüd oli kõik muutunud, nooriku käehoop oli minu ja Richardi sõbraliku vahekorra rikkunud, kuigi noorik ei teadnud midagi meie sõprususest. Kui vähe võib inimene aimata oma tegude tagajärgi!

Toetasin pea vastu seina ja hoidsin silmad kinni. Ootasin, et Richard lõpetaks naermise, kuid teda oli filmilik kõrvahoop lõbustanud nii põhjalikult, et ta ei saanud vaikida. Aga ta oleks pidanud vaikima, sest minus kasvas iga hetkega viha, ma polnud enam endine inimene, kes kuuletub Richardile vastupüklematult. Lõpuks pidin käed rusikasse

suruma, et ennast valitseda; oli hetk, mil tahtsin Richardile kallale tormata. Ma poleks varem uskunud, et sõprus võib nii kiiresti muutada vaenuks. Lõpuks kähistasin:

«Miks sa naerad, Richard?»

Ta ei aimanud minus toimuvat muutumist ning rääkis läbi naeru:

«Missugune temperament selles noorikus! Olnuks ta üksinda, oleksid talle toa võinud üürida, siis poleks asjal puudunud mõte, sest temakest saab kindlasti tore naine. Aga ma ütlesin sulle juba, et majajomanikule pole suuremat õnnetust kui noorpaar. Noh, küllap oli ta olukorras, ega ta muidu poleks sulle äianud. Või andsid talle lubadusi, äratasid lootusi? Sinu nõrgast südamest võib seda arvata. Oled sina ka sõber. Niisuguse toa tahad välja üürida, tead küll, et mul läheb seda vaja. Nojah — viimasel ajal olen ju kala- ja jahisaaki sulle tõesti napivõitu toonud, aga ma pole katusekambrit kuigi palju kasutanud. Toimetasin vahetuse — mõistad. Ja kui nüüd tuleb pardi- ja metsisehooaeg, siis olen nobe poiss. Forellid ja muu kalapraht peale selle. Ei, meil saab siin kuldne põli olema, sest mis viga niisuguses toredas majas mõnusasti elada. Ainult oskama peab, see on kõik.»

Aegamööda sain enesest võitu. Richardi sõnad aitasid selleks kaasa, sest ma sain aru, kui vähe oli mul neid vaja. Lasksin tal rääkida ja rahunesin, toetasin pea vastu seinat ja tundsin laudade jahedust ja kõvadust kuklal kui sõbra puudutust. Ainult seda ma ei teadnud, mida võtan Richardiga ette, sest tundsin, et ma ei talu teda enam. Aga temast lahtisaamine pole kerge, sest tema huvid on mängus. Ma ei tea, kui kaua seisin seal, lõpuks puudutas Richard mind õlast.

«Ega sa seda komöödiat tõsiselt ei võta? Oled kahvatu ja seisad kui tulp. Tühi asi, vennas. Mind on paljud naised niimoodi paitanud ning mõnel on päris kõva käsi, küüned muidugi ka. Ja kui siis oma naine kodus küsib, et kes on sind räsitud, katsu siis tõtt rääkida. Jah, naisele naise peale kaevata ei maksa. Aga sina ära võta seda lugu südamesse, sest sul pole vaja kellelegi aru anda. Lihtsalt oiavoline olukord, kadedtan sind lausa. Pealegi avaneb sinu maja aknast palju toredam vaade linnale kui minu majast. See uus on mul näitlejanna. Mõtlesin juba, et tema jaoks sisustan katusekambriga paremini. Lihtne maal seinale, vaibakene. Mis see siis ära ei maksa. — Aga nüüd havisid puhastama, vennas. Ja uhhaa olgu esmaklassiline, sest meil on täna hästi läinud. Niisugune tuba...»

Läksin kööki havisid puhastama. Richard istus pliidi juurde taburetile ja jälgis minu tegevust. Meil on tööjaotus vastavalt iseloomule: Richard toob saagi ja mina valmistan roa, sest kokakunstis olen ma üsna osav. Ja sellal, kui mina keedan, küpsetan või praen, räägib Richard jahi- ja kalamehelugusid, millest üks on teisest kummalisem. Ta teeb kõrvalepõikeid teistele elualadele, sest jahimehejuttude ainepiirkond on avar. Ainult naistest räägib Richard vähe või peaaegu

üldse mitte. Nendesse asjadesse ta teisi ei pühenda, sest see oleks eba-džentelmenlik.

Seekord vaikisime tükk aega. Silmitsesin havisid. Saab hea uhhaa ja praetud kala paariks lõunaks. Richard suitsetas. Pärast naerupahvakut oli ta nüüd ootamatult tõsine, nagu oleksid eluprobleemid teda vaevama hakanud. Taevas hoidku — Richard ja eluprobleemid! Tema tarkus ongi selles, et ta millestki endale probleeme ei tee. Aga kui ta seal suitsetas, avastasin tema ilmes jooni, mida varem polnud märganud. Kas tuli see sellest, et ma pärast nooriku lahkumist näen kõike teisiti, või on Richard tõesti muutunud. Kuid need naudingumõruduse joonekesed suunurgis, see tüdimusehelk silmis ja tegutsemisiha kustumine. Näib, nagu oleks ta endine Richard veel ainult harjumuse tõttu, kuid mitte sisemisest veendumusest. Kõik oli ühtaegu tuttav ja tavaline, aga siiski võõras. Ja korraga mõtlesin, et ma ei talu õhtut koos Richardiga, et lasen jalga ja jätan ta üksinda võitu pühitsema. Mis pagana võit see oligi? Ah jaa — võit nooriku üle, kes tahtis tuba.

«See suur kala ei anna mulle rahu,» lausus Richard lõpuks.

«Missugune?»

«See, kes ainult näksis ja siis minema lippas.»

«Noh, seda juhtub kõigi kalameestega.»

«Ma tahtsin tole poisi iga hinna eest kätte saada.»

«Miks?»

«Niisugused pole minu käest varem minema lipsanud. Äkki on see halb enne.»

Vaatasin üllatunult sõber Richardit.

«Kas oled eneseusalduse kaotanud, vennas? See oleks tõesti halb, sest kes kaotab eneseusalduse, selle hülgab ka õnn. Fortuuna on heitlik, oh kui heitlik.»

Richard vaikis ja suitsetas. Korraks liigatas parempoolne suunurk. Läbi suitsuvina, mis hõljus tal näo ees, aimasin elunautija kalgistunud näojooni. Pidin just Richardile ütlema, et ta on muutunud, kui sõber pahvatas uuesti naerma. Ja seejärel ta lausus:

«Metsa need veidrad tujud. Kõik on parimas korras. Fortuuna võib ju olla heitlik, kuid tal on lemmikud, keda ta ei jäta maha. Päevi veel jätkub ja meie oleme ju endised. Paari tunni pärast tulen tagasi, selleks ajaks valmista uhhaa, ning siis meenutame tehtud tegusid ja kavandame uusi. Kõik on hommegi nii, nagu oli eile.»

Siis Richard läks. Aga mina teadsin, et kõik on muutunud ega ole homme hoopiski enam nii, nagu oli eile. Võib-olla ongi maailmas kõige kummalisem asjade ja olukordade muutumine. Ja just siis, kui nägin Richardit tänavale astuvat, teadsin, mida pean tegema. Idee oli lihtne nagu kõik tähtsad ja suured ideed. Lõpetasin havide puhastamise ja viisin vesihallid õrnad kalalihatükid sahvrissi. Siis pesin käed, läksin tuppä ning tegin pisut kirjatööd, milles olen harjumatu. Koostas

kuulutuse, milles teatasin, et on välja üürida päikesepoolne omaette tuba. Soovid muidugi nõudmiseni postkontorisse, et Richard ei saaks asjast enneaegu teada. Ja siis oli mul oma kõrgelt nõlvakult vaja alla sõita ning minna kesklinna melusse.

«Kas saate kuulutuse kiiresti avaldada?»

«Ülehomme,» vastas näitsik.

Tagasi lonkisin jalgsi. Kujutlesin, kuidas me varsti istume sõber Richardiga lauas, võtame viina ja kiidame uhhaad, sest kavatsen keeta suurepärase kalasupi. Me ülistame näitlejannasid, elu mitmepalgelisust ja rõõmude põhjatut karikat, millest igale surelikule peab piisake huulte langema. Kes jääb ilma elu hüvedest, süüdistagu ainult iseennast.

«Aga lõppude lõpuks oleme ju toredad poisid,» ütleb Richard.

«Muidugi, kust neid paremaid võtta,» nõustun mina.

«See näitlejanna on veetlev. Kardan, et võtan teda tõsisemalt kui eelmisi,» ütleb Richard.

«Oi sõber Richard, kas hakkad vanaks jääma, et võtad naisi tõsiselt,» lausun mina.

«Noh, seda hirmu veel pole. Need paar halli karva kõrva kohal ei tähenda ju veel midagi, kui hing on noor,» kinnitab Richard.

«Jah, hing on sul noor,» olen temaga nõus.

«Pealegi olen ma fortuuna lemmik,» hoopleb Richard.

«Elagu fortuuna lemmikud!» hüüan ma toosti.

Nii on see paari tunni pärast, ja sõber Richard ei aimagi, et see on meie viimne mõnus koosistumise õhtu. Sõber Richardil on üksaintuke puudus: ta ei taipa iseene ja maailma muutumist, vaid peab näilisust tõelisuseks, aga nii võib hullupööra eksida. Me sööme uhhaad ja võtame viina ning kõik näib olevat, nagu oli eile ja üleile, aga ometi on kõik juba muutunud. Sest ülehomme ilmub kuulutus. Kui noorpaaril on õnne, võivad nemadki saada katusekambri, kuigi arvan, et nad pärast juhtunut oma jalga minu majja ei tõsta. Ja mis näo teeb küll Richard, kui ta tuleb oma näitlejannaga ning leiab üürnikud katusekambrist. Seda kujutledes pahvatasin naerma, kuigi omaette tänaval kõndija naer on pentsik. Aga ma ületasin iseene, ei uskunudki varem, et olen selleks võimeline. Ent inimene õpib iseenastki tundma seni, kuni elab. Ah seda elu-elukest!

*

Õös akna taga telliskiviseinal
patrullib raagus papli habras vari.
Lamp tänaval end kuplikaapu peidab,
ja ta on mõru nagu toores mari.

Mis minul selle kõigega on pistmist!
Ei ole . . . On! Ja teisiti ei saa.
Hetk minusse taas programmeerib miskit,
justnagu oleksin ma kõike vastav raal.

Mus õied, varjud, naeratused, vermed.
Mu tulemus on süngelt salvav paigu.
Vast olen haige? Ei, ma olen terve.
Kuid see, et terve olen, ongi minu haigus.

*

Veel kord hulkuda raaguvas tuules
piki tänavaid pulstuvaid.
Veel kord tunda üks naeratus suule,
veel kord tundlikuks jultuda.

Veel kord olla kardiograafiks
sellel maal selle päikese all,
tunda sõõrmeid kui stardi eel traavlid,
tunda tõmblust kui siduril jalg.

Veel kord niivõrd vaaseks end tunda,
et su omand on kõik ja kõik.
Veel kord niivõrd rikkaks end tunda,
et on mõttetud võim ja võit.

Veel kord auto- või hipodroomil
ennast kajada publikuks.
Veel kord uurata maailmaloomist
keset maailma tublidust.

Veel kord lahkuda pidulauast,
silms tuuliste taevaste hõik.
Veel kord käia oma rohtunud haul,
sinna viimata ainsatki õit.

*

Mis ma olen sulle,
 öelda ma ei tea.
Sõnu järjest rohkem
 millekski ei pea.
Mõtlik maastik. Põndak.
 Tee siin seisatab.
Tee, kas tulid teele,
 lipp et heisata?
Värin lehestikus.
 Kaugus sillerdab.
Seostus. Aga mille
 seostus millega?
Udukangastused.
 Lahvav tähelang.
Vaba läheb vangi.
 Vabadusse — vang.
Mõtlik maastik. Põndak.
 Tee siin seisatab.
Tee, kus on see lipp, mis
 tuli heisata?
Hallipäisel männil
 hangub ulmavaik.
Paakub päevatuules
 suudlusvere maik.
Mis ma olen sulle,
 öelda ma ei tea.
Sõnu järjest rohkem
 millekski ei pea.
Läbin sinu pilvi,
 läbin sinu soid.
Olen sinu, sinu.
 Sinu sinusoid.

*

Tuuli roostetab sadamas.
Grammofonil on möön.
Kord, kui lõpeb kõik kurbus,
lõpeb lõplikult rõõm.

Kuni kajakas kisendab
veel su silmisse valu,
väikest nimetut miskit
endas püsida palu.

Tomp see raske ja tüütu
merekõhja või vannu.
Siiski tea: vaid tema
hällist siia su kandnud.

Nagu lastiga traaler
tormimadalaist läbi —
hoia sülitusvõime,
hoia sõna ja häbi.

Pilvi horisont sulatab.
Ohkab tõus, ohkab mõõn.
Hõõgu, nukruse sigaret.
Viska viis sina, rõõm!

*

Värvidest loobusid vahtrad,
tuulest loobus kõnd.
Vaikuseheinast lahvab
seletatuse hõng.

Inimjuunid, -septembrid
hülgasid tunnetemajad.
Seisatas janupendli
valminud õunte kaja.

Loobudes õigel tunnil,
valutult, mõistlikult, ise —
loobudes sunnita sunnil —
loobume loobumisest?

Üllusekasest sai puuslik.
Ülbusetoomingast — känd.
Enesekaemuse kuusik.
Olemuspilvede ränd.

Lõputud tuulepahtlad.
Hetke ämblikulõng.
Loobumiskulus kahlab
paratamatuse õnn.

Kunagi kusagil toomingad
 õitsesid eneseteostust.
 Eneseteostus lõhnab
 täna kui eneseteotus.

Küsida: kuidas siis? kuidas? —
 tühi retoorika.
 Targem, hoopis targem —
 kas või kartuleid koorida.

Koorid. Ja ikkagi: maailm.
 Ikka: maailm ja mina.
 Hingeruudule tüütult
 litsub üks jõmpsikas nina.

Eilne on — mälestused.
 Homne on — mälestused.
 Kaovad ja naasevad kõiges
 ulmade jälestused.

Akna taga on tänav.
 Öhtu on tänava kohal.
 Sireli maailmavalu
 üle plankude vohab.

Elu on keeruline.
 Lihtne kui leivalõik.
 Leiba vaid leivata mõistad —
 targim ja totraim tõik.

Pea võid kättesse peita —
 kuhu siis käed sa peidad?
 Võib-olla otsime viga
 seks vaid, et mitte leida?!

Peaga peame teadma.
 Teame, et ei tea.
 Hea ja kuri pole maailmas —
 maailm on kurjas ja heas.

Oleme.
 Tänav. Sirelid.
 Sigaret. Tuharaas.

Endaga hakkama saanult
 ilmaga hakkama saad.

Legendaarne kindlus*

hel hommikul läksin kindlusse väga vara. Lasksin koruse administraatoril end äratada juba kell neli. Riietusin vaikselt, nii et Ivan Vassiljevitsš ei kuulnudki mu lahkumist. Juuniöö oli jälle hirmus lämbe — unes alatasa käheldalt pomisev Ivan Vassiljevitsš oli lina ja teki endalt põrandale löönud. Voodi kõrval maas lebas ka Vassiljevitsši raamat. See oli Lermontovi «Meie aja kangelase» 1951. aasta trükk ning kandis Bobruiski linnaraamatukogu templit. Raamatut öökapile asetades sattus mu pilk küllil lamava Ivan Vassiljevitsši päevitamata seljale ja ma päris võpatasin: seal oli nii palju armisid, auke ja sinakaid siksakke, nagu oleks venelase kõhna selga töödeldud puuri ja peitliga. Tõtsin talle ettevaatlikult lina õlgade peale ning väljusin kikkivarvul.

Linn alles magas. Paplite vahel helendasid majad nii uniselt ja õndsalt, et ühel tänavaristil jäin seisma ning vaatasin hardunult seda koidikuidüllit.

Kui kindlusse jõudsin, immitses hommikune päike juba läbi müüri-pragude ja aukude ning kindluse seinad hakkasid kumama mingit õilsat ja karget valgust. Millegipärast seostus see kõik Leoncavallo «Koidu» meloodiaga. (Ma ei kannata, kui seda esitavad naised.)

Hommikul vara võis siin rahulikult seista, kõndida, omaette mõtelda, üht-teist üles märkida. Oli vaja mõned detailid kirja panna. Ilma detailideta on olukirjeldus lihtsalt lame ümberjutustus.

Lükkasin nõgesed jalaga eemale ning istusin sakiliste servadega, rohetavate pragudega krohvilatakale. Niiviisi oli mugavam vaadata ja olustikku registreerida.

Muld vanade kasarmuhoonete ümber oli punakas. Tolmuks pihustunud telliskivi oli pinnasega segunedes andnud sellele teise tooni — muld oli luitunud-punane. Kas pole seda värvi ka pleekinud, vere ning higiga läbiimbunud sõduripluus?

Sellest punakast mullast muudkui ajas end ülespoole mürkroheline rohi. Kindlusemüürist varisenud kamakate ümber aga siuglesid väänvarred, risti ja põiki ümber kivide, nagu oleks siin ainus koht, kus elada ja surra.

* Tänavusel Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» novellivõistlusel äärmärgitud teos.

«Väänrohud (nagu meie lippernes) rusude ümber: NB! ainus koht, kus elada ja surra!» kirjutasin oma märkmikku. Sümboolika. Kindluse varemete vahel oli nii vaikne, et ma kuulsin, kuidas aastatest murenenud tellis rabises tasakesi mööda müüri allapoole.

«Kuigi need müürid on surematud, pole lihtne põletatud tellis ometi igavene.»

Neli-viis aastat tagasi poleks ma midagi niisugust üles kirjutama hakanudki. Siis ma lihtsalt käisin, vaatasin, kuulasin, ootasin, kuni ühel hetkel kõik, millest pidin kirjutama, hakkas minus nagu iseene-
sest helendama ja tuikama. Huvitav jah, iga heli, lõhn või mälestus löikus sel hetkel hinge nagu lõikhein ja oli tahtmine otse karjatada kõigest, mis sööstis läbi südame. Nüüd pole ma enam õige ammu tundnud sellist kirkastumist. Nüüd imbub minusse kõik nii tasakesi, närve-
söövalt aeglaselt, et ma löön enne käega, kui mööt täis saab.

Eile olin ma siin päeval. Mind üllatas see, et kindluses käis uskumatu-
tult palju rahvast. Inimesed tunglesid kindluse väikese muuseumi vitriinide ees ning mul ei jäänud muud üle kui pugeda ühe postamendi
taha nurka ning kuulata sealt ekskursioonijuhtide väsinud seletusi. Kapten Trubatšov... komissar Tjomkin... neljateistkümneaastane polgukooli kasvandik Petja Šurupa, kes, katelok hambus, ronis öösel
varemeist välja jõe äärde, et haavatuile vett tuua... Endise kasarmu seintelt kirjutasin eile märkmikku: «Meid oli kolm moskvalast — Beljakov, Stepantšikov, Putjatin, kes kaitsesid seda kasarmut, ja me andsime vande: me ei lahku siit! 1941. aasta, juuni.» — Polguklubi eesk-
o-
jas oli täägiteravikuga põletatud savisse kriibitud: «Meid oli viis ja me võtsime esimestena vastu lahingu 22. VI 1941.» — Ühes varisenud kasematis nägin aga seina kraabitud sõnu: «Ma suren, kuid ei alistu. Hüvasti, kodumaa. 22. VI 1941.»

Kui võõrastemajasse tulin, lugesin need sõnad ette Ivan Vassiljevitšile.

«Kõik on õigesti kirjutatud,» ütles Vassiljevitš. «Aga kuidas siis veel kirjutada?»

««Hüvasti, ema!» või Nadja! Katja... Minu meelest kõlab see natuke õõnsalt: hüvasti, kodumaa.»

Ivan Vassiljevitš tõmbas selle peale huuled kokku. Ta vaatas mind mõnda aega oma helehallide lapsesilmadega ja ütles siis väga vaikselt:

«Ei ole pühamat sõna kui see.»

Ja ta kordas omaette, mitu korda, mõtlikult, aeglaselt:

«Roodina... roodina.»

Mulle tundus isegi, et niiviisi sosistades läksid Ivan Vassiljevitši silmad niiskeks, ning seda varjates pööras ta oma pea jälle Lermontovisse. Ma tundsin, et ta ei loe sealt midagi. Kui ma väljusin, et restorani sööma minna, nägin koguni, et raamat oli tal tagurpidi ees.

Restoran, muuseas, oli päris meeldiv. Vaikne, hubane, pehme. Ma

sõin üksinda, mul oli aega vaadata kauneid ettekandjaid, kes kiirustamata ja graatsiliselt hõljusid laudade vahel. Tavaliselt pole ma komanderingute ajal kunagi ära ütelnud tutvustest ettekandjatega. Eesti väikelinnades tean ma neid peaaegu kõiki nimepidi. Siin jäin ma vene-lannade kütkestavast sarmist esialgu nagu kohmetuks. Ma jälgisin otsekuu vaikse värinaga, kuidas minu ettekandja kuldsed käsivarred liuglesid hääletult laua kohal, tõstsid taldrikuid, tasse, pudeleid, sead-sid nuge, kahvleid, pitse. Käed olid millegipärast väga kenad, oli nagu piinlikki neid ainiti vahtida, ja kui ta lauast eemaldus, ma isegi ohkasin. Niisugustel hetkedel mõtled: palju päevi, kuid ja aastaid läheb mööda, kümneid häid ja vastumeelseid komanderinguid, vahel-duvad igasugu askeldamised ja ebameeldivused, ja siis ühel päeval, ootamatult, tulevad kusagilt mäluPADRIKUST meelde need käsivarred nagu kuldsed kasetüved, ning süda lööb hetkeks kiiresti ning nuk-ralt... Eks me ole kõik inimesed...

Ma tellisin veel sada ning kohvi, ja kui ta need kohale tõi, küsisin tema nime.

«Polina,» ütles ta sametisel rinnahäälel. «Aga võite ka Poljaks kut-suda.»

Ei nõudnud erilist vaeva talle selgeks teha, et me peame homme kindlasti kohtuma. Mulle tundus, et ta isegi rõõmustas selle üle, eriti siis, kui sai teada, et ma olen Eestist. Meiesugused pikad ja galantsed poisid meeldivad neile.

Kui Polina oli läinud, jäin ma hetkeks veel silmitsema raske pronks-raamiga ümbritsetud maali restorani seinal. Ma lugesin maali nimetust, mis oli väikeste metalltähtedega kinnitatud pronksraami alla: SURE-MATU KINDLUS. Maali määrdunud-punakal foonil olid kaootiliselt segi paisatud kollane, lilla ja hall. Ilmselt pidi see pilt endast kuju-tama esimesi ägedaid lahingutunde, kui vaenlase ootamatust kallale-tungist rabatud väikene garnison meelegeitlikule kaitsele asus. Muu-seumi ühelt stendilt lugesin, et fašistide eriti ägedate rünnakute ajal tabas kindlust neli tuhat lasku minutis. Põrgu, kui mõtlema hakata.

Ent sellelt lõuendilt seinal õhkus millegipärast nagu stoilist rahu ja manitsust: see on kaugete aegade kauge lugu, ja hetkeks tundus mulle isegi, nagu kuuleksin Mussorgski «Vana lossi» jahisarve hüüdu.

Imelik, muuseumi üht panoraami vaadates tekkis mul peaaegu samasugune tunne, olgugi et valgusefektidega oli saavutatud mingi hirmus, värisev foon, mille taustal oli laipu hunnikus, laipu väljasiru-tunult, laipu kägeras, kuulipilduja sülitas tuld ning ühe käega juba südant hoidev nooruk tormas täägivõitlusse.

Kõik see vapustav tegelikkus jättis mind täiesti ükskõikseks, mida ei kõigutanud isegi ekskursioonijuhil emotsionaalsed seletused ning ühe väikese vene mammi tasane nuuksumine. Ma tundsin end selles selts-konnas võõrana, läksin muuseumist välja, kõndisin varemete vahel ja

mõtlesin, et võib-olla on minuvanused sõjajärgsed noored inimesed juba kangelastegudest liiga kaugele jäänud, et neid mõista ja neid igatseda. Või milles on asi?

Niiviisi mõeldes jäin ma vaatama rohtukasvanud keldriaknast paistvat rohekat näsalist glasuuri. Selle glasuurse pinna all helkis salapärane, ilus varjudemäng. Mind huvitas sellise kunstipärase seina päritolu. Ma küsisin seda ühelt minuvanusest mööduvalt daamil. Too seistas ainult hetkeks ja luges mulle ühe hingetõmbega:

«Teie ees on tükk telliskiviseina laskurpolgu kasematist. Püüdes kindluse kaitsjaid keldritest ja tunnelitest välja ajada, võtsid fašistid kasutusele leegiheitjad. Selles hirmsas leegis hakkasid põlema, sulasid kivid ja raud, aga nõukogude sõjamees pidas vastu.»

Imelik, pärast seda jäin ma toda kasematiseina nii ainiti vahtima, et glasuur hakkas mu silma all rohekalt-võikalt kobrutama. Ilmselt on meil ikka veres mingisugused varjatud impulsid, mis teatud hetkel fantaasia sisse lülitavad.

Kui ma siis eile restoranist üles, numbrisse tulin, pikutas Ivan Vassiljevitš juba voodis ja luges tõepoolest oma Lermontovi. Mind nähes ütles ta silmi raamatust tõstes:

«Väga kahju, et te hiljaks jäite. Pool tundi tagasi helistas teie abikaasa Tallinnast.»

«Ei ole võimalik,» ütlesin naeratades.

«Kuidas nii?»

«Väga lihtsalt. Mul ei olegi abikaasat.»

«Kuidas siis niiviisi?» vaatas Ivan Vassiljevitš mind üllatunult. «Teie nimi on ju Madar?»

«On küll.»

«No vaat. Madar, Jaak Hendrikovitš. Siis on kõik õige.»

«Mul ei ole abikaasat, Ivan Vassiljevitš.»

«Kuidas ei ole. Nii ta ütles. Ütles, et helistab supruug Virve. Aga mina veel parandasin teda, saate aru, supruug öeldakse mehe kohta, naine aga on supruuga.»

«Nonoh, seda küll...»

«Tähendab, ikka on abikaasa,» hakkasid Vassiljevitši silmad õnnelikult helkima. «Ärge muretsege, ta lubas uuesti helistada.»

«Millal?»

«Üks hetk. Minu pea, andke andeks, ei pea enam numbreid kinni, mis parata,» ütles Ivan Vassiljevitš süüdlaslikult naeratades. «Mä kirjutasin üles.» Ta tõusis voodist, läks seinakapi juurde, võttis pintsaku põuetaskust rahakoti. Selle vahel oli hoolikalt kokkumurtud ruuduline paberileht, mille ta mulle ulatas.

«Vaata niiviisi,» ütles Ivan Vassiljevitš. Ta pugus uuesti voodisse, võttis raamatu, aga mõtles ümber, pani raamatu tagasi ja küsis: «Kas teil lapsi ka on?»

«On küll,» ütlesin ma end voodile pikali visates. «Poeg on kaheaastane.»

Millegipärast ei tahtnud ma talle tõestama hakata, et mul pole ei naist ega lapsi. Ma ei kujuta hubast ja korralikku perekonnaelu ette minu sellise elukorralduse juures. Paari aasta pärast, kui mul on juba villand kõigest nendest võõrastemajadest, tähtpäevalugudest, Polinadest, siis...

«Aga minu oma on kahekümne kolmene,» ütles Ivan Vassiljevitš. Ma vastasin talle kuidagi hajameelselt, ilmselt ütlesin ma «väga meeldiv» või midagi taolist, sest ma jäin hetkeks Virve üle mõtlema. Kuidas ma temaga tuttavaks sain? Vist ükskord bussis? Või oli see laulupeol? See ei valmista mulle nüüd erilist raskust, kui tuleb tahtmine võhivõõraga natuke pikemalt vestelda. Pealegi on Virve sellises vanuses, kus ükski naine ei ütleks meeldivast tutvusest ära. Nüüd siis on see tutvus meil juba kaks aastat kestnud. Mis seal rääkida, ilus on ta tööpoolest. Väga küps ja meelas naine. Peale selle oskab ta hirmuäratavalt kenasti süüa teha, ja pärast tüütavat loksumist kusagil alevis on ütle mata mõnus tema juures vannis lesida, hiljem aga karikakarde järgi lõhnavas voodis (tegelikult lõhnavad niiviisi Virve juuksed). Aga temaga elu lõpuni koos elada, lapsi kasvatada... Ta on minu jaoks vist liiga vahetu. Tegelikult, kas seda oskabki seletada. Paljud inimestevahelised suhted on seletamatud. Kas maksab nende pärast nõnda pead murda? Muidugi, ma saan Virvest aru. Ta on parimas naiseas, ihkab juba tervest hingest sünnitada, lapsukest imetada. Ja ma pean talle ju ometi midagi ütleva, kui ta mulle ikka sagedamini, viimasel ajal aga vahetpidamata nuruvalt otsa vaatab. Ja niiviisi ma siis ütlesin enne siiasõitu, et sellest ebamugavast tundest lahti saada: sügisel registreerime. Tema muidugi...

«See on vale!» kraaksatas järsku Ivan Vassiljevitš.

«Kuidas?»

«Miks ta kirjutab niiviisi?» Ivan Vassiljevitš pööras end voodis minu poole ja vehkis raamatuga. «Miks ta kirjutab niiviisi?» küsis ta hingeldades.

«Kuidamoodi?»

«Aga vaat niimoodi: meie pole enam võimelised suurteks ohvriteks ei inimkonna hüvanguks ega isegi mitte omaenese õnneks, sest me teame selle võimatust ja langeme ühest kahtlusest teise, nagu meie esiisad viskusid ühest eksitusest teise, ja meil pole nagu nendelgi ei lootust ega isegi mitte seda ebamäärast, ehkki tugevat naudingut, mida hing leiab igasuguses võitluses kas inimese või saatusega... Kuidas, kuidas tohib Lermontov niiviisi kirjutada, Lermontov... venelane?»

«Lermontov oli väga aus kirjanik,» ütlesin rahustavalt.

«Ta valetab!»

«Pealegi pole need Lermontovi enese sõnad, niiviisi räägib tema kangelane...»

«Aga miks on kaane peale kirjutatud: Lermontov, M. J. Mihhail Jurjevitš. Tähendab, tema vastutab!»

«Muidugi vastutab.»

«See on alatus...» kähistas Ivan Vassiljevitš. «Niiviisi mõtelda, niiviisi kirjutada meist, venelastest.» Ta viskas raamatu laksatades öökapile. Ta oli nii endast väljas, et vasak silm tõmbles ning hambad käisid laginal üksteise vastu.

«Mis te nüüd, Ivan Vassiljevitš...»

«Kas ma ei räägi õigust?»

«Lermontov armastas Venemaad. Mulle näib, et seetõttu ta hukuski nii noorena, kutsuti duellile...»

«Ma... ma...» hingeldas Vassiljevitš, «ma kutsuksin ta ise välja, sihiksin otse... südamesse.» Ja siin Vassiljevitš ajas väriseva käe ette, nagu tahaks ta juba sihtida.

«Siis olid teistsugused ajad,» tahtsin ma teda rahustada. «Teistmoodi Venemaa...»

«Mismoodi teistmoodi?» kraaksatas Ivan Vassiljevitš voodist välja karates. «Teistmoodi! Venemaa oli teistmoodi? Mida te räägite, noormees? Aga Davõdov? Aga Bagration? Aga Kutuzov? Napoleoni peksti kaigaste ja hangudega nagu koera! Aga Borodino? Kas lasksid venelased ennast seal käckida? Mitte sammugi tagasi! Kuid nüüd kirjutab Lermontov, nüüd kirjutab Mihhail Jurjevitš niiviisi... kuidaviisi...» Ivan Vassiljevitš haaras raamatu, hakkas seda närviliselt lappama, otsis oma järke:

««Meie pole enam võimelised suurteks ohvriteks ei inimkonna hüvanaguks ega isegi mitte omaenese õnneks.» Kas kuulete? Aga dekabristid? Aga Sevastopol? Venemaa on alati olnud... on olnud suur...» Ta tuli lühikeste ja kiirete sammudega mu voodi kõrvale, tõmbas akna-kardina järsult laiali, lükkas akna lahti, hingeldas ragisedes, rääkis katkendlikult, ise aknast välja vaadates, nagu näeks ta korraga kogu Venemaad:

«Venemaa... on alati olnud... suur... ja uhke!»

Ma vaatasin teda vaikides kõrvalt ja mõtlesin, et meie tunded oma kodupaiga suhtes on küll palju kammerlikumad. Võib-olla tõesti on suur ja ääretu maa see, mis põhjustab sellist suurt ja ääretut kiindumust, sellist hingeldamaajavat uhkusetunnet?

Ivan Vassiljevitši lõõtsutamine jäi pikkamisi vaiksemaks, ta laskus küünarnukkidega aknalauale, tõmbas kleenukese keha kõssi ja kõrgelt püगतud halli kukla õlgade vahele. Ma ei öelnud sõnagi, ma kartsin, et ta ägestub uuesti, ta hambad lõgisesid ikka veel tasakesi. Mul oli isegi natuke hirm tema pärast, sest ta tundus nii väiksena ja kõhnana, pea-

legi tuli mul veel meelde ta auklik ning vaoline selg, mida hommikul vaatasin.

Ent ta rahunes kiiremini, kui võis arvata, ja ma kuulsin ta tasast, pisut lõtva häält:

«Kas te teate, kes teenis selles kindluses enne esimest ilmasõda?»

«Ei.»

«Karbõšev.»

«Kindral?»

«Tema jooniste järgi ehitati kasematte, tehti mullatöid...»

«Seesama Karbõšev?»

«Seesama jah, seesama,» ütles Vassiljevitš aknalaualt tõustes. «Seesama Karbõšev, kes vangi langes ja ei reetnud ja Mauthausenis elusalt ära külmutati.»

Seejärel tõmbas Vassiljevitš akna ettevaatlikult kokku ja puges sõnagi lausumata voodisse.

Ma tõusin, riietusin lahti, kustutasin tule. Ent toas oli ilma tuletagi valge. Und ei tulnud. Lükkin akna uuesti lahti, istusin aknalauale, tegin suitsu. Alt tänavatelt tõusis paplilehtede rauget lõhna ning hetkeks tundus maailm ja elugi üllatavalt mahe, soe, paplilõhnane. Aga võib-olla ongi elu üksnes selline, nagu me teda endale ette kujutame?

Hiljem vähkresin voodi segi, aga õiget und ei tulnud. Korra nagu uinusin, ja siis nägin imelikku und. Ma olin kindluses. Mul oli kuulipilduja. Ümberringi ragises, mürises, kõmises, kukkusid seinad, langesid seltsimehed. Mina aga muudkui tulistasin, sest üle kindluseõue, tulest ja suitsust välja hüpates, muudkui tulid ja tulid sakslased, mina aina niitsin neid, aga lõppu neil polnud. Ühed hääbusid tolmu ja tulle, teised aga ilmusid asemele, loopisid mind granaatidega, tulistasid automaatidest. Mul olid juba killud rinnus ning kuulid südames tegid hirmsat valu, ma oleksin tahtnud ära joosta, valust karjuda, kägarasse kusagile rusude alla jääda, aga Ivan Vassiljevitš minu selja taga aina käsutas kaheda häälega:

«Tulistada! Mitte taganeda! Tuld! Tuld!»

Siis tuli kusagilt kuldsete käsivartega Polina, ta hakkas mulle kaela asetama suurt pärga, mis oli nagu sametist või vahust, ja ise sosistas mulle kõrva:

«Armas! See pärg kaitseb sind, see on nii pehme. Muidu on ju valus, kui nad lasevad su pihta.»

Mul hakkas võimatult palav pärjahunnikus, ja kuulid aina jooksid südamesse, üks valusam kui teine, ma oleksin tahtnud surra, aga Ivan Vassiljevitši vali hääli aina kordas:

«Tuld! Sina vastutad! Tuld!»

Ärgates leemendasin higist, ma olin tuhatoosi käega põrandale lükanud.

Seda pärga nägin ma juba päeval kindluse muuseumis. Pärja rohe-

lised lehed ning valged, roosad ja sinised õied olid välja lõigatud pehmest vahtkummist. Niisugusest vahust tehakse väikestele lastele tavaliselt mänguasju — kasse, jäneseid, kukekesi. Mul tekkis kange tahtmine pärga käega katsuda. Libistasin salaja peopesaga üle pehmete lehtede, paindlike õite. Mulle tundus, nagu tuksleks mu peopesa all midagi lapselikult sooja, puhast, usaldavat. Pärga mustalt lindilt kirjutasin oma märkmikku: «Söduri ema tegi oma kätega selle pärga pojale Vaska Molokitinile.»

Ivan Vassiljevitiš ei maganud samuti. Oleks ta maganud, oleks ta kindlasti midagi valju häälega jutustanud või käheda häälega karjunud. Huvitav, kust pärines selline harjumus? Esimesel öhtul hakkas ta juba õhinal oma elulugu jutustama, aga siis ütlesin ma muu seas, et olen ajakirjanik ja pean sellest kindlusest ühe ümmarguse loo kirjutama, ja ta vaikis peaaegu sõnapealt. Võib-olla on tal mingi veider umbusk meiesuguste vastu? Milleks? Tõstsin tuhatoosi põrandalt üles, võtsin öökapiilt suitsud. Kell oli juba kaks, idataevas hakkas hahetama ning üle pehmelt kumavate valgete linnamajade paistis kindluse kahvatupunane siluett.

«Miks te ei maga?» küsis Vassiljevitiš.

«Ma jäin mõtlema poistest... Molokitinist, Šurupast...»

Siinkohal käis veider mõte mu peast läbi: mis võiks küll minust saada, kui mind niisugusel paplilõhnasel koiduajal järsku granaadikildudega äratataks ja otse unepealt, kokkuvarisevate seinte vahelt peaksin tulle söötma? Lööks vist esialgu päris tummaks. Kui mõtlema hakata, siis on ju senine elu päris rahuliku ükskõiksusega minusse suhtunud. Ei saaks öelda, et ta oleks mu ette erilisi raskusi veeretanud. Algkoolis sain kiituskirju, keskkoolis võitsin spordivõistlustel esikohti ja räägiti, et minust tuleks maailmaklass, kui rohkem viitsiksin treenida. Kõige rohkem oli rabamist, et ülikooli pääseda, aga ausalt öeldes spikerdasin igal eksamil, vene keele ümberjutustuse kirjutas minu asemel aga hoopis keegi teine, kellele mina jälle kirjandi valmis vehkisin. Sõnu oskasin ma juba siis ilusasti ritta seada. Ja mis mul nüüdki häda on. Lugusid oskan ma niiviisi kirja panna, et seisan toimetuse autahvilil, viis aastat tagasi sain isegi Ajakirjanike Liidu preemia. Vahelduvad komanderingud, võõrastemajad, kenakesed ettekandjad, nädalad, kuud, aastad. Rahapuudust pole seni tundnud, igal kevadel ja sügisel olen lasknud uue ülikonna õmmelda, ühesõnaga, pole vigagi. Noh, mõnikord, kui kusagil võõrastemaja kõrgete patjade vahel ärkan, suitsude järele raban (tegelikult suitsetan alles kolmandat aastat) ning läbi pehme ja aromaatselt suitsuhämu vaatan hoolikalt lubjatud toalage, tahaksin nagu mingi ähmase rahutusega endalt küsida: «Kas niisugune peabki siis olema sinu ainus ja kordumatu elu?» Kuid niiviisi on arvatavasti igaüks endalt küsinud, ja mitte ainult üks kord. Elu on kord juba niisugune, et iga asjaga ei saa kohe, vastu vaidle-

mata rahul olla. Mäletan, esimestel tööaastatel võitlesin ägedalt iga oma sõna pärast, mida toimetaja või osakonnajuhataja tahtis maha tõmmata. Siis oli mul veel niisugune arvamus, et iga minu sõna on hirmus vajalik ja et just see minu sõna peab jõudma lugejani. Nüüd öeldakse mulle, et võib ka pisut teisiti öelda, ja ei hakka ma seal enam vaidlema, teen lause ning mõnikord ka mõtte ümber ja lugu läheb lehte ilma suurema raginata. Ja nagu Priilind ütleb, ajaleht ilmub alati, sadagu taevast või pussnuge ja trükitagu kas või kõik neli lehekülge täis korteritaotlejate nimekirju. Priilind on mul osakonnajuhataja. Tema harjumuseks on kirjutada portreesid ning olukirjeldusi eesrindlikest tööinimestest. Aega on tal vähe, käib tunnikese või paar kusagil tehases ja siis lajatab oma kolm-neli joonealust rahulikult lauale. Tavaliselt ma tema lugusid nüüd enam ei loegi, aga kui loen, läheb mu tuju millegipärast halvaks, ma ei tea, kas Priilinnu või iseenda peale, ja enne ma siis tavaliselt ei rahune, kui olen saanud kellegagi oma nõrdimust jagada. Selliseid pole toimetusest raske leida. Istume siis kusagil, jooime pudeli kuiva veini, kirume Priilindu, aga kogu aeg on selline naljakas tunne, et lauas istub keegi kolmas ja räägib leebelt: «Mis te temast ikka tahate? Inimene on osakonnajuhataja, tal on igasugu lolli askeldamist hommikust õhtuni, ta tahab tütrele klaverit osta, tema naisel on kilpnääre, ta ise peab veel viis aastat alimente maksma...»

Aga huvitav, mis siis küll juhtuks, kui ühel kaunil hommikul astuksin Priilinnu juurde tõsise ning külma näoga, viskaksin talle värske ajalehe näkku ning ütleksin ilma igasugu tseremooniata, kogu toimetuse silma all:

«Otto Priilind, ma kutsun teid duellile. Rohkem ei kannata ma teie solvavat haltuuritsemist!»

Huvitav, mis siis küll järgneks, kui mul oleks julgust niiviisi küsida?...

«Ja mida te siis mõtlete nendest poistest... Šurupast, Molokitinist?» küsis Ivan Vassiljevitš oma voodist.

«Ah nendest?»

«Jah?»

«Noh, teate...»

Ivan Vassiljevitš keeras end voodis kõhuli, tõusis küünarnukkidele, jäi ootama.

«Ma mõtlen... neil võis olla väga raske surra...»

«Jah?»

«Noored poisid... ümberringi selline suvi...»

Ivan Vassiljevitš ägises tasakesi, nagu tahaks ta midagi öelda, kuid vaikis ometi.

«Ma saan aru, et sageli on kangelasteo põhjuseks olukordade para-

tamatus, noh, lihtsalt elu on armas, ja siis tehakse meeleheitest selliseid tegusid, mida pärast ei suuda isegi uskuda, eks ole?»

«Aga siin... selles kindluses?»

«Teate... mulle tundub, nad olid väga üksikud, selles mõttes, et kindlus lõigati muust maailmast ära otse sõja esimestel minutitel. Tõenäoliselt on väga raske niiviisi surra, kui sa ei tea, kas inimesed üldse kunagi su vaprustest teada saavad.»

«Nad ei mõelnud niiviisi!» sosistas Vassiljevitsš.

«Seda on nüüd raske ütelda, kuidas nad täpselt mõtlesid. Nad langesid ju peaaegu viimse meheni. Ainult mõni raskesti haavatu, kes kaotas meelemärguse, jäi nende kätte elusana. Ma mõtlen... see on minu arvamus... nad olid siiski teadlikud, et kindlust kaitsta neil ei õnnestu, vaenlaste ülekaal oli ju mitmekordne... Võib-olla oleks olnud õigem alla anda, et siis hiljem...»

«Kuidas! Alla anda!» kargas Ivan Vassiljevitsš voodis istukile. «Neile alla anda?» Ta lõi oma sõrmed nii tugevasti ümber voodiotsa, et metalltoru krigises.

«Ega ma, Ivan Vassil...»

«Me ei tohtinud alla anda, ei suutnud...»

Ta hüppas voodist välja, tuli hingeldades akna juurde nagu ennegi ja jäi samas kramplikus, jäigas poosis vaatama.

«Seda kindlust...» tuli tal ainult üle huulte.

Ja nagu ennegi, rahunes ta üllatavalt kiiresti. Ma kuulsin seda tema hingamisest.

«Jaak Hendrikovitš,» ütles ta väsinult.

«Ma kuulen.»

«Jaak Hendrikovitš... kuulake, mis ma teile ütlen.» Ta rääkis aeglaselt, aga selgelt ning mulle tundus, et ta otsis kaua iga sõna, enne kui ta selle välja ütles.

«Aga ütlen ma teile niiviisi. Te olete noor, võib-olla pole te sellele mõelnud... Ütlen ma teile niiviisi, Jaak Hendrikovitš... Palju valu kannatab meiesugune lihtne inimene sõjas. Oi, kui palju... Ma võin teile ütelda... Minu vend oli üks, kes seda kindlust kaitses...»

«Teie vend?»

«Minu vend oli üks nendest... Üks nendest vähestest, kes ellu jäid, kes niiviisi, laipadena, vangi langesid... Ma räägin teile nüüd, kuidas minu vend rääkis, kui ta tagasi tuli. Rääkis tema niiviisi...»

Ivan Vassiljevitsš tegi pausi ja ägises tasakesi nagu inimene, kes on mingi raskuse alla jäänud.

«Rääkis tema niiviisi: See on väga valus, kui sa näed, et oled vangi langenud ja enam ei saa mitte millegagi vastu hakata neile saatanaatele... See on väga valus, kui sul ühe jalahoobiga lüüakse kõik hambad suust... puhtaks! Valus! Aga kannatad välja. Aga kui sind ja sinu seltsimehi sunnitakse näoli porisse ja siis lastakse sinust üle

astuda hobustel ja raudäketel... kas see pole valus? Kuid ka selle võib, võib välja kannatada. Aga siis...» Ta tegi pausi, mis venis väga pikaks.

«Aga siis... kui sulle niiviisi kallale tullakse nagu siin, selles kindluses,» ütles ta lõpuks aegamisi, «niiviisi, unepealt, alatult, surutakse sind vastu seina, keldritesse, jääd rusude alla ja sind muudkui tulistatakse, põletatakse... siis tunned, et kui nüüd nõrgaks jääd, pole maailmas enam midagi, siis lähevad nad edasi, põletavad... lõmastavad Venemaad, emakest... oh, siis lööb niisugune valu hinge, mille vastu ei saa ükski teine piin... oi, milline valu...»

Ivan Vassiljevitsi hääl hääbus sosinaks, midagi nagu naksatas ta kõris, kriiksatas aknaraam.

«Nii ta vist on,» ütlesin poolel häälel.

Ent riiv oli Ivan Vassiljevitsi hinges jälle kinni langenud. Ta ei kuulnud mind enam. Ta läks vaikides oma voodi juurde, laskus lõugapidi voodiotsale, vahtis vidukilsilmi aknasse, nagu näeks ta korraga koitu kogu Venemaa kohal.

Miski oli tema emotsioonideskaalas rikkis. Nii järsud olid üleminekud ühest seisundist teise. Teda vaadates ja kuulates meenus mulle kogu aeg mu tädimees, kes oli sõja ajal kusagil koonduslaagris viibinud.

Ma kustutasin koni ja hakkasin sugereerima, et uinuksin. Pärast magamata ööd hakkasin ma end nüüd juba väsinuna tundma. Imelik, kas tõesti nii ruttu mõjuvad aastad?

Ma vähkresin veel hulk aega, ja Ivan Vassiljevits konutas kogu aeg niiviisi, lõug voodiotsal. Mul ei olnud küll venda, aga ma ei tahtnud uskuda, et venna kunagisi kannatusi elatakse veel mitukümmend aastat hiljem selliselt üle.

Hommikul äratas mind telefon. See oli loomulikult kaugekõne Tallinnast.

«Jaak või?»

«Mina muidugi.»

«Lõpuks ometi sain ma sind kätte. Tead sa...»

«Mis siis lahti on?»

«Ma helistasin eile ka, kas sulle öeldi? Ah soo... Ma helistasin alguses valesse võõrastemajas, öeldi, et sinusugust žurnalisti nendel küll ei peatu, aga nad võivad kohe teisest järele pärida, kas seal on sinu nimelist, ja siis nad helistasid...»

«Mis siis lahti on?»

«Aga sind polnud kodus, keegi venelane võttis vastu... Kuidas sul läheb, Jaak?»

«Nagu ikka.»

«Jaak, on sul hea meel, et ma helistan?»

«Loomulikult.»

«Jaak, tuled sa varsti tagasi? Ma nii igatsen...»

«Nonoh. Aga siin läheb mul veel mitu päeva.»

«Tead sa, mille pärast ma tegelikult helistan?»

«Ei.»

«Jaak, ma käisin eile Kaubamajas, seal on niisugune osakond, kus noorpaaridele müüakse igasugu riideid. Tead, seal on väga ilusat heledat kleidiriidet. Nüüd tuleb ära osta, võib-olla paari kuu pärast jälle pole. Jaak, ma tahtsin küsida, kumb värv sulle rohkem meeldib, kas helesinine või täiesti valge? Kumb, Jaak?»

«Ma... tead, seda ei oska nii järsku ütelda.»

«Niisugune taevakarva sinine. Mulle meeldib see rohkem. Kas sulle ka?»

«Kuule... tead...»

«Ütle nüüd, Jaak!»

«... nii ruttu... paugupealt... tead, mis?»

«Mis on?»

«Helista homme... ma mõtlen järele...»

«Jaak...»

«Homme, eks ole? Nüüd pean ma ruttu minema, auto ootab all.»

«Mis kell, Jaak?»

«Noh, homme, ühesõnaga... õhtu poole... jajah. Tulen, tulen, kuhu ma ikka jään...»

Panin toru hargile ja ohkasin.

«Kas kodus on midagi halvasti?» küsis Ivan Vassiljevitš ettevaatlikult.

«Ei ole.»

«Mis te siis ohkate, noor inimene?»

«Teate, Ivan Vassiljevitš. Kõrvalt vaadates võib paljudele tunduda, et ajakirjaniku elu on üks huvitav ja mõnus ajaviide. Muudkui sõida, vaata ja vilista. Ei ole niiviisi...»

«Kuidas siis teisiti, ikka omad raskused,» noogutas Ivan Vassiljevitš. Ma vaatasin tähelepanelikult tema suud, kui ta rääkis. Ma nägin, et mu öised kahtlused polnud aluseta: tal olid kunsthambad, nii ülemised kui alumised. Ma vaatasin ta osavõtlikke heledaid silmi, ning küsisin ettevalmistuseta, otsekohe:

«Ivan Vassiljevitš, millist kasarmut kaitsesite teie kindluses?»

«Minu vend oli siin,» ütles ta võpatades. «Vend.»

Kahju, et ta niiviisi ütles. Ta oleks mulle võinud üht-teist väga huvitavat rääkida. Aga nüüd polnud mul enam aega uurida, miks ta mind ei usalda. Hommikul kell kümme pidin kokku saama Polinaga, kell neli väljub lennuk Tallinna, ja homme hommikul on toimetaja laual minu lugu pealkirjaga «Legendaarne kindlus».

KORD SEISIS KÖVER KÕIVUKE

kesk rabasaart.
Ei tundnud puud, ei seda saart
veel ükski kaart.
Seal kailud seisid kallastel
ja laukaveed
ja saarele kaks hingelist
vaid teadis teed:
üks kandlekeele keeraja,
kel osav näpp,
ja teine jänes — puutöömees,
kel kõver käpp.
Näpp osav keeli keerama,
kuid kõver luust,
käpp kõver küll, kuid osavalt
treis riistu puust.
Ja kuigi olid kõverad
nii kulp kui koost
ja viis läks viltu veerema
sest kandleloost
ja väänles kõivukõverik
kui rabasiug,
oks oksa üle loogeti
kui piitsapiug,
kuid jänes meele mõnusaks
sai kandleloost
ja kasu kandlemehele
tõid kulp ja koost
ja kõivu tohukeerikud
said kessikoeks
ja tüükaline tüveke
käis seljatoeks.
Ja tõusis hämu laukaveest
kui piibuving.

Saart polnud kaarti kirjutand
veel ükski hing.

Siis tuli põud ja pigistas
ka rabamaid.
Tee tahenes ja kaarlamarjad
küpseks said.
Ja tuli rappa kaarlamees,
käes vaskne toop,

ja lirtsus laia talla all
tal ruske soop.
Ja tuli teine kaarlamees
ja veel ja veel
neid tuli, toobid õieli,
seal rabateel.
Nad tulid joonelt, jalge all
sooheinte põim,
said saarele, kus kanneldas
see kõver hõim.
Üks taris kulbid kaenlasse —
mis veider värk!
Ja teine seisis kandle ees
kui küsimärk.
Ja kolmas kõivu kõigutas
ja hüüdis: «Haa!
Ei, vennad, nõnda edasi
te küll ei saa!
On õgev õige alati
kui ükskordüks
ja selge igaihele
kui põlvemüks.
Kuid vildak vaatab võõriti
ja kõver kiikab kõõriti
ja kallak kaldub kurjale
ja niverdus viib nurjale.
Siis kõik, mis kestab koolutust,
see õigeks — naks!
Ja mis on mure murduma,
see lihtsalt — praks!»

Oi karmi kahakoolutust,
oi vildakuse väänamist!
Kui vitsutati kandleviis,
kõik vaikis siis, kõik vaikis siis...

Ja kaarlamehe kalitsas
nüüd seisis kaart
ja täpikene tähendas
seal rabasaart.

Kas on veel maad, mis mahutaks
neid rabatuid,
neid omasooduoleku
teolt tabatuid,
kes kõveriti kasvanud
on lihast-luust,
kel sõnagi vaid serviti
saab välja suust?
Nii pikk, nii kohklik kaduma
on nende tee,
et meelest läks, kas jõudsidki
nad pärale.

Vaatajad

etkest, kui Althea sel hommikul ärkas, teadis ta, et valik on langenud nende majale. Ta teadis seda isegi veel enne, kui mees, silmis erutus, ulatas talle ukse alt sissepistetud ametliku teate.

Sel ajal, kui ta luges, küsis mees naeratades: «Noh, mis sa ütled?»

«Mul oli säärane tunne, George,» vastas naine. «Enne veel, kui ma avasin silmad, oli mul tunne, et see juhtub täna.»

«Pidi olema meie kord,» ütles George. «Siinne koht on selle jaoks nagu loodud.»

«Tuled sa varakult koju?» Naine vaatas teda, kui ta kohvi rüüpas.

«See algab hilja,» ütles mees. «See ei alga enne, kui läheb pimedaks. Sa ju tead, kuidas need asjad käivad.»

«Ükskõik,» ütles naine, «ma ei suudaks taluda, kui peaksin istuma ja sind ootama. Meil on nii palju teha. Me peame kõigepealt lõunat sööma, siis ümber riietuma ja istekohad leidma — me tahame ju häid kohti saada,» tuletas ta mehele meelde. «Kohti ei reserveerita, nagu tead.»

«Ära selle üle muretse.» Mees puudutas käeseljaga kergelt naise põske. «Ma jõuan koju küllalt aegsasti.»

«Kas sul on kõik kaasas? Ma pole iialgi elus olnud nii ehmunud kui eile, kui leidsin su revolvri tualettlaualt. Ma lihtsalt ei suutnud oma silmi uskuda. Tahtsin sulle järele joosta, kuid ei teadnud, millist teed mööda sa läksid.»

«Mul on alati tagavararevolver kaasas,» ütles mees. «Sa ometi tead seda. Mul on alati tagavararevolver mantli taskus. Miks sa mind ei usalda?»

«Ma tean, et ma olen rumal,» ütles Althea, andes mehele lahkumisuudluse. «Ole ainult ettevaatlik, see on kõik. Ma ei taha, et oleksid enda peale nii kindel, et muutuksid ettevaatamatuks.»

«Sina pead olema ettevaatlik,» ütles mees. «Kas sa pead täna välja minema?»

Naine kortsutas kulmu. «Ma pean kauplustes käima, ja siis ma mõtlesin, et lähen südalinna ja ostan uue kleidi. Kõik naised on õhtul üles löödud ja mina ei taha ka hernehirmutis olla.»

«Ole kaubamajades valvas,» tuletas mees talle meelde. «Kaubamajad võivad olla ohtlikud. Ära sõida liftidega, kui nad on täis, ja kontrolli kabiini, enne kui midagi selga proovid.»

Naine lukustas mehe kannul ukse kahe lukuga ja kinnitas kaitseteki, siis läks ise hommikust sööma. Seistes kohvijoomise ajal akna juures, mõtles ta, kui naeruväärne on nende igahommikune rutiin, just nagu ainuüksi vajadus kasutada ettevaatusabinõusid muudaks neid närvilisteks. Kaks aastat tagasi, kui nad abiellusid, poleks neist kummalegi pähe tulnud, et on mingit põhjust rahutust tunda.

«Küllap on põhjuseks see, et oleme nii armunud,» ütles ta endamisi, ladudes toidunõusid nõudepesumasinasse. «Armastus tekitab kaitsetusetunde, tekitab hirmu.»

Althea oli just lõpetanud rõivastumise, kui seinal välgatas signaallamp. Ta jälgis seda silmapilgu. Oli küll nende kood. Kolm süttimist reas, värelev paus ja siis aeglane, tahtlik kustumine. Ta vajutas nupule, mis andis signaali alumisele korrusele.

«Kes seal on?» küsis ta, suu vastu sisetelefoni.

«Ma juba näitasin teie uksehoidjale oma isikutunnistust,» ütles naisehää — selge, kõrge ja pisut kime. «Ma olen Sally Milford — Cary Milfordi naine. Minu mees töötab teie mehe kontoris. Kõik on korras.»

«Mida te soovite?» küsis Althea ettevaatlikult. «Mul on liiga palju tegemist, et täna hommikul kedagi vastu võtta. Pealegi olen ma just välja minemas.» Ta hammustas huulde. George'il oleks õigus, kui ta teda ettevaatamatuse pärast noomiks. Miks ta küll ütles sellele naisele, et ta läheb välja?

«Ma kulutan teie ajast ainult ühe hetke. Asi on tähtis.»

«Kas te ei võiks seda sisetelefoni kaudu öelda?»

«Kui ma oleksin tahtnud teiega sellel teel rääkida, ma oleksin võinud teile telefoneerida. Ma pean teid nägema. Palun!»

«Hea küll,» ütles Althea vastu tahtmist, teades, et toimib rumalalt, «te võite üles tulla.»

Ta kontrollis revolvrit, kuigi teadis, et see on laetud, ja peitis pihku väikese pistoda — sellesama, mille ema oli talle pulmadeks kinkinud, sellesama, mille käepide oli vääriskividega kaunistatud.

«Nüüd on kõik hoopis teisiti,» oli ema ohatas öelnud. Ta tõstis pistoda siidpaberist ja uuris silmapilgu, enne kui ulatas selle Altheale. «Minu nooruspäevil võidi käia tänavail ilma sellise riistaga.»

«Ei ole tõsi,» tuletas Althea talle meelde. «Sa rääkisid, et sul oli kombeks kanda teravakontsalisi kingi ja sul oli alati rahakotis vile.»

«Aga see pole ju sama! Ei olnud hoopiski nii nagu praegu,» ütles ema. «Kas sa seda teadsid, et meid ei lubatud relvi kanda?»

«Ei lubatud?» küsis Althea jahmunult.

«See oli enne, kui kõik said aru, et seadused on meie tavadest ja avalikust arvamusest maha jäänud. See oli enne, kui võeti vastu Kodaniku kaitse seadus.»

«On ainult üks roim,» ütles Althea kindlalt, «— olla ohver. Muidu kaotaks kõik mõtte.»

«Vist küll.» Ema vangutas pead. «Küllap ma olen lihtsalt sentimentaalne,» lisas ta nukralt. «Mõnikord ma tunnen puudust politseinikest, kes meil varemalt olid. Nad kandsid siniseid mundreid ja sõitsid ringi üürgavate sireenide ja sähvivate tuledega. Lausa häbiasi, et nad muutusid iganditeks. Noh, ma mäletan isegi seda aega, kui võisime pargis jalutada.»

«Pargis?» küsis Althea uskmatult. «Te võisite tõesti pargis jalutada?»

Althea hammustas huulde. Ei olnud mingit mõtet viljatult unistada. Ta astus ukse ühesuunalise vaateava juurde. Naine, kes tuli ta vaateulatusse, oli hästi rõivastatud ja näolt kõhn. Naine pilgutas närviliselt silmi ja kõhkles, enne kui koputas.

«Üks hetk,» ütles Althea. Ta avas kaitseketi ja kaks lukku ning astus tagasi, nii et kui uks avaneb, oleks ta selle taga. «Tulge sisse,» ütles ta.

«Kus te olete?»

«Otse teie taga,» ütles Althea, käsi revolvril. «Teist ei ole kuigi tark tegu niisama sisse kõndida, eks ole?»

«Aga ma ju tean, kes te olete,» ütles Sally Milford, silmad hirmust pärani. «Minu mees ja teie mees on head sõbrad.»

«Esimene asi, mida peate õppima,» ütles Althea, «on: ei tohi mitte kedagi usaldada.» Ta lõi ukse jalahoobiga kinni. «Hoidke käed üleval.» Sally käekotist leidis ta väikese happepüstoli ja jakitaskust noa. «Pange need lauale,» juhatas Althea, «ja siis istuge. Kas te sooviksite kohvi?»

Sally raputas pead. «Kuulge,» ütles ta värisevi huuli, «ma ei oleks teid tulitanud, ma ei oleks üldse tulnud, kui ma poleks teid teatud määralt tundnud. Te ju mõistate, eks ole?»

«Ei,» ütles Althea kindlalt, «ma ei mõista midagi. Kuidas oleks, kui te mulle ütleksite, mida te soovite?»

Sally surus käed lauaäärel kokku. «Mu mehel on vend, kes tunneb kedagi Komisjonist,» ütles ta, kummardudes innukalt lähemale, «ja me kuulsime, et valiti välja teie maja.»

«Neid asju peetakse salajasteks,» ütles Althea teravalt. «Oletatakse, et keegi peale inimeste, kellesse asi puutub, ei saa teada. Kas te mõistate, mis võib teiega juhtuda, kui saadakse teada? Ja mis võib juhtuda minuga?»

«Palun vabandust, aga ma lihtsalt ei saanud teisiti. Kui ma kuulsin, oli mu ainus mõte: ma pean minema. Ma ei ole kunagi etendusel käinud, ja nagu näib, ei tule mul ka edaspidi sellist võimalust.»

«Kus te elate?» küsis Althea, pannes revolvri käest.

«East Side'is. Te ju teate, kui ohutuks on seal kõik muutunud. Meil pole kuude kaupa enam ainustki intsidenti olnud.»

«See ei tähenda, et viimaks siiski teie maja ei valita.»

«Kas te tõesti arvate, et valitakse?»

«Miks mitte?» ütles Althea.

«Siis, sel juhul, miks te ei võiks teeselda, et meie oleme teil külas või midagi sellist? Külaliste jaoks on ometi olemas eriload, ja siis, kui lõpuks valitaks meid, võiksime meie teile samaga tasuda. Cary ja mina võiksime teid ja George'i külla kutsuda. Niiviisi näeks meist igaüks kahte etendust.»

«Ei läheks läbi,» ütles Althea. «Esiteks on meil selletaoliseks asjaks oivaline asukoht. Just sellepärast me valisimegi nimelt selle maja. Me oleksime võinud saada palju parema korteri, kuid nii George kui mina olime ühel meelel, et siin on meil parim võimalus. Me pidime tänast päeva kaks aastat ootama, ja kui kunagi kahtlustatakse, et see oli «lavastatud», teate küll, mis siis meiega juhtub.»

«Arvatavasti oli minust rumal isegi loota.» Sally tõusis püsti. «Ma mõtlesin, et see on teostatav.»

«Ei ole,» ütles Althea talle äkki kaasa tundes. «Uskuge, Sally, ei ole. Ma juhuslikult tean, et mrs. Tremontil, kes elab kolmandal korrusel, on meheõde külas; see muidugi annab ta meheõele võimaluse tänaõhtusele etendusele minna, aga kui ta oleks alles täna saabunud, teataks keegi sellest kindlasti ja mrs. Tremontil tuleks pahandusi.»

«Te ütlesite, et kavatsete välja minna,» ütles Sally. «Kas soovite minuga koos sõita?»

«Ma lähen südalinna,» ütles Althea. «Kavatsen endale õhtuks uue kleidi osta.»

«Ma pole enam terve igaviku jalgagi kauplustesse saanud,» ütles Sally. «Cary ei luba mind ilma temata minna, ja tal endal on olnud laupäeviti liiga palju tegemist. Me võiksime koos ostusid teha ja võib-olla ka einestada.»

«Pidage ainult ühte meeles,» hoiatas Althea, küünitades palitut ja kübarat võtma. «Ükskõik mida te ka ei ütleks, mina jään kindlaks. Te võite veeta minuga koos kogu päeva, kui soovite, aga ma jään ikkagi oma otsuse juurde.»

«Ma tean, et teil on õigus,» ütles Sally, kui nad vajutasid nupule, et kutsuda lifti. «Olen ainult rõõmus, et mul on metroos kaaslane.»

«Kas te sõidate ikka veel metrooga?» Althea põrnitses teda hämmeldunult. «George nõuab, et sõidaksin bussiga. Mitte taksodega — need ei ole enam kuigi usaldusväärsed, buss on aga ikka veel küllalt kindel.»

«Bussisõit võtab liiga palju aega,» ütles Sally. «Metroo on palju kiirem. Mul on oma süsteem. Ma ei oota iialgi platvormil, kui olen üksi, ja sõidan harilikult esimeses vagunis, kus on juht, ning juhuks, kui

keegi peaks mind jälitama, istun ma igas ülejärgmises jaamas teisele rongile ümber.»

«Nüüd,» ütles Althea, jälgides lifti peatumist nende korrusel, «jookske!»

Nad kihutasid läbi koridori ja ühest trepist alla. Siis kutsusid nad uuesti lifti. Kui see saabus, siis oli ta tühi ning nad sõitsid sellega ülejäänud osa teest alla.

Päev, nagu Althea hiljem George'ile ütles, kujunes üsna meeldivaks. Kahekesi koos osutus ostude tegemine palju kergemaks. Sally pidas vahti sel ajal, kui Althea proovis kleite selga, ja Althea valvas, kui Sally ostis. Kui nad lõpuks lahku läksid, oli kell neli läbi.

Althea sõitis jälle bussiga äärelinna ja väljus kolm kvartalit enne sihtkohta. Ta vaatas selja taha, et teha kindlaks, kas teda ei jälitata; siis ta ostis lihapoest loomaliha lõike. Lihalõigud on kõige kiiremini valmistatav toit lõunasöögiks ega koorma käsi liiga paljude pakkidega. Oli küllalt raske kanda kleiti, kuigi Althea oli müüjalt nõudnud, et kleit pakitaks karbi asemel kandekotti. Kott ei muuda kandjat nii kohmakaks ja jätab ühe käe vabaks.

Kui Althea astus esikusse, naeratas uksehoidja talle lahkelt vastu. «Täna on meie suurpäev,» ütles uksehoidja.

Althea noogutas. «Ma ostsin uue kleidi,» ütles ta õnnelikult, «musta, liibuva.»

«Ma sõidan teiega koos liftis, kui soovite,» pakkus uksehoidja suuremeelselt. «Praegu on enamik üürnikke juba kodus.»

«Postilt lahkumine ei ole lubatav,» meenutas talle Althea. «Ei või teada, kes võiks tulla sel ajal, kui olete ära. Teate ju, mis juhtus meie eelmise uksehoidjaga?»

«Teil on õigus,» möönis uksehoidja. «Ma unustasin selle silmapilguks.»

«Muide,» sosistas Althea, «kas te teate, kes annab etenduse?»

Uksehoidja raputas pead. «Mitte keegi ei näi teadvat,» ütles ta. «Ma olen küsinud, aga keegi ei tea midagi kindlat öelda. Ma arvan, et ta on üsna noorukene. Nad on harilikult ikka üsna noored.»

«Võiks arvata, et lapsed võtavad ükskord ometi õppust,» ütles Althea, kutsudes lifti. «Minu vanemad olid minuga üsna ranged — seda ma võin küll öelda.»

«Ongi kõige õigem,» ütles uksehoidja. «Lastega peab olema kindel. Mina ütlen alati, et sellest ajast peale, kui lapsed oskavad käia, võib neid õpetada. Noh, võtke näiteks mrs. Hammondi võsu. Te teate Hammondeid viiendalt korruselt? Poiss sai täna oma esimese noahoobi ja saadeti koolist häbige koju.»

«Hoidku küll,» ütles Althea õudusega. «Poiss on ainult üheteistkümnene. Tal lubatakse teha veel ainult kaks viga.»

«Küll ta juba sellest, kuidas mrs. Hammond teda peksis, õpib,» ütles uksehoidja. «Uskuge mind, temaga seda enam ei juhtu.»

«Kes oli teine poiss?»

«See oli tüdruk,» ütles uksehoidja. «Ilus väiksekene, nagu ma kuulsin. Noh, plika saab selle eest oma esimese kuldtähe.»

«Mina sain kuldtähe kaheteistkümne-aastaselt,» ütles Althea lifti astudes.

Ta sõitis liftiga neljandale korrusele. Ülejäänud teeosa läks ta trepist. Siis seisis hetke oma korteri ukse taga, kuulatas. Kui ta oli ohutuses veendunud, pistis ta võtme lukuauku.

Täpselt kell kuus tuli George koju, ning poole kaheksaks olid nad lõpetanud lõunasöögi ja ümber riietunud.

«Ma tahaksin praegu kohe minna,» ütles Althea kannatamatult.

«Pimedaks läheb alles kaheksast,» ütles George, «tead ju küll praegust aastaaega. Isegi siis tuleb meil veel mõni aeg oodata.»

«Ma näen siit tribüüni,» ütles Althea kaela sirutades, et aknast välja kiigata. «Inimesed hakkavad juba kogunema. Palun, kallid, lähme.»

«Sa oled nagu laps,» ütles mees teda kaisutades. «Just nagu väike lapsuke, kes midagi väga ihaldab.»

«Ma ei saa sinna midagi parata,» ütles naine. «Olen erutatud. Kas sina ei ole põnevil, George?»

«Tule,» ütles mees järeleandlikult. Ta vaatas naist, šikki ja kaunist uues mustas liibuvas kleidis. «Taskuid ei ole,» ütles mees pead vangutades. «Mis sundis sind küll ostma taskuteta kleidi? Ma ei teadnudki, et seesuguseid veel tehakse.»

«Ma kannan seda ainult siis, kui olen sinuga koos,» ütles naine. «Pealegi on mul nuga käekotis.»

«Vaata, et ta oleks sul käepärast.» Mees hoidis naisele ukse lahti. «Mul on hea meel, et sa suutsid hommikul kainelt mõelda.»

«Üheks silmapilguks oli mul kiusatus,» pihtis Althea. «Sally näib meeldiva inimesena ja oleks tore, kui võiksite kunagi sinna minna, aga siis mõistsin, et see oleks riskantne.»

«Ei tasu riskida,» ütles George. «Muidu võid lõpetada sellega, et annad ise etenduse, selle asemel et seda vaadata.»

«Uksehoidja ütles mulle, et ta on üsna noor. Tõenäoliselt tüdruk.»

«Nagu ikka,» ütles George.

«Kas sa tead, mis ta tegi?» küsis Althea, kui nad läbisid esiku ning väljusid tagauksest hoovi. «Näib, et keegi ei tea, mis ta tegi.»

«Tõenäoliselt midagi rumalat,» ütles George, vaadates ringi ja lehvitades naabritele. «Tead, kullake, sul oli õigus. Tribüün hakkab täis saama.»

Tribüün oli paigutatud maja kõrvale. See oli alaline, ehitatud vastu- pidavalt tellistest ning kivist ja püstitatud siis, kui maja ise oli veel uus. Igal majal oli tribüün optimistlikult valmis päevaks, kui valik peaks langema temale. Althea vaatas uhkelt ringi, kui tema ja George leidsid istekohad teise ritta.

Mr. ja mrs. Hammond olid sealsamas ning nende vahel istus nende poeg Timmy. Timmy parem käsivars oli sidemes ja ta kägardus tihe- dalt ema külje vastu.

«Ma kuulsin sellest,» ütles Althea kaastundlikult. «Olen kindel, et Timmy ei lase seda enam iialgi juhtuda.»

«Sellepärast, et ta oli ilus. Sellepärast, et ta oli tüdruk,» ütles mrs. Hammond kibestunult. «Ta hüüdis poissi ja see jooksis kohe juurde, jättes noa taskusse, nagu oleks noast mingit kasu, kui ta on taskus. Ainult sellepärast, et see oli väike tüdruk, poiss usaldas teda. Aga ta sai ka õppetunni, eks ole, Timmy?» ütles ta, andes poisile laksuva löögi vastu nägu.

«Ma teinekord enam ei tee,» nuttis Timmy, pannes sidemes käsivarre silmade ette. «Palun, emme, ära enam löö.»

«Temast ei saa iialgi asja,» mõtles Althea, põrnitsedes poissi kokkumu- sega. «Ainult kolm võimalust, ja ta on neist ühe juba ära kasutanud. Poiss on liiga pehme. Kui mul on laps —»

Ta mõtles sellest viivu, igatsedes last, kuid nende korter oli liiga väike ja nad ei olnud tahtnud kolida enne, kui neil avaneb võimalus näha etendust. Võib-olla nüüd — võib-olla nüüd, kus nad on lõpuks vaatajad, võib-olla nüüd, kus igatsetud, unistatud hetk on lõpuks kätte jõudnud, võiksid nad kolida suuremasse korterisse ja ta saaks lapse.

«Neid tuleb trennida algusest peale,» sosistas ta George'ile.

«Kindlasti,» ütles mees, teades, millele naine mõtleb. «Meiega seda ei juhtu.»

«Meiega seda ei juhtu,» nõustus naine, nähes, kuidas George isegi nüüd, isegi sellel rõõmu- ja lõdvestushetkel hoidis kätt taskus; George'i käsi kooldus üle revolvrühmu.

Althea nõjatus tagasi. Ta muidugi teadis ette, milline on lavakujun- dus. Sellele vaatamata, istudes seal osana ootusrikkast, innukast vaata- jaskonnast, pidi ta imetlema lavapildi realistlikkust.

Laval oli tänav. See võinuks olla Althea kodutänav oma keskklassi punastest tellistest hoonetega, mille vanamoelised varikatused ulatusid laiadest välisustest kõnnitee veereni. Majade valgustatud akende taga nägi Althea inimesi, perekonnad koos, lõunastamas, vaatamas televiiso- rit, lugemas, vestlemas, naermas — kõiki linna inimesi valmistumas ööks.

Lava keskel oli tänavalatern, veel süütamata, kuigi nüüd oli juba hämar; kaugel paremal oli tuletõrjehüdrant. Keskse hoone esimesel korrusel oli kauplus. Silt teatas: «Antikvariaat», ja Althea nägi aknal

kauneid esemeid — nikerdatud, kaunistatud raamides maale, õrnu kristallkarikaid, kaarduvate külgedega vaskkaussi. Äkki tänavalatern süttis, domineerides lava keskel pehme, leebe valgusega.

«Eesriie tõuseb,» mõtles Althea, tõmmates sügavasti hinge. Ta armastas teatris alati seda hetke, seda nõiduslikku hetke, kui kõik jutupomin ja liikumine ja sosistamine lakkab; vaikust ja imet, kui eesriie kerkib ning nende ees on lava, näidend kohe algamas.

Keegi kõhis kusagil taga ja Althea tõmbas kannatamatult hinge — sügavalt, ohketaoliselt.

Lava ärkas ellu. Keskest majast väljus mees, määratlematu mees, kes viis koera õhtusele jalutuskäigule. Koer vedas ja mees vilistas tasa läbi hammaste, kui nad läksid kahekesi mööda tänavat. Lava muutus jälle tühjaks, ning Althea surus käed süles kokku, hämmastunud avastusest, et need värisevad.

Kaugel paremal paistsid ähmaselt kaks varju, liikusid, omandasid kuju. Tüdruk ja poiss lonkisid mööda tänavat. Poisi käsi oli tüdruku õlgade ümber ja sellest, kuidas tüdruk poisile naeratas, teadis Althea, et nad on armunud. Nad liikusid aeglaselt üle lava, peatusid antikvaariaadi ees ja tüdruk osutas vaskkausile. Poiss noogutas ja žestikuleeris tunnetest ülevoolavalt, näidates, et maailmas pole midagi, mida ta tüdrukule ei hangiks. Nad kadusid vasakul kaugusesse ja lava oli jällegi tühi.

Althea vabastas käed, ja kuna ta peopesad olid märjad, hõõrus ta neid vargselt vastakuti. Enda kõrval kuulis ta George'i hingamist — aeglast, rasket, nagu oleks iga hingetõmme pingutus.

Laval, valgustatud tagaplaanil, keskses hoones hakkasid mõned aknad pimenema, nagu heidaksid elanikud puhkama.

«Aeg on juba hiline,» mõtles Althea vaadates. Tuled kustuvad linnas kõikjal. Inimesed haigutavad ja sirutavad ja lähevad magama, ning isegi kauge liikluse helid tummuvad, nagu mähiks keegi kõik rattad katesse.

Vari, hoone varju osa, peaaegu osa keskse maja kandilisest kujust, omandas vormi ja Althea nägi, et see on mees; mees, kes oli olnud seal kogu aeg peidus, ilma et Altheal oleks olnud aimugi tema kohalolekust.

Kaugelt paremalt kuulis Althea kõrgete kontsade klõbinat kõnniteel. «Veel keegi,» mõtles ta, «kõnnib täna õhtul mööda seda tänavat.»

Tribüüni läbis kahin ja kerge liikumine.

«Palun, emme,» sosistas Timmy, «ma ei taha siin enam olla.»

«Oled küll,» ütles mrs. Hammond karmilt. «Aja aga silmad pärani. Sa vaatad kõike, Timmy Hammond, kui taipad, mis on sulle kasuks.»

«Olge seal all vait,» sisistas keegi. «Kas te tahate kõike rikkuda?»

Althea haaras kinni George'i käsivarrest.

Sammud muutusid valjemaks ja tüdruk ilmus nähtavale, tulles lavale-

paremalt. Vari, kes oli mees, liigutas ja muutus siis uuesti liikumatuks, ootas.

Tüdruk läks üle lava. Ta peatus tänavalaterna all. Ta puudutas lanternaposti, nagu mõjukuks talle posti tajumine sõrmede all rahustavalt. Tüdruk kõhkles, tõrges valgusest lahkuma.

Althea nägi teda nüüd selgesti. Tüdruk oli väga noor. Ta ei võinud olla vanem kui üheksateist, võib-olla kakskümmend. Ta kandis punast kostüümi ja väikest punast baretti, millesse oli reipalt pistetud sulg, käekott oli surutud kaenla alla. Tüdruku juuksed olid blondid ja langesid lahtiselt õlgadele.

Althea jälgis süvenenult, kuidas teine kuju uuesti liikus. Mees tõmbus küüru, sirutus ning jooksis valguse suunas — punase kostüümiga tüdruku suunas. Kui mustas kuues, üleni musta rietatud kuju selgelt nähtavale ilmus, puhkes äkiline aplausitorm. Althea plaksutas, kuni ta käed hakkasid valutama.

Pimedusest valgusesse liikus mees. Tüdruk oli seljaga tema poole, ta ei võinud meest näha nii nagu vaatajad — nõtkena, ilusana oma graatsias, pikana, õlgadest laiana, pikaks kasvatatud juuksed kaelal ja müts kuklas. Nuga mehe käes püüdis valgust ja sädeles.

Mees jooksis ja peatus. Ta hiilis kaalutlevalt tüdrukule lähemale. Elukutseline nagu ta oli, hakkas ta nüüd liikuma aeglaselt, astudes kerget pöidadele.

Tüdruk pöördus välkkiirelt ümber, ja nähes meest, kostis ta kõrist pisut niutsuv heli. Nüüd, selg vaatajate poole, sööstis ta vasakule, ja nagu täites osa mingis rangelt ettekirjutatud tantsufiguuris, astus mees talle järele. Tüdruk pöördus ja jooksis paremale — kontsad klõbisesid meeletult —, kuid mees oli kohal enne teda.

«Palun,» ütles tüdruk punases kostüümis. Ta sööstis tagasi lanternaposti juurde, tagasi sinna, kus valgus oli kõige heledam, kus ta oli kõige selgemini nähtav. Ta pöördus lava tagaseina poole, pööras näo majade poole, akende poole, kus olid inimesed. Parem käsi hoidis ikka veel kramplikult ridiküli, vasak oli nüüd kõril.

«Oh, palun!» Ta hää l tõusis meeletu hirmu ja hingepiina halavaks kaebeks.

«Palun,» karjatas ta, hääl anuv, keha anuv. Siis ta pöördus uuesti pimesi ja jooksis.

See karje öös oli äratanud magajad, oli äratanud unenägijad. Pimenenud aknad tagaplaanil olid jälle valgustatud. Kujud liikusid; aknad raamisid siluette. Magajad olid ärkvel. Unenägijad olid lakanud und nägemast, linn oli virge ja vaatas.

«Aidake mind!»

Linn hoidis hinge kinni ja kuulas.

«Palun, aidake mind!»

Kuid Althea nägi, et tüdruk ei suutnud joosta küllalt kaugele. Ta ei suutnud joosta küllalt kiiresti. Nüüd oli mees ta vastu seina surunud, oli surunud ta vastu valgustatud, kuulavat maja, ja tüdruku käsitasku kukkus maha.

«Ma anun teid!» Tüdruk peaaegu kadus tema üle kummardunud mehekogu varju. «Kas mitte keegi ei aita mind?»

Mees mustas kuues tõstis käe ja nuga välkus. Tüdruk karjatas ahas-tavalt, ta põsk oli nüüd sama sügavpunane nagu ta kostüümgil. Põiganud mehe käsivarre alt läbi, jooksis ta uuesti — ainus kuuldav heli oli kotsaklõbina aeglustuv rütm,

Mees jälgis teda hetke pilguga. Vaiksed valgustatud aknad vaatasid ja täis tribüün vaatas. Mees seisis täiesti liikumatult, nagu puhates, ja siis, graatsiliselt, kiirelt, kergelt, tabas ta tüdruku uuesti.

«Sellega on lõpp,» mõtles Althea kloppiva südamega. «Sellega on lõpp.»

Nuga kumas ja Althea hoidis hinge kinni. Käsi tõusis. Käsi mustas tõusis ja langes, tõusis ja langes. Punane kostüüm kägardus, kukkudes, nagu oleks ta tühi; punane kostüüm — nüüd ainult värvilaik kõnniteel.

Mees liikus vaikivate, süvenenud vaatajate suunas.

Ja seal ta seisis, kummardades ja naeratades — tilkuv punane nuga küljel. Ta kummardas ikka ja jälle, sel ajal kui kõik vaatajad osutasid talle oma vaikimisega äärmist, ülimat tunnustust.

Inglise keelest tõlkinud H. TILLEMANN

Ameerika naiskirjanik Florence Engel Randall sündis 1917. a. Brooklynis. Kui ta oli kaheksateist-aastane ja New Yorgi ülikooli üliõpilane, ilmus trükis tema esimene novell. Abiellumine ja lastekasvatamine katkestasid tema kirjandusliku tegevuse kuni 1961. aastani. Sellest ajast alates on ta novelle ja lühijutte ilmunud ameerika loetavamates ajakirjades («Harper's», «Redbook» ja «Seventeen»).

Randall on võitnud tunnustuse tänu oma napolisõnalistele, lihvitud novellidele. Pikema proosaloominguga on ta hakanud tegelema alles viimasel ajal — tema esikromaan «Hedgerow» («Põõsastara») ilmus 1967. aastal.

«Vaatajad» («Watchers») ilmus esmakordselt ajakirjas «Harper's» 1965. aasta märtsikuus.

E. Ootsing

Rannamaastik (Sulejoonistus) 1969

Järelehüüdeks „Vanemuise“ teatri läinud sajandile

«Kui tõel tõena, iseenese pärast maailmas jõudu ei ole, siis võtku kurat seda maailma. Meie paindume tõest ära nõrkuse pärast juba küll ja küll, kui teeme selle paindumise põhimõtteks kasu pärast, siis ei ole me kõik kokku üksteise jalahoopi väärt.»

Karl Menning

1. «VANEMUINE» JA MAA JA RAHVAS

ui polnuks ja poleks müüti, poleks meie päikesesüsteemis ka sellist ainulaadset elusolendit nagu inimene. Ja seepärast ei olnud vihane kirikuvihkaja Voltaire hoopiski mitte oma rahvasse halvasti suhtuv vaenlane, öeldes: «Kui jumalat ei oleks, tuleks ta rahva jaoks välja mõelda.» Suur humanist lihtsalt mõistis, et rõhuvale enamikule tema kaasmaalastest on veel vaja müüti jumalast, olgu see kas või piibli jumal.

Muidugi, tänapäeval on maailmas juba palju ja palju neid, kellele piibli jumal müüdina ei paku enam, moodsalt öeldes, «mingit pinget». Ja kindlasti ei ole kaugel seegi aeg, kus piiblimüüdid üldse käibelt kaovad, nagu on enne neid teisigi müüte käibelt kadunud. Sest müüdid sünnivad ja surevad nagu inimesedki, ja mõned neist müütidest surevad õige ruttu, eriti tänapäeval. Ja ükskõik kui praktiliseks, asjalikuks, arukaks, targaks ja teaduslikuks inimkonna maailmatunnetamine ka muutuks ja ükskõik kui palju vanu müüte praktika ka kõrvale heidaks, ei tohi inimkond iialgi lakata uusi müüte loomast, sest siis lakkab inimene fantaaserimast, ja niipea kui kaob inimlik fantaasia, lõpeb ka inimkonna areng. Sest ainult piiramatu programmeerimata fantaaseerimise võime jääb inimese käes igavesti selleks jõuks, millega ta on üle ka kõige geniaalsematest mõtlemismasinatelt. Sest iga masin mõtleb ikkagi programmi järgi, ja ühtegi lõpmatusse ulatuvat programmi ei ole. Ja kui programm otsas, jääb paremal juhul masin seisma või halvemal juhul lõhub iseenese ära.

Müüte võib ka laenata, kui oma pea parajasti ei võta, kui pole aega liigse töökoormuse tõttu või takistavad fantaasialendu ükskõik mis laadi administratiivsed pidurid.

Müüdi Vanemuisest kui muistsest eesti laulujumalast laenas doktorihärra Faehlmann teatavasti soomlastelt. Et tegemist oli õnnestunud ja vajaliku laenuga, näitab seegi, et juba Kreutzwald «Kalevipoega» kirjutades pidi hüüdma: «Laena mulle kannelt, Vanemuine!» Ja küllap just sellest sai tõuke postipapa Jannsen, see imelik mees, kellel vaatamata oma põhimõttelistele püüdlustele sakstega hästi läbi saada üsna

tihti, kui ta mõnd uut «eesti asja» ette võttis, sellest lõpuks hoopiski midagi sakstele vastukarvalist välja tuli. Ja seepärast oli seegi väga postipapalik, kui ta, asutades meestelaulu seltsi kirikulaulu harrastamiseks, pani seltsile nimeks «Vanemuine». Muidugi kinnitas ta küll kohe, et see «paganlik» nimi ei tähenda, nagu hakataks selles seltsis paganlikke laule laulma. Kuid mis tähendas tema kinnitamine, kui «Vanemuise» selts kujunes ainukeseks paigaks, kus Kungla rahvas sai tol ajal kokku tulla oma parunite ja pastorige meelest paganlikke ütlemissi ütlema ning tegusid tegema. Nii saigi «Vanemuise» seltsist esimese ja mitmete teiste esimeste laulupidude organiseerija. Ja «Vanemuise» selts oli paigaks, kus C. R. Jakobson oma suguvendadele maha pörutas kolm hoopiski saktevaenulikku isamaakõnet. «Vanemuise» seltsist sai alguse sellinegi eesti rahva hoopiski paganlik ja patune ettevõtmine nagu teatritegemine.

Esimene teatrietendus «Vanemuise» seltsis Koidula näidendiga «Saaremaa onupoeg» toimus ainult mõned tunnid pärast seda, kui C. R. Jakobson oli «Vanemuise» seltsi viiendaks aastapäevaks Tartusse kokkukogunenud eesti rahva ärksamatele poegadele (tütreid seltsi liikmeteks kuni 1906. a. vastu ei võetud) oma kõne «Võitlemised eesti vaimupõllul» maha pidanud. Jakobson ise tunnistab, kirjutades järgmisel päeval Koidula teatri etenduse kohta oma sõbrale Jaan Adamsonile: «Ma ei või öelda, kuidas see minu südant kosutas ja minu lootust eesti rahva tuleviku peale kasvatas.»

Koidula teatri teise esietenduse — «Kosjakaskede» päevaks oli valitud 29.—30. sept. 1870, mil Tartus toimus Saksa Põllumeeste Seltsi sügisene näitus, mida ka palju eesti soost maarahvast vaatama tuli. Üks asjaosalistest, Koidula õemees Rosenthal, kinnitab, et niisuguse aja valikuga taheti maapublikule — talupoegadele, eesti peremeestele — pakkuda «võimalus teatrietendust emakeeles kaasa elada».

Koidula kolmanda näidendi — «Säärase mulgi» esietendus toimus just samal päeval, kui «Vanemuise» hoones alustas oma tegevust Tartu Eesti Põllumeeste Selts.

Nõnda toimuvad Koidula teatri kõik etendused, millele «Vanemuise» seltsi liikmetel oli õigus kaasa võtta oma «perekonnaliikmeid ja maalt tulnud tuttavaid», rahvuslikku liikumist suunava ning juhtiva aktiivi ees. «Säärase mulgi» etenduse puhul teatati aga, et see toimub mitte ainult «Vanemuise» seltsi, vaid ka Tartu Põllumeeste Seltsi liikmetele.

Muide, ainult aasta hiljem (1871) sünnib jällegi samades «Vanemuise» ruumides uus selts, seekord Eesti Kirjameeste Selts.

Juriidiliselt olevat esimeseks kinnitatud põhikirjaga eesti seltsiks olnud Tallinna Kaarli kiriku lauluselts «Revalia». Kuid õigus on A. Jürgensteinil, kui ta «Vanemuise» seltsi kuuekümnenda aastapäeva puhul väljaantud (1925) albumis ütleb:

«Tähtis oli see, et «Vanemuine» sai esimeseks eesti seltsiks, mis hoogu ja äratust andis mitmesuguste teiste seltside asutamiseks. Varsti tõusis tema eeskujul «Eesti Kirjameeste Selts», tõusid põllumeeste seltsid, teised laulu ja muusika seltsid, uuemal ajal ühistegelised seltsid, nende seas iseäranis tähtsad rahvuslikud rahaasutused [— — —]

Kõige selle seltsielu häll seisis «Vanemuises».

Kuid olnud selliste organisatsioonide sünni- ja hällipaigaks, kaotab «Vanemuise» selts ise järgmistel aastakümnetel oma tähtsuse rahvusliku ja poliitilise kultuurielu juhtiva keskusena ning muutub pikaks ajaks ainult Tartu käsitöölise, väikekaupmeeste, poesellide, aednike

jne. laulu ja mängu seltsiks, mille ainukeseks teeneks oli vaid see, et tema valduses olid ruumid, kus eesti rahvas võis pidusid pidada, laule laulda ja teatrit teha, kuni «Vanemuise» seltsi olulisemaks tegevusalaks sai suviste aia- ja rahvapildude korraldamine, kus esinesid niisugused mehed nagu «kuulus ja suur mustakunsti, maagia ja tulekunstnik professor Lorgi õpilane Karl Laurson järgmiste numbritega: käib palja jalu ahjus tulipunaseks tehtud raua pääl. Hammustab tulikuumaks tehtud raua otsast tükki. Lakub keelega tulikuuma rauda. Sööb taldriku päält tuld ja tõrva. Laseb mõnda inimest suust kanamune muneda. Kūpsetab mütsi sees kooke. Teeb oma kõhus piitsa valmis. Neelab sisse kaks mõõka, kumbki 24 tolli pikk. Annab rohtu lobisejate ämmade vastu, kui nad palju pauguvad. Kõhurääkimine, jne.».

Alles siis, kui 1903. a. «Vanemuise» vana maja maha põles ja 1904. a. «Vanemuise» seltsi uueks esimeheks valiti Karl Menning, kes pärast ülikooli lõpetamist oli kaks kuud ja seitse päeva pastoriametit pidanud, ja uue teatrihoone ehitamise komisjoni esimeheks hakkas Jaan Tõnisson, kes sel ajal ei olnud mitte ainult «Postimehe» toimetaja-väljaandja ja Eesti Rahvameelse Eduerakonna juht, vaid ka Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimees, Tartu Eesti Laenu ja Hoiu Ühisuse asutaja ja asjamees jne. jne. jne., suutis Tartu väikekodanlus «Vanemuise» seltsile veel kord mõneks ajaks Vanemuise müüti vääriiva sisu anda. Selleks sisuks muutus «Vanemuise» uue seltsihoone ehitamine, mis sai esinduslikum kõigist tol ajal eesti seltsidele kuulunud hoonetest, ja samas majas 1906. a. esimese eesti professionaalse teatri avamine, mille juhiks hakkas vahepeal Berliinis, Viinis, Münchenis ja Pariisis teatrikunsti õppimas käinud Karl Menning. Viimaseks progressiivseks algatuseks oli nende aegade «Vanemuisel» Tartus 1908. a. alusepanemine alatistele ja korrapäraselt toimuvatele sümfooniakontsertidele.

Kuid ka need toredad algatused häabusid üksteise järel Tartu väikekodanluse jõuetuse ja põhimõttelageduse rappa. Ja nii oli Menning sunnitud juba 1914. a. teatrist lahkuma. Sümfooniaorkester, mis 1920-ndatel aastatel korraks oli kasvanud enam kui 50-liikmeliseks, kuivas 30-ndate aastate alguseks kokku ainult mõneteistkümmele pillimehele. Ja uus tore maja oli küll kena seltsimaja, kuid hoopis halb teatrimaja. See teatrimaja oli nii halb, et Artur Adson oma Rootsisis kirjutatud teatriraaamatus tahab uskuda, et kogu «Vanemuise» allakäigu 20—30-ndatel aastatel põhjustas ainult teatrisaali halb akustika.

1921. a. oli «Vanemuise» seltsil veel tasumata 500 000 marka maja ehitamise võlga. 1920-ndate aastate lõpul olid «Vanemuise» seltsi võlad kasvanud 10 miljoni sendini. Ja «Vanemuise» näitlejaille maksti palka mitte enam sularahas, vaid teatrimajas asuva restorani ja teatri juhatusse kuuluva kaupmehe Lepa äri tšekkides. 1940. a., kui «Vanemuise» vanadele võlgadele olid lisandunud veel uue teatrisaali ehitamise võlad, oli võlasumma kasvanud 52 miljoni sendini.

Nende 30-ndate aastate lõpu-aegade anekdoodiliseks ja samal ajal kurvaks dokumendiks on Aleksander Mältoni leping «Vanemuise» teatriga, millega tal järgmiseks hooajaks palka tõsteti 130 kroonilt 131 kroonile. Mälton ise kinnitab, et seegi üks kroon oli nõudnud talt suurt ja pingutavat kauplemist toleaegele direktsooniga.

Nekroloogiks «Vanemuisele» ja teistele temataolistele laulu ja mängu seltsidele on Sütiste 1940. a. 17. juulil avaldatud artikkel «Meie teater aktiveerugu!», milles ta ütleb: «Meie teame, milline «poolärkamis-aagne» «laulu- ja mängutegemise» pärapärm selliste seltside enamikus

edasi käärib. Agarad «seltskonnategelased», kes tunnevad endid kutsutud olevat igasugu seltse juhtima, ongi kippunud määrama meie teatrite senist saatust. Erandeid on muidugi olemas. Kuid suuremalt jaolt need tegelased ja tegelasekesed muutusid tegeliku lavaloomingu töketajajaks, auahnuse intriigipesadeks ja tihti otse arengu ruineerijajaks. Nii on see sündinud «Vanemuises» ... »

2. «VANEMUINE» JA KIRJANIK

On rahvaid, kellest müüdid räägivad, et nad leiutasid tähestiku, ja on teisi rahvaid, kes on ajalukku pääsenud oskusega kasutada neid tähti kauakestvate müütide loomiseks.

Teatrikunst on juba vanast Kreekast peale olnud dramaturgi kunst ja näitleja kunst. Vaid haruharva on juhtunud, et suur dramaturg ja suur näitleja on ühes isikus.

Ükski rahvuslik teatrikuultuur ei ole sündinud teatriga äritegemisest. Teatriga äritegemine, nagu kõikide teistegi kunstidega äritegemine, on lahti läinud ikka siis, kui kunst ja kunstnikud juba sündinud olid. Eri-nevus on ühe või teise rahvuse või teatri juures ainult selles, et kord on asja algatajaks ja sünnitajaks olnud näitleja, teatritegelane, kord aga kirjanik. Kui kirjanik on teatri organiseerinud, siis on seda teatrit kandnud õpetlik sõna või õpetussõna; kui näitleja, siis on teatrit kandnud eeskätt teatritegemise ja enesenäitamise lust.

«Vanemuise» teatri organiseerijaks oli kirjaneitsi Koidula ja ristiisadeks kirjanikud Jakobson ning Kreutzwald. Ja sellest peale on kirjameeste osa neitsist sündinud «Vanemuise» teatri ajaloos olnud otsesem, aktiivsem ja mitmel puhul ilmet määravam kui üheski teises eesti teatris. Isegi Wiera teatris, kus teatritegemine oleks nagu suurest kirjandusest eemal olnud, mängis Eduard Vilde «Veneetsia kaupmehes» kaasa. See oli neil kaheksakümnendatel aastatel, mille kohta isegi karm kriitik Karl Menning ütleb, et siis seisis näitemäng «Vanemuises» üsna kõrgel järjel. Ja just kirjamehed olid need, kes alustasid sõda Wiera teatritegemise vastu ning tuginesid selles sõjas XIX sajandi lõpul tekkinud uuele kunstivoolule — realismile ja selle mõjul tekkinud kirjanduslikule teatrile. Vaese Wiera ristilöömine oli nii äge, et see hukkamõistev hinnang, kirjapanduna kirjanik Jaan Kärneri lühikesse eesti teatriajaloo ülevaatesse, jättis paljudeks aastateks Wiera ja tema teatri üsna halba paistusesse.

Kirjanduse primaati teatris rõhutab Menning juba «Vanemuises» tööle hakates, kui ta ütleb: «Näitejuhi esimeseks ülesandeks on täiesti niisugust pilti anda nagu kirjanik on tahtnud kõigi nende varjude, värvide ja pisimategi joontega, mis kujutatavas elus ette tulevad. Nõnda on iga näitleja kirjaniku juhatuse all ja saab oma tähtsuse teisega koos, mitte üksikult.» Et seda saavutada, pidas Menning ideaalseks olukorda, kus $\frac{9}{10}$ mängitavatest näidenditest kuuluvad eesti autoritele. Nii oli Kitzbergi ja Lutsu näitekirjanikeks saamine mitte juhuslik, vaid «Vanemuise» töös programmliline.

Maailma dramaturgia jaguneb praktiliselt sellisteks näidenditeks, mis on kirjandusajalukku pääsenud, ja teisteks, mida paljud teatrid on mänginud, millega teatrid küll mõnikord suuri kassasid on teinud ja autoritele suuri honorare maksnud, kuid mis hiljem on muutunud lihtsalt «sekundaarseks tooraineks» uue paberi tootmisel.

Kui vaadata Menningu repertuaari, siis on raske leida eesti teatriajaloos teist teatrit, kus kaheksa aasta jooksul nii ülekaalukalt oleks mängitud just kirjanduse ajalukku jäänud näidendeid.

Ajavahemik «Vanemuise» ajaloos peale Menningu lahkumist kuni 1935. aastani, kui «Vanemuise» peanäitejuhiks sai Kaarli Aluoja, oli Tartu teatrielus üks kurvemaid. Ja jälle oli tolle aja ainukeseks kultuuriajalooliselt helgeks nähtuseks järjekindlus, millega eesti kirjanikkond võitles selle eest, et «Vanemuine», mida kunagi Menningu päevil hakati juba eesti kunstiteatriks nimetama, oleks tõesti lavakunsti temp-lik.

Juba 1921. a. kirjutab Jaan Kärner: «Ei tarvitse salata, «Vanemuise» teater on jõudnud mingi tardumuse, tagurpidimineku, ummiku ajajärku. Karl Menningu päevil Tallinna teatrist nii repertuaari, lavastuse kui koosmängu suhtes tüki maad ette jõudnud, ei jaks ta praegu millegi poolest «Estonia» ega Draamateatriga sammu pidada.»

1923. a. kirjutab Rasmus Kangro-Pool: ««Vanemuine» on aastaid seisnud juba surnud punktil, saamatu, edasipüüdmatu, hädiselt tegutsev, et mitte ära surra. Raske kõnelda ülemaalisest tähendusest.»

19. apr. 1929 avaldatakse «Postimehes» märgukiri, kus öeldakse muu hulgas: «Teatri juhtimise on koondanud oma kätte niisugused ringkonnad, millele «Vanemuine» näikse olevat muuks kui kunstitemplik.» Sellele märgukirjale on alla kirjutanud kirjanikud Valmar Adams, Erni Hiir, Mihkel Jürna, Johannes Semper, Gustav Suits, Juhan Sütiste, Friedebert Tuglas, Peet Vallak ning nendega koos rida teisi kunsti- ja kultuuritegelasi.

1934. a. kirjutab Juhan Sütiste «Loomingus» (kuigi oli juba olemas erialane ajakiri «Teater», oli «Loomingul» veel kombeks avaldada teatrihooaja kokkuvõtteid — võib-olla tuli see sellest, et polnud veel küllaldaselt spetsialiste-teatrikriitikuid, mispärast teatrist pidid kirjutama kirjanikud; võib-olla tuli see aga sellest, et elased veel edasi traditsioonid neist aegadest, mil kirjanikkond oli rahva kogu kultuurielu südametunnistuseks), et ««Vanemuise» lavale on kannal kinnitanud pealesõjaaegse Saksamaa poolkõrtslik lõbukultuur opereti papist printside kassikullas». Sütiste lõpetab «Vanemuise» olukorra analüüsi sõnadega: «Juba üle 15 aasta ei mängi praegune «Vanemuine» enam rolli meie teatrikultuuris.»

1930-ndate aastate algul asutati grupi Tartu kirjanike algatusel, kelle hulka kuulusid Gustav Suits, Johannes Semper, Juhan Sütiste, Peet Vallak, Henrik Visnapuu, Tartu Draamateatri Selts, mis 1934. a. avas Tartus teatrikunstistuudio. Alles see fakt sundis kodanlikku riigivõimu «Vanemuise» seltsi teatri majapidamisse vahele segama ja selle juhtimist reorganiseerima. Uue peanäitejuhi Kaarli Aluoja, noore muusikajuhi Eduard Tubina ja ballettmeisteri Ida Urbeli töö tulemusena hakkas «Vanemuise» kunstiline tase tõusma ja külalastavus kasvama, mis tõusis 1939/40. a. hooajal rohkem kui saja tuhandeni. See tõus saavutati eeskätt uue repertuaaripoliitikaga. Kui «Vanemuine» ühel-samal hooaja poolel (1933. a.) mängis kord Mussolini «100 päeva», mille esietendusel oli 107 inimest, kord Nõukogude saadiku Raskolnikovi «Robespierre'i», kord otsiti näidendeid, mis kusagil maailma teatrikeskuses olid eelmisel hooajal millegagi kõmu ja skandaali põhjustanud, siis alates 1935. a. tõusis teatri repertuaaris domineerivale kohale eesti algupärane näidend. Nelja aasta jooksul (1935—1939) lavale toodud 52 näidendist olid 26 eesti klassika ja uued algupärandid.

Ka nõukogude teatrina on «Vanemuine» jäänud kirjanikuteatriks ja eelkõige eesti algupärase dramaturgia teatriks. Seepärast ei olnud juhuslik, et «Vanemuine» tõi A. Jakobsoni «Elu tsitadellis» esimesena lavale ja lahendas sellega ühtlasi näidendi ümber tekkinud diskussiooni.

Viimase veerandsajandi jooksul on «Vanemuises» lavastatud 64 eesti autorite näidendit, neist 43 eesti nõukogude autorite uusi teoseid. Nende hulgas on 10 näidendit August Jakobsonilt, 5 Ardi Liiveselt, 3 Juhan Smuulilt, Ralf Parvelt jne. Mitte kõik pole olnud kirjanduslikult silmapaistvad teosed. Ja nii mõnegi näidendi puhul on kriitikud teatrile pahaks pannud, et need üldse on repertuaari võetud. Viimase veerandsaja aasta jooksul on eesti nõukogude algupäraseid draamateoseid «Vanemuise» teatris külastanud üle 500 000 inimese. Kui aga juurde arvata eesti klassikasse kuuluvad näendid ja kirjanike libretodele loodud ooperid ning balletid, operetid jm., siis on eesti kirjanike loomingut «Vanemuise» teatris külastanud enam kui 1,5 miljonit inimest, mis on ligi 40% «Vanemuise» külastajate arvust sellel ajavahemikul.

Viimastel aastatel on «Vanemuise» repertuaaris elevust sünnitanud noorema põlve autorite teosed, nagu Mati Undi «Phaethon» ja P.-E. Rummo «Tuhkatriinumäng». See on loogiline kirjanikuteatris, mille nägu ühel või teisel ajaloolisel momendil palju rohkem kujundavad kirjanduses toimuvad protsessid kui nendes teatrites, mis on eelkõige näitlejateatrid. Ka Moskva Kunstiteater, mis oli samuti kirjanikuteater, tegi kaasa kõik vene kirjanduse loomingulised liikumised. Ja seaduspärane on ka see, et iga uus koolkond kirjanduses püüab alustada maksimaalselt teisiti kui vana. Ja nagu kõik elusana sündiv, teeb ta selle juures alati ka suurt kisa. Ja nii nagu inimlapse sündides on halb, kui ta ei nuta, siis ei peaks see hea olema ka kunsti sündides.

3. «VANEMUINE» JA TEMA KURIKUULUS OPERETT

Teades Menningu paljutsiteeritud ähvardust, et ta lahkub «Vanemuise» teatrist, kui selle lavale pääsevad Lehári või Straussi $\frac{3}{4}$ -taktis valsid, on paljud Menningu lahkumise põhjuseks hakanudki pidama ainult operetti. Kui aga vaadelda repertuaari, mida «Vanemuises» etendati pärast Menningu lahkumist, mil teatrit juhtis Ants Simm, siis näeme, et 1915. a. mängiti Kitzbergi «Kosjasõitu» ja Hindrey-Simmi «Kooparüütlit» ning veel mingit laulumängu «Vana jonn»; 1916. a. repertuaaris oli laulumängudest ainult «Parvepoisid». Need operetteosed ei erine žanriliselt sellistest Menningu repertuaaris olnud laulumängudest nagu «Mu Leopold», «Omal jalgel», «Nurgaste nutikad naised» või Wiera-aegne «Ilumäe piimatüdruk», mille Menning ise lavastas.

Need aastad, mil operett muutus «Vanemuises» probleemiks, saabusid alles pärast Ants Simmi lahkumist 1920-ndate aastate algul. Mõnigad «Vanemuise» ajaloo vastu huvi tundnud teatriteoreetikud on püüdnud väita, et operett kui sünteetiline teatrivorm sündis «Vanemuises» juba sellega, kui Koidula oma «Saaremaa onupojale» ja «Kosjakaske dele» pani juurde laulud, sest mis üks tänapäevane moodne muusikal muud ongi kui näitemäng lauludega. Kui me aga Koidulat ei taha siduda niisuguse «Vanemuise» ajaloos halvamainelise asjaga nagu operett, siis ütleme, et see häda hakkas «Vanemuises» peale, kui Wiera

tõi lavale Suppé «Fatinitza», Offenbachi «Sinihabeme», Planquette'i «Corneville'i kellad», Straussi «Mustlasparuni».

Need kõik on lood, mida vastavalt sellele, missuguse teatmeteose keegi valib, võib nimetada kas operettideks või koomilisteks ooperiteks. Nii või teisiti kuuluvad nad lustaka muusikateatri kõrgklassikasse ja on tänapäeval ainult auku neile teatritele, kelle repertuaaris nad on, mispärast ka tänapäeva suur ooperireformaator prof. dr. h. c. Felsenstein pühis oma juubelit mitte «Carmeni» või «Othello», vaid Offenbachi «Sinihabeme» lavastusega. Ja seepärast ei maksa meil häbeneda, kui me eesti muusikateatri rajamise au jätame August Wierale.

Opereti osatähtsus «Vanemuise» repertuaaris suurenes kiiresti kahekümnendail aastail. Jõuti niikaugemale, et 1932/33. a. hooajal oli mängukavas 20 operetti, neist 6 uuslavastust. Knoppi operetti «Suudlematu Eeva» mängiti üldse 5 korda, millest igal etendusel oli keskmiselt 250 inimest. Muide, aastatel 1932—1934 oli «Vanemuise» direktoriks kirjanik August Gailit.

Kui «Vanemuise» otsene juhtimine 1935. aastal seltsi juhatuse käest ära võeti, oli esimeseks sammuks operetilavastuste järsk piiramine. Seda teed on viimasel veerandsajandil jätkatud. 131 muusikalavastusest aastatel 1945—1970 on operette 42, kusjuures ainult ühe — «Sinise maski» — võiks liigitada sellesse kategooriasse, mida Menning nimetas moodsa operetitööstuse massiproduksiooniks. Selle lavastuse võttis «Vanemuine» repertuaarist maha pärast «Teatraali» vihast, kuid asjalikku arvustust «Sirbis ja Vasaras».

Eespool nimetatud «Vanemuise» seltsi juubeliraamatus märgitakse silmapaistva teatrilase saavutusena operetiprimadonna pr. Elli Pöder-Rohti esinemist 26. juunil 1925 Berliini operetimajas «Berliner-Theater».

1944. aastast ei ole «Vanemuise» teatris üldse olnud operetiprimadonnat ega subretti. Pärast Endel Pärna okupatsiooniaastail «Estoniassse» lahkumist ei ole «Vanemuisel» olnud ka operetikoomikut. Kui teater sõitis 1956. a. Moskva dekaadile, olid tema repertuaaris peale kolme eesti autori sõnalavastuse eesti operetid «Rummu Jüri» ja «Ainult unistus». Ja ta jääbki vist dekaadide ajaloos ainukeseks teatriks, kes operetiga on dekaadil käinud. Mõlemaid nimetatud operette on Tartus mängitud üle saja korra. Seejuures ei ole neid mängitud laupäevadel ja pühapäevadel, nagu «Vanemuises» üldse operetti neil aegadel, kui rahvas peaaesjalikult laupäeviti ja pühapäeviti teatris käis, vaid mängiti peamiselt esmaspäeval ja reedel. Sest «Vanemuise» teater ei ole unustanud oma ajaloolisi kurbi kogemusi operetiga. Ja võib-olla oligi see just põhjuseks, miks «Vanemuises» mõned aastad tagasi viidi läbi üleliiduline operetilavastajate seminar, ja miks üldse on väljaspool Tartu linna «Vanemuise» operetist nii palju põhimõtteliselt tunnustavat kirjutatud.

4. «VANEMUINE» JA NN. «TARTU VAIM»

Teatriteadlane Karin Kask, kes esimesena hakkas tõsisemalt huvi tundma selle vastu, «miks Karl Menning parimais tööaastais, vaevalt 40-aastasena, katkestas töö «Vanemuises», millesse ta 10 aasta kestel oli pannud kogu oma jõu, tahte ja armastuse» («Eesti Nõukogude Teater» IV, 1959, lk. 100), ütleb, et «kodanlik teatrikirjandus, milles ei

eitata Menningu silmapaistvaid teeneid eesti rahvusliku lavakunsti arendajana, ei armastanud peatuda selle küsimuse juures. Menningu lahkumist nenditi kui fakti või puudutati vaid vihjamisi.»

Ja nii on see tõesti.

Kirjanik Karl Eduard Sööt ütleb ikka sellesamas «Vanemuise» seltsi juubelialbumis, et «kriis», mis eelnes 1914. a. Menningu lahkumisele, «lõppes sellega, et 29. mail valiti seltsi juhatusse «Postimehe» kui arvustaja ja uuendustenõudja mõtteosalised». Eesti kutselise teatri 30-aastaseks saamise puhul 1936. a. väljaantud ajakirja «Teater» juubelinumbris kinnitab Harald Vellner artiklis «Teater ja ajakirjandus», et «üks kõige raskemaist konfliktidest teatri ja osa ajakirjanduse vahel sündis Tartus «Vanemuise» teatri algaastail. See konflikt ei olnud aga tingitud mitte niivõrd ajakirjanduslikest kaalutusist kui poliitikast.» Samas ajakirjas, hinnates väga kõrgelt Menningu tööd «Vanemuises», ütleb Nigol Andresen, et ta «ei hakka puudutama põhjusi», mis viisid Menningu «eemale nii «Vanemuisest» kui ka teatrist üldse». 1917. a. väljaantud «Noorproletaarlase Jõulualbumis» öeldakse, et Menning, kes kui tõsine kunstnik kunsti poole tüüris, pidi «Vanemuisest» sellepärast lahkuma, et «jõukad, aga harimata majaperemehed ja kaupmehed ei võinud seda sallida, et nende armsast «ajaviitest» midagi tõsiselt püütakse välja vormida».

Niisiis harimatud kaupmehed, majaperemehed ja kõige selle kohal lehviv «Postimehe» kui «arvustaja» ja «uuendustenõudja» vaim. Kuid uude juhatusse, kellega Menning keeldus koos töötamast, valiti ju kirjamehed Anton Jürgenstein ja Karl August Hindrey. Ja «Vanemuise» uueks esimeheks sai mitte mõni «harimatu kaupmees» või majaperemees, vaid Anton Jürgenstein, Goethe «Fausti» tõlkija ja tolelaegne tuntud kirjanduskriitik. Selles juhatuses aga, mis seni oli Menningut toetanud, oli esimeheks H. Koppel, kes «Eesti Biograafilise Leksikoni» andmetel oli 1896. a. kaastegelane «uue ajajärgu algatajana «Postimehe» elukäigus». See tähendab, üks nendest, kelle kaasabil Jaan Tõnisson sai «Postimehe» omanikuks ja toimetajaks.

Ka Menningu kunagised kasvandikud, töökaaslased, «Vanemuise» näitlejad, kes on avaldanud oma mälestustes Menningu lahkumisele meeliliigutavaid järelehüüdeid, ei ütle neil aegadel selgelt välja, milles oli konflikt ja kelles oli kurja juur. Alles Karin Kask ütleb almanahhis «Eesti Nõukogude Teater» IV ja raamatus «Teatritegijad, alustajad» selge sõnaga välja, et aktsiooni «Vanemuise» juhatuse vastu, mis viis Menningu lahkumisele, kamandas Tartu väikekodanluse suur juht Jaan Tõnisson ise. Sama kinnitab ka Kalju Haan, kellele nüüd «Vanemuise» saja aasta juubeli ajal sobib tänu ütelda Karl Menningu artiklitekogumiku «Kunstiviha on niisama püha kui vaimustuski» koostamise ja asjaliku eessõnaga varustamise eest.

Nagu eespool öeldud, olid H. Koppel ja J. Tõnisson kunagised head sõbrad ja ühed eduerakonna mehed. 1914. aastaks oli eduerakond ise juba hakanud lagunema pisikesteks omavahel purelevateks gruppideks ja mehed, kes varem olid üheskoos «Tartu renessanssi» teinud, hakanud igaüks oma poole kiskuma. Et säilitada oma erakonda ja selles ainujuhi positsiooni, oli Jaan Tõnissonil nüüd tarvis H. Koppelile ja tema mõttekaaslastele «koodiga anda» ja näidata, kes on kes. Anton Jürgenstein ja Karl August Hindrey, kes võtsid osa sellest aktsioonist, ei olnud sel puhul ainult «Postimehe» peremehe sõnakuulelikud toimeuseliikmed, vaid neil mõlemal olid Karl Menninguga, kelle käest nad

korduvalt arvustajatena nina pihta olid saanud, omad eriarved öien-
dada. Lõpuks oli «Vanemuise» seltsi liikmete hulgas ka palju neid, kes
kogu aeg Wiera ilusaid ilunäitlusi ja operette olid taga nutnud. Ja kuna
Tõnissonil oli tarvis kindlustada, et teda uue juhatusel valimisel toet-
taks ka see grupp «Vanemuise» seltsi liikmeid, anti nende esindajatele
piiramatu voli Menningu kallal suud pruukida. Et küsimus põhiliselt
seisis ainult Koppelis ja tema mõttekaaslastes-juhatuseliikmetes, kinni-
tab see, et niipea kui uus juhatus oli valitud, tegi Tõnisson ise üldkoos-
olekul ettepaneku härra Menningule usaldust avaldada. Alles siis, kui
Menning seda lahkelt pakutud usaldust vastu ei võta, kuulutab
J. Tõnisson, et «Menningu küsimus ei tohi «Vanemuise» elu ja surma
küsimus olla. Lahkub Menning — see teeb raskusi. Kuid sellest saame
üle.» Et kogu selles konfliktis ei olnud tegemist klassivõitluse seisukohalt
erinevate poliitiliste tõekspidamistega, nähtub sellestki, et Tõnis-
son ja Koppel mõni aeg hiljem jälle koos töötasid, ja ka sellest, et Karl
Menning läks tööle «Päevalehe» juurde, mis oli samasugune kodanlik
ajaleht nagu «Postimees».

Lisaks eelnevale pörkasid selles konfliktis kokku «Postimehe» krii-
tikute Jürgensteini ja Hindrey provintsiikkus, mis oli hingelähedane ka
Tõnissonile enesele, ja Menningu äärmiselt professionaalne suhtumine
oma töösse teatrikunstnikuna. Lugeses praegu takkajärele Menningu
tolleaegseid artikleid, tuleb ainult imetleda tema eruditsiooni avarust
ja teatrikunsti mõistmise sügavust.

On täiesti kindel, et ei harimatute kaupmeeste ega ka Menningu tera-
vate asjatundmatuse vastu sihitud esinemiste tõttu solvunud kriitikud
oleks suutnud Menningut toetavat «Vanemuise» juhatuset kukutada, kui
kogu selle aktsiooni eesotsas ei oleks olnud Jaan Tõnisson ise.

Miks aga sellest häbelikult vaikiti? Eeskätt muidugi sellepärast, et
eesti, eriti aga Tartu väikekodanlusele oli Tõnisson otmamoodi «Tartu
vaimu» kehastuseks. Tõnissoni omalaadne paatoslik teatraalsus meeldis
ka mõnele osale väikekodanlikust intelligentsist. J. Tõnissoni isiku
«sirgjoonelisuses», mis oli küll rohkem kangekaelsus, nähti mingit don-
kihhotelikku romantilist õilsust. Tegelikult oli J. Tõnisson tüüpiline
kodanlik politikaan, kes oli valmis igasugusteks poliitilisteks mahhi-
natsioonideks ja kes sedamööda, kuidas poliitiline tsentrum Tartust
Tallinna nihkus, muutus ikka enam ja enam isekaks kolkapatrioodiks,
kuni ta lõpuks nii kaugele läks, et kui pärast tsaarivalitsuse kukutamist
tõusis päevakorraks Eesti alal ühtse administratsiooni loomine, nõudis
kahe Eesti kubermangu loomist ainult sellepärast, et säilitada vähemalt
ühes kubermangus, s. t. Lõuna-Eestis, endale juhtiv koht.

Jaan Lattik kiitis kunagi ühes kirjatöös, et Jaan Tõnissoni astumisel
olevat eriline sõjaväelike «Tartu samm», lisades, et miks ei võikski olla
«Tartu samm», kui on «Tartu vaim».

Nii nagu sõnad, nii võib ka sõnadega väljendatud abstraktsetel mõis-
tetel olla palju erinevaid tähendusi. Ka mõiste «Tartu vaim» on tähen-
danud ja tähendab tänase päevani ühele ühte, teisele hoopis teist, risti
vastupidist. Vahel on see mõiste sisaldanud Tartu suurearvulise intelli-
gentsi, kunagi ka suurearvulise kirjanik- ja kunstnikkonna demokraat-
likult meelestatud protesti igasuguse reaktsiooni vastu. Nii oli see näi-
teks aktiivse venestamise perioodil, nii oli see ka Pätsi diktatuuri aas-
tail. Kuid neil aegadel, kui rahvapärimeste kohaselt räägiti, et «Tartu
kroonu» on «Tallinna kroonule» sõja kuulutanud, kusjuures Tartu
kroonuks oli Tõnissoni ümber koondunud Tartu kodanlus ja Tallinna

kroonuks Tallinna eesti kodanlus, muutus mõiste «Tartu vaim» kolka-patriotismi ja provintslikkuse sünonüümiks, sisaldades ülemaailmselt levinud provintsluse väikest «vaimu nimel» virisemist «rahavõimu» vastu, kus rohkem viriseti kadedusest ja alaväärsustundest kui põhimõtete pärast. Sest provintslus põlastab pealinnu võimu ümber võitlemise, sealsete liiderlikumate elukommete ja pillava kergemeelsuse pärast, uhkustades moraaliga «vaene, aga aus», olles ise õnnelik, kui saab kas või korraks salaja lukuaugust seda liiderlikkust piiluda. Ja näinud, püüab ta ruttu ise seda kodus järele teha. Just sellest järele-tehtahtmisest hakkaski «Vanemuises» kahekümnendail aastail lakkama toosama rikka rahva operett, mis «Estoniaski».

Provintslus ei ole iialgi olnud geograafiline nähtus. Kreutzwald ei olnud iialgi provintslane. Carl Robert Jakobson ei olnud iialgi provintslane, ka mitte Viljandis olles. Kuid läbi ja läbi provintslane oli Jaan Tõnisson, kes kõikides küsimustes, alates kuremariini joomisest ning lõpetades keele-kirjanduse ja karjakasvatamisega, tahtis olla eesti rahvale viimase sõna ütlejaks. Läbi ja läbi provintslane oli ka Anton Jürgenstein, Tõnissoni igavesti truu sulane, ja provintslane oli ka Hindrey, vaatamata oma saksikule maneeritsemisele.

Menningu hiljuti ilmunud artiklitekogust saab mõningat selgust ka selle kohta, mida siis «Postimees» Menningult nõudis. Eelkõige mingit teistsugust repertuaari. Vastates ajalehe juhuslikele, kuid õpetada tahtvatele soovitudele, et teater võiks mängida seda, teist või kolmandat, ütleb Menning: «Kirjandus ei ole terves ilmas nõnda kõrgel, et ta suuremal arvul kõige kaugemaleminevamaid nõudeid täita suudaks. Kui ka kogu maailma kirjandusest valiku teeksime, siis saaksime ainult mõneks ajaks kõige paremat... Sellepärast on see kaunis pealiskaudne, kui meile ette heidetakse, et siin ehk seal nii ja nii suuri näidendeid etendatakse, miks meie nõnda ei tegevad. Mitte absoluutselt kõige tähtsam pole meile kõige parem, vaid see, mis kohasem on.» Kahjuks on tulnud viimase paarikümne aasta jooksul mitmel korral neidsamu mõtteid korrata. Nii nagu tänase päevani tuleb ikka jälle tagasi tõrjuda neid etteheiteid, miks «Vanemuine» ei mängi uuesti «Sinist maski» ja miks ta üldse mängib vähe «vanu ilusaid operette».

Tänapäeva «Vanemuine» ei ole enam ainult Tartu teater, mille tegevuspiirkond ulatub Läänemerest Peipsi kaldani, vaid tänapäeva «Vanemuine» on üks paljudest nõukogude teatritest, ja nagu kõikidel nõukogude teatritel, nii algab temagi tegevusväli Kamtšatkast ja ulatub Kaliningradini. Ja kui ka tänapäeval on Tartul mingi «oma vaim», siis «Vanemuise» puhul mahub sellesse vaimu fakt, et enamik eesti nõukogude autoreist, kelle teoste «maailma-esietendused» on toimunud «Vanemuise» teatris, elab ja töötab hoopiski Tallinnas. Ja vaatamata sellele, et «Vanemuisel» on objektiivsetel põhjustel väga vähe võimalik esineda Tallinnas, on ometigi «Vanemuise» teatri Isamaasõja-järgsest 4 miljonist külastajast 300 000 neid, kes «Vanemuise» etendusi on Tallinnas näinud. Aga võib-olla just neis tihedais sidemeis ja teineteisemõistmises «Vanemuise» ja tallinlaste (autorite ja lihtsalt teatrihuviliste) vahel väljendub üks neid põhjusi, miks «Vanemuine» vaatamata sellele, et tal nii mõnigi kord «vaim» peale on tulnud või «vaimud» kallal on käinud, pole sattunud vana «Tartu vaimu» pehkinud oheliku otsa.

5. «VANEMUINE» JA TÄNAPÄEV

«Vanemuise» positsiooni Nõukogudemaa sadade teatrite hulgas määratleb see fakt, et talle 1956. aastal anti Tööpunalipu orden ja et talle mõned aastad tagasi NSV Liidu Kultuuriministeeriumi poolt omistati akadeemilise teatri nimetus. Et «Vanemuine» on nii kõrgelt autasustatud teatrite hulgas üks vähestest, mis töötab väljaspool pealinna, peaks tõendama, et teatrikollektiiv on viimasel veerandsajandil oma tööd tõsiselt võtnud. Selliste tunnustuste hulka võib lugeda ka teatri edukat osavõttu Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäevale pühendatud konkurssist, kus «Vanemuise» «Ljubov Jarovaja» lavastus tuli kümne üleliiduliselt esimese preemia vääriliseks tunnustatud lavastuse hulka. Ka Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäeva puhul said «Vanemuise» lavastused «Kihnu Jõnn» ja «Kuningal on külm» preemiate osalisteks. Selliste ametlike tunnustuste kõrval on «Vanemuine» viimasel poolteisel aastakümnel väga sageli olnud üleliidulise eriajakirjanduse tähelepanuobjektiks. Sellega seoses on «Vanemuise» suhtes käibele läinud mitmesugused epiteedid nagu «väikese linna suur teater», «Tartu linna teine ülikool», «teater, kus kõik muusad on kodus» jne. Kindlasti on seesuguse elevuseni kasvanud huvi põhjustajaks mõnel määral ka see, et suurlinnade Moskva ja Leningradi teatririkkustega harjunud ja küllastunud kriitikutele ning teatriteadlastele on «Vanemuise» või Leedu Panevėžyse teatri või mõne teise sellise väikelinnateatri avastamine omamoodi loomingurõõmuks. Ja et kõik avastajad esimeses tuhinas oma avastust kalduvad kõrgemalt hindama, kui see teinekord objektiivselt väärib, on ka tõi. Kui selline avastus mõne teatri juures on seotud veel kunstiliselt professionaalsel tasemel oleva omanäolise rahvusliku repertuaariga, nagu see on olnud nii mõnedegi «Vanemuises» «maailma-esiettekandele» tulnud eesti autorite teostega, siis lisandub sellele alati paras annus meeldivat eksootika nautimist. Ja et kõigele eeltoodule lisandub alltekstina ka midagi seesugust nagu spordis, kus ju alati rõõmu tuntakse, kui väiksem ning nõrgem tugevamat ootamatult lööb, siis ongi lusti ja põhjust kirjutamiseks küllalt. Enamasti lõpevad sellised eksootilised ekspeditsioonid provintsi lühiajalise elevusega nagu õletulega, mis korraks heledalt süttib ja siis jälle kiiresti kustub. Juhub ka, et kunagi kümme aastat hiljem meenutatakse, et oli kord niisugune huvitav väike teater, ja küsitakse, kuhu ta on jäänud.

«Vanemuisel» on ka selles suhtes seni õnne olnud. Kusjuures ta õnn seisis selles, et teda «avastati» järkjärguliselt.

Kui «Vanemuine» Moskva dekaadil näitas «Raudset kodu», «Peibutuslaulu», «Tabamata imet» ja operette «Rummu Jüri» ning «Ainult unistus», siis määratleti juba tema nägu teatrina, millel on head realistlikud traditsioonid rahvusliku repertuaari lavastamises ja mis mängib nii draamat kui ka operetti. Kui aga «Vanemuine» teistkordselt Moskvasse sõitis, siis oli üllatuseks, et ta on võimeline ka ooperitega toime tulema, vähemalt selliste eesti algupäraste ooperitega nagu Ernestsaksa «Tuleristsed» ja Eugen Kapi «Talvemuinasjutt». Siis aga läks «Vanemuine» leningradlastele külla ja tema repertuaariks olid Kitzbergi-Oja «Rätsep Öhu» kõrval Shakespeare'i «Coriolanus», Glucki «Orpheus ja Eurydike», Brechti «Kolmekrossiooper», Prokofjevi «Kihlus kloostri» ja Ed. Tubina «Kratt». Ja juba küpsenud kujutlus «Vanemuisest» kui pooletnograafilisest rahvusliku teatrikuultuuri hällist asendus vaidlustega selle üle, kas «Vanemuine» on «kombinaatteater» või

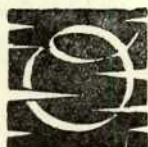
«sünteetiline teater». Ja milles seisab «Vanemuise» nägu, mis on temast eeskuju võtta teistel teatritel, kuidas ja kas on võimalik kasvatada niisuguseid näitlejaid nagu «Vanemuises», kes võivad ooperis laulda ja draamas mängida, kuidas on võimalik 10—15 lavastust aastas välja tuua ning sealjuures mõnede puhul isegi rahuldavaid tulemusi saavutada ja kuidas on üldse võimalik teatrit teha nii väikeste lavastuskuludega, nagu on aastaid olnud «Vanemuisel»? Ja ehkki neid küsimusi on viimastel aastatel küll niipidi ja teistpidi arutatud Ülevenemaalise Teatriühingu poolt «Vanemuise» juures organiseeritud seminaridel ning sümposioonidel, on nad praegugi veel aktuaalsed. Viimaseks suuremaks «avastuseks» oli «Vanemuise» ballett alates «Krati» ja «Kevade» lavaletoomisest. Nüüd on neile lisandunud juba Ülo Vilimaa balletialased otsingud ja erialases ajakirjanduses ilmuvad artiklid «Vanemuise» balletist kui omapärasest nähtusest.

Nagu igale töö eest saadud tunnustusele kaasnevad ka sensatsioonikõdi ja populaarsusekõmin, nii on see kaasnenud ka «Vanemuisele» osaks saanud tunnustusele. Selline populaarsus levib nagu ringid, mis tekivad vette visatud kivist. Kui veekogu on suur, siis võivad ringid levida kaua. Nad võivad oma rändu jätkata ka siis, kui kivi on juba kadunud põhjamutta ja kivi viskaja ise ammu surnud. Kunstis ei ole veel ükski geenius saavutanud seda, et iga järgmine teos on aiva parem eelmisest; veel raskem on seda saavutada teatrikunstis, mis on suure kollektiivi ühine looming. Nagu spordis, nii võib ka teatrikunstis generatsioonide vahetus mõnikord hulgaks ajaks kollektiivi esimeste hulgast tagaplaanile viia. Muidugi teatril, mis esmajoones tugineb autorile ja ansamblile, on tagasilangemise amplituud väiksem kui sel teatril, mille kunst rajaneb üksikutel hiilgavatel, eredatel annetel, keda vahel ju on ja vahel lihtsalt ei ole. «Vanemuine» on olnud ja peaks jäämagi autoriteatriks ja eeskätt eesti kirjanike ja heliloojate teatriks, sest vaatamata elevusele ja tunnustusele, mida «Vanemuine» on isegi üleliiduliselt saavutanud seesuguste lavastustega nagu «Kolmekrossiooper», «Coriolanus», «Kihlus kloostri», «Cosi fan tutte» jne., on ta kõige kõrgema hinnangu osaliseks saanud ikka siis, kui ta mängis Tammlaane «Raudset kodu», Tormise «Meestelaule», Smuuli «Kihnu Jõnni», Ojakääru «Kuningal on külm», Arro-Normeti «Rummu Jürit» jne.

«Vanemuise» seltsi esimesel lipul, mida säilitatakse Tallinnas Teatrija Muusikamuuseumis, on pilt, millel kujutatakse laulujumalat Vanemuist istumas Toomemäel, ja tema ümber on kogunenud kõik loomad ja linnud alates karust ja kassist ning lõpetades põdra, konna ja ussiga — oma lugusid ja laule saama. Ja isegi kalad on tulnud Toome alla Emajõkke ja end rinnust saadik veest välja ajanud. Muide, siin eksib kunstnik, kes selle pildi maalis graafik Maydelli gravüüri eeskujuks võttes, müüdi vastu, mis ütleb, et kalad unustasid kõrvad vee alla ja jäidki sellepärast tummaks. Kuid müüdi vastu eksimine pole alati eksimine ka elutõe vastu — ju elus on kahjuks nii, et kõrvade olemasolu ei tähenda veel kuulmist, ja veel vähem tähendab see seda, mida keegi kuuleb. Seesama pilt oli ka Koidula-aegse «Vanemuise» eesriidel, kui eesti rahvas peaaegu üle maa kogunes «Vanemuist» kuulama.

Olen seda müüti rääkinud paljudele «Vanemuise» sõpradele ja neile on see müüt meeldinud. Nii elab see müüt edasi, nagu edasi elab 105-aastane «Vanemuise» laulukoor, kes aasta tagasi juubelilaulupeo rongkäigus sammus esimesena. Ja nagu edasi elab ka saja-aastane «Vanemuise» teater.

Kunst ja psühholoogia

lemasolev kunstipsühholoogia ei kujuta endast ühtset tervikut, vaid erinevate koolkondade segu. Üksikute kunstipsühholoogiatega vasturääkivus ei tulene üksnes sellest, et ilmne segadus valitseb meetoodikas, vaid ka sellest, et erinevad autorid uurivad täiesti erinevaid nähtusi. Need psühholoogid, kes lähtuvad kunstnikust, jõuavad tavaliselt loominguprotsessi kirjeldamise katseteni. Kunsti nautijast lähtudes jõutakse kunsti tajumise seletamiseni. Peale selle on olemas kolmas grupp autoreid, kes oma uurimiste alguspunktina nimetavad kunstiteost ennast ja püüavad otse teosest lähtudes sõnastada kunsti psühholoogilisi seaduspärasusi. Kuivõrd viimase suuna taotlused on teistest vähem selgitust leidnud, püüame anda nendest töödest mõninga ülevaate. Sõna kunstipsühholoogia tarvitame ainult viimases tähenduses.

Psühholoogid tunnevad tihti nõutust selle ees, mida kunstiteoses uurida. Kuigi kõik uurijad (kaasa arvatud loomingu ja tajumise psühholoogid) pöörduvad teoste eneste poole, et leida sealt kinnitust oma väitlemistele, kasutavad nad hoopis erinevaid fakte, või samu fakte vastandlike seisukohtade tõestamiseks. See olukord on kaasa aidanud sellele, et ühist eesmärki taotlevatest inimestest on saanud vaenlased: ühtedel on kunst, kuid puudub psühholoogia, teistel on küll psühholoogia, kuid on ära unustatud kunst. Esimesed tööd ei erine oluliselt tavalistest kirjandusteaduslikest töödest, teised tööd sisaldavad paremal juhul psühholoogiliste faktide meisterlikke kirjeldusi. Ent see pole veel kunstipsühholoogia. Tekkinud vastuolude ületamiseks tuleb otsingute aluseks võtta seisukoht, mille mõistmine on valmistanud paljudele raskusi. Kui psühholoog tahab uurida kunsti, peab ta aluseks võtma kunstilise teksti struktuuri. Üksikud faktid ja tekstikatked, mis on välja kistud teose struktuurist, on tühipaljas abstraktsioon, millega teadlasel pole midagi peale hakata. Seega peab kunstipsühholoogilisele uurimisele eelnema küllalt põhjalik teose sisemise ehituse kirjeldus. Kunstipsühholoogia probleemistik algab seal, kus lõpeb kirjandusteaduse oma. Kunstipsühholoogia ei uuri niivõrd teose sisemist ehitust, vaid seda, kuidas selle ehituse üksikud elemendid ja teos tervikuna juhib inimese käitumist. Kunstipsühholoogia uurib neid võimalikke psühholoogilisi struktuure teoses, mis sunnivad inimest teosele kaasa elama, teatavates kohtades nutma, naerma ja tervikuna üle elama midagi sellist, mis pole võrreldav ühegi teise elamusega. Kunstiteost tulebki vaadelda kui psühholoogiliste vahendite kogumit, mis on selliselt organiseeritud, et inimene raamatut lugedes või mõnd maali vaadeldes satub nende vahendite, märkide mõju alla. Märgid allu-

tavad endale inimese keha ja hinge kõige erinevamad osad (liigutused, emotsioonid, mõtlemine, mälu, tähelepanu jt.) ning loovad neist inimese hinges kordumatu reaktsiooni.

Seda reaktsiooni ja esteetilist käitumist tervikuna on psühholoogid mõistnud mitmeti. Empiirilise esteetika esimesed kogemused, alates «Vorschule der Ästhetik» ilmumisest aastal 1876, aga viisid ka kõige heatahtlikumad kaasatundjad kurbadele järeldustele. C. Th. Fechneri enda ja tema ürituse jätkajate (K. Groos, J. Volkelt, O. Külpe, Th. Lipps jt.) tööd, milles kasutati algelisi meetodeid (valik, aja ja vormi variatsioonid jmt.), sisaldavad esteetilise reaktsiooni mõne üksiku tunnuse isoleeritud kirjeldusi. Kirjeldades näiteks psühholoogilisi hoiakuid, ei leitud midagi sellist, mis oleks olnud kunstile ainuomane. Fechner, Lipps jt. olid sunnitud esteetilised väärtused sisse tooma mujalt.¹

Samalaadsetele raskustele põrkub geštaltpsühholoogia traditsioon. Seletades esteetilise käitumise olemust, oletab K. Koffka, et see kulgeb dünaamilises süsteemis «stiimul — reaktsioon». Seega — esteetiline väärtus tekib objektiivsete ja subjektiivsete tunnuste kokkupuutekohas, kus sünteesitakse uus kvaliteet (*tertiary quality*). See lubab Koffkal rääkida esemete «füsiognoomiast». Sama reaalselt kui eseme vorm ja värv, eksisteerivad ka eseme füsiognoomilised omadused, näiteks kurbus ja mure (K. Koffka, Problems in the Psychology of Art. — A Brym Mawr Symposium. Brym Mawr 1940). See seisukoht omab üldteoreetilises plaanis mõningat analoogiat M. Kagani kontseptsiooniga (M. C. Kagan, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, ч. I—III. JL, 1963—1966). L. L. White on osutanud tähelepanu tõsiasjale, et protsessid, mis kulgevad inimajus, sarnanevad hämmastavalt nende füüsikaliste ja biokeemiliste protsessidega, mis toimuvad looduses. White'i puhul on tunda vaimustust L. von Bertalanffy'st. Süsteemide teooria postulaatidest tuletabki ta esteetiliste nähtuste isoleerimustused: ajus toimuvate protsesside esteetiline funktsioon seisab selles, et pidevalt muutuvate elementide vahel rajatakse mingi muutu-matu struktuur (L. L. White, A Scientific View of the «Creative Energy» of Man. — Aesthetic Today, Cleveland—New York, 1961). Kõige lähemale esteetilise käitumise adekvaatsele kirjeldamisele on jõudnud geštaltistide suurim teoreetik kunstipsühholoogia alal Rudolf Arnheim. Arnheimi kunstipsühholoogia-alased tööd on mitmeski suhtes tähelepanuväärsed. Eelkõige tähendab Arnheimi kontseptsioon loobumist väitest, nagu määraksid eseme füüsilised omadused selle esteetilist kvaliteeti. Kui Arnheim vaatlebki eseme väliseid omadusi, siis on need talle psüühiliste jõudude manifestatsiooniks. Arnheim loobub mehaanilisest skeemist «stiimul — reaktsioon». Samuti loobub ta White'ile omasest arusaamisest, et esteetiline kvaliteet tekib formaalsete manipulatsioonide tulemusel visuaalse kujutise kallal. Kuigi Arnheim ei räägi sellest, et nägemisaparaat formeerib kujutist vastavalt oma vajadustele ümber, toonitab ta seda, et samavõrra kajastuvad kujutises need jõud, mis loovad isiksuse. «Visuaalses kujundis leiavad väljenduse need vaimsed seisundid, mis loovad isiksuse» (R. Arnheim, Gestalt

¹ Varasema eksperimentaalesteetika kohta on kirjutatud: Ernst Meumann, Estee-tika süsteem. Tartu, 1923; Herbert Read, Moodne kunst. Sissejuhatus moodsa maalikunsti ja skulptuuri teoriasse. Tartu, 1939; Andres Pärl, Esteetika. Sissejuhatus kunstiküsimusisse. Tartu, 1935.

Psychology and Artistic Form. — Aspects of Form. Bloomington—London, 1966, lk. 203). Teiselt poolt — tõelises kunstiteoses antakse sügavaim tähendus edasi suuruse, vormi, vahemaa, lokaliseerituse või värvi elementaarsete vahenditega. See kõik lubab Arnheimil rääkida visuaalsest keelest (*visual language*). Selle keele «ühikud» nagu omandaksid erinevates kunstiteostes erinevaid tähendusi. Korduvalt toonitab ta keele ajalooliselt kujunenud ja kultuuri tüübist sõltuvat iseloomu (R. Arnheim, *Art and Visual Perception. A Psychology of the Creative Eye*. Berkeley and Los Angeles, 1967). Arnheim püstitab otseselt ülesande leida suhe visuaalse kujundi elementide ja isiksust moodustavate komponentide vahel. Samuti osutab ta vajadusele vaadelda esteetilist käitumist kui üldise käitumise erijuhtu. Ta viitab H. Alshuleri ja B. Weiss Hattwick'i tööle, kes statistilise analüüsiga tõestasid, et näiteks lapsed, kes kasutavad oma piltides rohkem sooje värve, omavad tendentsi hästi läbi saada teiste inimestega. Kui lapsel esineb kaldumus kasutada mõnd värvi rohkem kui teisi, viitab see repressiivsetele joontele lapse iseloomus.

Nende seisukohtadega lähedaseks tuleb pidada L. Vögotski (1896—1934) vaateid psühholoogiale. Vögotski, kelle filosoofilise kontseptsiooni aluseks oli marksism, lähtub esteetilise käitumise olemuse mõistmisel psüühiliste nähtuste interaktiivsest iseloomust. Inimese käitumine ei kulge niivõrd süsteemis «objekt — subjekt» kui võrd süsteemis «subjekt» ja teine «subjekt». Vögotski lähtub eeldusest, et kõrgemaid psüühilisi funktsioone ei saa vaadelda bioloogilises plaanis, vaid et nad on oma olemuselt sotsiaalsed, s. t. et nad kujunevad ajalooliselt inimeste vastastikuse käitumise tulemusena. Kui inimene on jäetud üksinda maaliteose ette, siis see, et ta suudab sellele vaadata kui oma esteetilise reaktsiooni objektile, ei sõltu sugugi sellest, et ta on sattunud silm silma vastu teosega, vaid sellest, et varasemas elus on ta kohandanud oma käitumist teiste inimeste käitumisega, omandanud antud kultuuris kehtivad käitumistüübid ja võib nüüd sellisel kindlal spetsiifilisel viisil reageerida esteetilistele ärritajatele. Vögotski seabki endale ülesandeks selgitada, kuidas mingitele konkreetsetele ärritajatele — märkidele — vastab kultuuris esteetiline reaktsioon. Vögotski esitab nõude vaadelda igat kunstipsühholoogilist fakti laiemal sotsiaalpsühholoogilisel foonil, teiste sõnadega, kuidas antud fakt funktsioneerib kultuuri elemendina. (Л. С. Выготский, К вопросу о психологии творчества актера. — П. М. Якобсон, Психология сценических чувств актера. М. 1936.) Vögotski juba klassikaliseks muutunud «Kunstipsühholoogia» (kirjutatud 1925, avaldatud 1965, kordustrukina 1968) oli esimeseks sammuks selle uurimisprogrammi realiseerimisel.

Kunstipsühholoogia peab Vögotski arvates olema eelkõige mitteisikuline psühholoogia, s. t. psühholoogia puhtal kujul, väljaspool tema realiseerimise autoris ja lugejas. Krölovi valmi põhjal on võimatu rekonstrueerida kuulsa valmimise enda psühholoogiat, samuti lugeja oma. (Liitangi võtavad igal ajajärgul erinevad inimesed teost vastu erinevalt.) Kuid me võime vaadelda nende pooluste vahel asetsevat invariantset osa, nimelt kunstiteost. Tundub, et selline lähemine oli omane J. Semperile, kes kirjutas, et kommunikatiivne protsess kunstniku ja tarbija vahel teostub üksnes läbi kunstiteose (J. Semper, *Kunstnik A. Vabbe puhul*. — «Siuru» II. Tartu, 1918, lk. 113; J. Semper, *André Gide'i stiili struktuur*. Tartu, 1929, lk. 12—13). Seega pole võimalik rekonstrueerida Krölovi psühholoogiat, kuid on võimalik

rekonstrueerida Krõlovi valmide psühholoogia. Nagu psühholoog vaatleb mõnd sensoorset või mootorset reaktsiooni puhtal kujul, sõltumata tema konkreetsest kehastusest, võime ka esteetiliselt reaktsiooni vaadelda väljaspool tema konkreetset realisatsiooni (J. C. Выготский, Психология искусства. М., 1968, lk. 17—18). Sellisel juhul me vaatleme valmi psühholoogilist struktuuri puhtal kujul. L. Vögotski lähtub O. Külpest, kes määratles esteetikat kui teadust esteetilisest käitumisest (*Verhalten*). Sellega loobus Külpe hedonistlikest teooriatest, ja kui üldse räägiti veel rahuldusest, siis mõeldi selle all eelkõige käitumist, mis on seotud kunstilise objektiga kui ärritajaga (lk. 505). Selleks, et taastada kunstiteosele vastavaid reaktsioone, tuleb kunstiteost vaadelda kui märkide süsteemi, mille alusel juhitakse inimese käitumist. Vögotski järgi võibki psühholoogiat määratleda kui teadust vahenditest (märkidest), mille abil reguleeritakse inimese käitumist. Kunstiteos kujutab endast esteetiliste märkide kogu, mis on suunatud sellele, et kutsuda inimeses esile vastavaid esteetilisi reaktsioone (lk. 17). Korrates Vögotskit, on kunstipsühholoogiale küsimuseks «olla või mitte olla» küsimus meetodist. Kunstipsühholoogia meetodina kasutab ta objektiivset analüütilist meetodit. Termin ise pärineb R. Müller-Freienfelsilt. Uurimisobjektiks on kunstiteos ise, mitte autor või lugeja. Meetodi aluseks on võetud selle erinevuse uurimine, mis tuleb ilmsiks esteetiliste ja mitteesteetiliste objektide vahel. Kunstiteose üksikud elemendid eksisteerivad ka enne kunstiteost. Nagu tähendab Vögotski, kuulub isiklikule autorlusele traditsiooniliste elementide ülekandmine ühtedest teostest teistesse (lk. 30). Kunsti seisukohalt pole uudne ükski element või elementide kompleks, mis sisaldub kunstiteoses, vaid kunsti seisukohalt uudeks faktiks on nende elementide ühendamisviis. Olulisimaks võtteks elementide ühendamisviisi uurimisel on nendesamade elementide uurimine väljaspool kunstiteose struktuuri (lk. 506). Uurimise eesmärgiks pole seega «traditsiooniliste elementide uurimine», vaid selle osa selgitamine, mida nad täidavad kunstiteose struktuuris, ja kuidas nad lülituvad sellesse struktuuri. Elemendi osa ei selgu elemendist endast, vaid tema funktsionaalsetest sõltuvustest. Selles mõttes sarnaneb kunstiteos enamiku sotsiaalsete nähtustega ja teda tuleb uurida funktsionaalses plaanis. See, et Brunhilde oli Sigibert I naine, ei selgu tema kui naise omadustest, nagu see ei selgu ka Sigiberdist: me võiksime Sigiberti iseisvalt uurida nii kaua kui meil selleks kannatust jätkub, kuid vaevalt me jõuaksime sellisel teel positiivsele tulemusele. Seega on «naiseks olemine» vähemalt kahe inimese vaheline nähtus ja teda tuleb ka uurida inimestevahelise suhtena. Rääkida, et funktsioonid pole materiaalsed ja seetõttu ei oma nad inimeste ajaloos erilist tähtsust, on naiivne ja isegi ohtlik. Kunstipsühholoogi otseseks ülesandeks on selgitada välja elementide vahel eksisteeriv suhete süsteem ja vaadelda, milliseid psüühilisi reaktsioone saab seada vastavusse selle süsteemiga. Oluliseks printsibiiks, mida Vögotski jälgib konkreetsel materjalil, on «sisu» ja «vormi» erinevus. Kui varasem vene formalism loobus tavalistest kategooriatest «sisu» ja «vorm», asendades need kahe uuega — «vorm» ja «materjal», siis Vögotski jääb nende kahe kategooria juurde, tõsi, trakteerides neid mõneti harjumatuult. Sisu all mõtleb Vögotski seda esemete korda ja järgnevust, mis tuleb asjade ja keele juures esile meie argipäevases elus. Sisu on kunstiteose elemendid selliselt, nagu nad eksisteerisid enne kunstiteosesse toomist. Vormi all

tuleb mõista esemete korda, funktsioneerimist ja järgnevust kunsti-teoses. Vorm on need täiendavad struktuursed sidemed, mida ese omandab kunstiteose elemendina. Erinevalt varasest vene formalismist, mille järgi materjal on teoses passiivne, oletas Vögotski, et materjal võtab kunstiteoses osa esteetilise objekti sünteesist (lk. 81). Hilisem strukturalismi areng tõestab seda seisukohta: kirjandusteost ei saa vaadelda ainult kui keeleliste vahenditega manipuleerimist, vaid selles projitseeruvad motiivide, teemade, karakterite ja intriigide «maailmad» (René Wellek, *Concepts of Criticism*. New Haven, 1964, lk. 67). Kunsti põhilise seaduse sõnastab Vögotski sisu ja vormi vahelise suhtena. Kunstiline efekt tekib siis, kui sisu ületatakse vormi poolt. Nii on Vögotski poolt vaadeldud Bunini novelli «Kerge hingamine» sisuks provintsi gümnasisti igav lugu, mis oma ühetaolise kulgemisega võiks paremal juhul meid haigutama panna või kaastunnet äratada. Kuid novell loob vastupidiselt ootusele hoopis teistsuguse efekti, kui materjal võiks tingida. Meil ei teki pilti provintsi gümnasisti segasest elust, vaid me tajume jutustust kergest hingamisest, mis loob kujutluse vabanemisest, kergusest, kõigest lahtiraputatud ja täiesti läbi-paistvast elust. Seda kujutlust on täiesti võimatu tuletada jutustuse aluseks olevatest sündmustest. Vorm, see, kuidas need tõsielulised sündmused on antud, nagu hävitaks selle argipäeva sogasuse, muutes ta läbi-paistvaks. Sõnade meloodilises kõveras omandavad need banaalsed sündmused teistsuguse tähenduse. See kunsti vormel on rakendatav ka suure osa teiste kunstiliikide kohta, näiteks skulptuurteoste ja arhitektuurivormide kohta. Elava keha edasiandmiseks kasutatakse tavaliselt marmorit ja metalli, mis peaksid tunduma kõige vähem sobivana elava keha kujutamiseks. Kuid materjali liikumatuses näeb kunstnik justkui kõige paremat alust, millest lähtuda elusa figuuri loomisel. Vögotski loeb tähelepanuväärseks seda fakti, et gooti arhitektuuris sunnib kunstnik kivi võtma taime vorme, keerduma, andma edasi lehti ja roose; tundub imelisenä see, et gooti kirikus, kus materjali massiivsuse tunnetamine on viidud maksimumini, annab kunstnik piduliku vertikaali ja saavutab efekti, et kogu kirik tungleb ülespoole, kõik kujutab püüdu ja lendu kõrgustesse, tundub imelisenä see kergus, õhulisus ja läbi-paistvus, mida arhitektuur gootikas loob raskest ning tardunud kivist. See kinnitab Vögotski poolt kirjeldatud kunstiseadust (lk. 303).

«Kunstipsühholoogia» paeluvamad leheküljed on need, kus Vögotski kõneleb inimese emotsionaalsest aktiivsusest ja püüab rekonstrueerida teosele vastavaid reaktsioone. Kui arvestada Vögotski seni avaldamata tööd Spinoza afektidest, võib oletada, et Vögotski tundis selle probleemi vastu erilist huvi. Vögotski kõneleb kahest emotsioonide avaldumise võimalusest: tsentraalsest ja perifeersest. Seda nimetab ta emotsioonide «kahekordseks avaldumise seaduseks». Emotsioone vaatleb psühholoogia kui käitumise reguleerimise vahendit. Kui meid keegi tänaval solvab, siis on kõige loomulikum, et afekti mõjul püüaksime tülitajale füüsiliste vahenditega selgeks teha seda, et ta eksib. Kuid kultuuris fikseeritud käitumisnormid juhivad meie käitumist teisiti: liigutused redutseeruvad lubatu piiresse. Julgemad meie hulgast pigistavad käe rusikasse. Kuid tekkinud emotsionaalne energia ei kao iseenesest. Väliste liigutuste redutseerimine ei tähenda emotsioonide allasurumist nullini. Emotsioonid tuleb välja elada mingil teisel kujul; emotsioonid ei kao, vaid lähevad perifeersest avaldumis-

vormist üle tsentraalsesse. Meie näite puhul kasutame tülitaja suhtes fantaasiakujutlustes kõige sadistlikumaid ja rafineeritumaid kätemaksuvariante. Emotsioonid avalduvad seega «targalt»: me suuname oma tegevuse fantaasiaelementidega manipuleerimisele. Teise seaduse sisuks, mida Vögotski nimetab «emotsioonide reaalsuse seaduseks», on see, et vaatamata objekti ebareaalsusele või isegi selle puudumisele on meie reaktsioon täiesti reaalne. Nii nagu laps peab pimedas toas varnas rippuvat mantlit inimeseks ja tunneb hirmu, elame me reaalselt läbi kangelaste surma laval. Samuti tunneme illusoorsest kätemak-
sust täit kätemaksurõõmu. Selleks, et me tajuksime kunsti kunstina, peavad meie reaktsioonid olema isoleeritud ja avalduma tsentraalselt. Vögotski märgib, et loomade kasutamine valmis on tingitud sellest, et nad kujutavad tinglikke figuure, mis loob kohe algusest eelduse esteetilise reaktsiooni isoleerituseks elust (lk. 134). M. Krieger kirjutab, et sõnad sisaldavad endas poeedile ohtu, kuna nad püüavad tähistada asju. Et täita oma loomulikku poeetilist funktsiooni, peab luuletaja takistama seda tendentsi, või vastasel korral kaotab luule oma esteetilise väärtuse. (M. Krieger, *The New Apologist for Poetry*. Minneapolis, 1956, lk. 131).

Kunstisühholoogia olulisimaks küsimuseks on see, mille poolest erinevad esteetilised tunded nendest, millega me ajame läbi argipäevases elus («Психология искусства», lk. 267). L. Vögotski lähtub Ch. Darwini tähelepanekust, et mõningad hingeseisundid kutsuvad esile harjumuspäraseid liigutusi, mis oma esialgsel esilekerkimisel ja isegi nüüd on interpreteeritavad kui kasulikud. Kuid samuti on võimalik märgata, et täiesti vastandlike hingeseisundite puhul me teeme liigutusi, millel on absoluutselt erinev päritolu ja mis ei saanud kunagi olla pragmaatilised (lk. 269—270). Darwin teeb oletuse, et selle põhjuseks on käitumise teatav sümmeetrilisus (pööre vasakule ja paremale, sirutus ja painutus jne.), mis nõuab liikumisel ka teatavate vastandlike lihaste tööd. Teiste sõnadega: antagonistlikke liikumiskomplekse innerveeritakse samade närviteedega. Sellest on tingitud paradoksaalne käitumine teatavates stressiseisundites. Vögotski arvates toimub mootorika blokeerumine, ja selle tulemusel emotsioonide tekkimine situatsioonis, kus organism püüab üheaegselt täita mõlemat vastandlikku käitumisprogrammi. Seega organism nagu lõhustuks, püüdes üheaegselt liikuda paremale ja vasakule, üheaegselt tõsta ja langetada raskusi. Sellistes situatsioonides saavutataksegi emotsioonide välise avaldumise pidurdus. Seda loebki Vögotski esteetilise reaktsiooni spetsiifiliseks iseärasuseks. Kuid afekt ei tule esile iseenesest, vaid see justkui konstrueeritakse kunstiliste märkide abil. Vögotski kõneleb, et Bunini novelli objekt kutsub esile täiesti vastupidise afekti sellele, mis kutsutakse esile jutustuse esitamise rütmi poolt: Bunin jutustab mõrvast külmas, rahulikus rütmis (lk. 273). Uurides mitmesugust materjali — Krölovi valme, Shakespeare'i «Hamletit», Bunini novelli —, jõuab Vögotski järeldusele, et kõigi nende kunstiteoste aluseks on kunstiteose vormi vastandlik ülesehitus. Kunstilised märgid teoses nagu jaotuksid kahe rea vahel, mis teineteisest sõltumata arendavad edasi kahte vastandlikku tendentsi, püüdes lõhestada vaatajat nende kahe suuna vahel. Teose lõpus need kaks vastandlikku tendentsi ristuvad saatuslikus punktis, leides selles oma katastroofilise hävimise. See on esteetilise reaktsiooni seadus, mida ta Aristoteelse terminiga katarsiseks nimetab. Arendades ja pidevalt luues kahte vastandlikku äärmust, laskmata

kummalgi neist saavutada võitu teise üle, loob kunstiline konstruktioon pidevalt areneva emotsionaalse pinge, mis leiab lahenduse katastroofis, mõlema pooluse hävimises.

Võib näidata, et selline põhimõte, kus kindlale stiimulile vastab kindel emotsioon, ei pea paika. Võtame juhud, mil me näeme inimest nutmas. Inimene võib nutta väga mitmesugustel põhjustel ja erinevates situatsioonides. Folkloori kangelased nutavad küllalt tihti, tavaliselt seal, kus neil on tarvis väljendada oma sügavat muret. Kuid inimene võib nutta ka rõõmust. Üldse, inimene ei reageeri ju mitte alati väliskeskonna ärritajatele, vaid oma kontseptuaalsele mudelile selle situatsiooni suhtes. Paljud on näinud, kuidas laps on pärast kukkumist kahevahel, ei tea, kas hakata nutma või mitte. Vastavalt sellele (loomulikult, kui ta eriti haiget pole saanud), millise hinnangu ta situatsioonile annab, on ka tema reaktsioon. Ajaloos eksisteerivad sellised esteetilised nähtused, kus süsteem «stiimul — reaktsioon» põhimõtteliselt ei kehti. A. Lossev märgib, et Homerose esteetika oluliseks omaduseks on see, et seal puuduvad ilusad esemed, ilusal puudub spetsiifiline sisu, ilusaks võib olla nimetatud ükskõik milline ese, mille suhtes inimene tunneb vaimustust või millest ta joobub. Seega on siin tegu justkui paradoksaalse süsteemiga, kus emotsioon valib endale reageerimisobjekti. Lõpuks ei saa «stiimul — reaktsioon» tüüpi kontseptsiooniga kirjeldada seda empiirilist fakti, et esteetilised reaktsioonid on seotud tekstiga. Ei arvestata peaaegu üldse seda, et reaktsioonid ise on suures osas mittespetsiifilised. Nii võib naer olla väga erinevate tekstide funktsiooniks, sõltuvalt sellest omandades erinevaid tähendusi. Geneetiliselt on üheks naeru vanimaks vormiks rituaalne naer. Rituaalne naer oli suunatud kõrgema võimu vastu, kas maapealse või jumaliku võimu vastu. Naeruga häbistati, naerdi välja päikest ja teisi jumalaid eesmärgiga sundida neid uuenema, aidata neid üle kriisisituatsioonidest (В. Я. Пропп, Ритуальный смех в фольклоре. Уч. зап. ЛГУ, № 46. Л., 1939). Rituaalne naer on rituaalse käitumisteksti funktsiooniks. Temaga tüpoloogiliselt sarnane on matusenaer, mille tekstiks matusetalitus. Kuid naeru tekstid võivad võtta veel teisigi vorme. Karnevalikultuuris võib see võtta lihavõtte-ennustuste, lõbusate lugude, anekdootide kuju (pashaalne naer) ja lõbusate laulutekstide kuju (jõululik naer). Kuid kõigil neil juhtudel on naeru loov kujund ambivalentne. Ta sisaldab endas alati korruga vastandi mõlemat poolt: sündimist ja suremist, naermist ja nutmist, kiitvat ja mahategevat. Naer on alati seotud ajaga, mida mõeldakse heana ja lõbusana. Naeru ülesandeks on aidata naerjal saada üle hirmust, kartusest sotsiaalse ebavõrdsuse ees, oma väiklusest ja muust sellisest. Karnevalinaerul on alati kergendav ja vabastav toime. Seega nõuab karnevalinaer spetsiaalset ambivalentset kujundit. Hilisem romantistlik (bergsoonlik) naer kaotab kujundist ühe poole, jääb ainult mahategev ning väljanaerev. Sellist kujundit omav naer ei suuda täita kergendavat ja vabastavat funktsiooni, nagu seda teeb karnevalinaer. Paremal juhul on selline naer skeptiline (М. Бахтин, Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса. М., 1965).

Toodud näidetest peaks olema küllalt, et veenduda: reaktsioon kunstilistele märkidele mitte lihtsalt ei teki, vaid konstrueeritakse kujundi poolt. Nõustudes selle väitega, peame me paratamatult aktsepteerima Vögotski seisukoha, et esteetiline reaktsioon ei ole taandatud lihtsale naudingule või tavalistele emotsionaalsetele reaktsi-

oonidele. Seda seisukohta võib väljendada ka L. Tolstoi aforismiga: inimesed õpivad kunsti mõistma alles siis, kui nad loobuvad kujutlusest, et see neile naudingut pakub («Психология искусства», lk. 87).²

Kui me kirjeldamisel vaatleme emotsioone ainult suhtes iseendaga, ei räägi me midagi nende tähtsusest. Emotsionaalse aktiivsuse olemus selgub, kui me oleme vaadelnud teda inimese kultuurse käitumise faktorina. Psühholoogi jaoks on kunstiteos teataval viisil organiseeritud märkide kogum ja probleem algab sellest, kui hakatakse vaatlema, kuidas kunstiteos organiseerib inimese emotsionaalset käitumist. Sotsiaalne keskkond annab meile keele ja hulga reegleid, kuidas teda kasutada. Peale selle annab ta meile kombes, mõtlemise tüübi ja situatsioonide loetelu, milles me peame tarvitama ühtesid või teisi emotsioone. Kui seltskonnast, kes jõuab Rannamõisa pangale, keegi ohkab: «Kui ilus!», siis ei tee ta seda sugugi selle pärast, et peab loojangut iseendast nii kütkestavaks, vaid et teda kuulevad teised inimesed ja et ta võib endast teistele sümboliseelt märku anda. Seda teeb ta aga esialgu küllaltki neutraalse asja, nimelt päikese kaudu. Kui laps küsib emalt, mis on ilus, suudab kohusetundlik ema nimetada küllalt suure hulga situatioone, kus ta on tarvitanud seda sõna. Hiljem, kui laps küsib, miks ema peab neid asju ilusaks, võib ema loetleda terve hulga esemete omadusi ja tunnuseid. Aga kui meie jonnakas laps küsib siiski, mida ema peab iluks ja miks ta nimetab mõnd asja ilusaks, siis kannatlik ja kohusetundlik ema peab lõpuks jõudma seleni, et ta ütleb: «sellepärast, et neid sõnu õpetas tarvitama mu ema (või keegi teine)» või et «ma olen neid sõnu selliselt harjunud tarvitama». Aga kui laps küsib, miks see nii on, läheb ta välja esteetika küsimuste ringist ja vastust tuleks meil juba otsida keele olemusest, kommunikatsioonivahenditest ja sotsiaalsetest omadustest. (Раймонд Саутхолл, Логика эстетической оценки. — «Против современного абстракционизма». М., 1964, lk. 333—334.)

Seega omandab inimene sotsialiseerumise käigus emotsioonide keele, mis lubab tal ühes või teises situatsioonis vastavalt reageerida. Kui võtta aluseks K. Lange sõnad, mille kohaselt tänapäeva inimene tänu oma piiratud kodanlikule eluviisile omab kahetsusväärset sarnasust koduloomaga, siis võiksime oma igapäevast elu kirjeldada imestusväärset väikese arvu emotsioonidega. Igapäevases elus suudame me ennast väga vaeselt välja elada. Sarnaselt looduses tekkinud elule, mis on tühiselt väikene osa sellest elust, mis oleks võinud tekkida, on meie väljaelatud emotsioonid väikeseks osaks kõigist võimalustest. «Sherrington võrdles meie närvisüsteemi lehriga, mis on suunatud laia avausega maailma poole ja kitsa avausega tegevuse poole. Maailm suubub inimesse läbi lehtri suure avause tuhandete kutsete, tungide ja ärritustena; tühiselt väike hulk realiseerub ja nagu ujuks pinnale läbi kitsa avause. Täiesti arusaadav, et realiseerumata osa elust,

² Selle poolest erineb Vögotski katarsiseteooria kõigist järgnevatest emotsionaalse aktiivsuse teooriatest, mis paistavad kõige enam silma antipsühholoogilisusega, näiteks G. Sozontovi, B. Kublanovi, S. Rappoporti ja L. Juldaševi tööd (Г. Созонтов, Об эстетическом восприятии. ТРУ Тоimetised, vihik 165. Тõid filosoofia alalt VIII. Tartu, 1965; Б. Кубланов, Эстетика и психология — «Содружество наук и тайны творчества». М., 1963; С. Раппопорт, Искусство и эмоции. М., 1968; Л. Г. Юлдашев, Эстетическое чувство и произведение искусства. М., 1969).

mis ei ole väljunud läbi meie käitumise kitsa avause, tuleb nii või teisi välja elada» («Психология искусства», lk. 313—314).

Võgotski oletabki, et kunst on vahendiks, mille abil me tasakaalustame oma emotsionaalset ebakõla meie elu kriitilistes punktides (lk. 314), kuid mitte enam korrapäratu plahvatuse näol, vaid sellise plahvatuse, mis organiseeriks meie hingeelu. Kõige lihtsamalt võib öelda, et kunst õpetab meid tundma. Puberteediealisel tütarlapsel tekib tung armastuslühüriga järele eelkõige vajadusest korrastada oma tunde maailma. Nii nagu tehnika loob inimese loomulikele tunnetusorganitele täiendavad abivahendid, nii on kunst kultuuris tunnete ühiskondlikuks tehnikaks. Kunstiesemed on vahendiks, mille abil organiseeritakse ja juhitakse inimese emotsionaalset käitumist. Seega on välistes, materiaalsetes esemetes fikseeritud inimeste kõige intiimsemad tunded. On teada, et esimesed seksuaalse käitumise kogemused saame me ilukirjanduse vahendusel. Isegi õpikute olemasolu korral võiksime me noorukile selgeks õpetada vaid formaalsed võtted, kuid vaevalt me õpetame teda tundma. Nendest nüansseeritud tunnetest ei räägi isegi armastajad omavahel, ja siiski võib nende kirjeldusi leida igas heas romaanis. Kunst tungib sellistesse hinge sfääridesse, kuhu meie isiklik tsensuur ei luba tungida teistel vahenditel. See saab võimalikuks sellepärast, et me peame neid intiimseid tundeid unikaalseteks, ainult endale kuuluvateks. Kunst üksnes ei valutaneitsilikke maid, vaid struktureerib neid, muutes nad seega inimkultuuri osaks. Seda võibki nimetada kunsti ühiskondlikuks tähtsuseks.

Erilist kohta Võgotski psühholoogilistes vaadetes omavad mõtlemise ja keelega seotud probleemid. Et selgitada kunstilise mõtlemise probleeme, peame fikseerima erilise vaatekoha kunstile. Oleks rumal nõuda, et kunst pakuks meile ulatuslikke teadmisi tege likkuse mõne osa kohta (näiteks orgaaniliste ainete ehituse kohta). Kunstile selliseid nõudeid seades võiksime ta paremal juhul muuta populaarteaduslikuks. Kunst ei sarnane tege likkusele mitte sellega, et üksikud tema konstruktsiooni elemendid on võetud reaalsest elust, vaid et kunstnik loob sellise süsteemi, mille ehitusprintsii ja funktsioneerimine on paljuski sarnased meie vana hea maailma ehitusprintsii ja funktsioneerimisega. Kunstiteose struktuuri on lülitatud terve hulk kõige mitmekesisemaid elemente, alates foneemidest, lõpetades peatükkidega, mis funktsioneerivad kui iseseisvad, edasi lõhustumatud tervikud. Selline süsteem omab ilmselt oma loogikat, kui võrd tema elementide vahel eksisteerivad mingid suhted, ja see süsteem võib täita loogilisi ülesandeid, nagu seda teeks, ütleme, Boole'i algebra.

Võgotski konstateerib, et kunst on mõttetöö, mis nõuab täiesti iseseisvat emotsionaalset mõtlemist. Järelikult on tarvis uurida, mille poolest see emotsionaalne mõtlemine erineb teistest samalaadsetest protsessidest (lk. 70). Võib-olla kõige lähemal selle probleemi lahendamisele seisis Sergei Eisenstein, kelle kunstilise tegevuse praktika, nagu B. Brechtigi oma, sundis kunstile vaatama kui erilisele mõtlemisele. Nagu Võgotski, vaatas Eisenstein vormi elementidele kunstis kui esemetele, mis omavad semantilisi tunnuseid ka väljaspool kunsti. Kunsti poeetiline rida tekib siis, kui need tunnused ühinedes annavad uue struktuuri. Seega — sõnade semantilised tähendused ühinevad ja me ei taju esemeid eraldi seisvatena. Kui sellist ühinemist ei toimuks, ei saaks me ka rääkida teema edasiarendamisest. Seega omab tähtsust valmistähenduste ühendamisprintsii. Kunst algab sealt, kus mingi

konstruktiivse idee alusel ühendatakse kaks neutraalset eset, mis uue ühise funktsioonina annavad poeetilise efekti. Omavahel haakudes säilitavad esemed kirjeldatava fakti, kuid fakte liisand struktuur, mis sisaldab autori suhtumist antud fakti. Vögotski eeskujul räägib Eisenstein palju ekstaasist. Ekstaas ise genereeritakse selliselt organiseeritud teksti poolt. Kunst on seega masin, mis produtseerib teatavaid abstrakteid väljendusvahendeid. Selle masina töö kirjeldustena võib kasutada Eisensteini režissuuritunde. Kunstnik on loogiline aparaat, mis sündmuste faabula lühikesest esitusest ja etteantud ideelisest hoiakust sünteesib kunstilise teksti. Samm sammu järel tuuakse sisse tegelasi, sündmusi ja käitumisi, sõltuvalt nende konfiguratsioonide sobivusest ja tähendusest üldise teema arengu suhtes (В. Нижний, На уроках режиссуры С. Эйзенштейна. М., 1958). Eisensteini-poolsed kunstiteoste analüüsid võivad pakkuda sama suurt esteetilist rahuldust kui tema praktilised kunstialased katsetused, näiteks tema Serovi «Jermolova» analüüs (С. М. Эйзенштейн, Избранные произведения в шести томах, т. II, М., 1964).

Rääkides kunstilisest mõtlemisest üldisemas psühholoogilise teooria kontekstis, peame asuma kunstiliste märkide suhtes erilisele seisukohale. Tavaliselt vaadatakse kunstilistele märkidele kui mõtlemise ja emotsioonide suhtes kõrvalistele, isegi mittevajalikele nähtustele. See ei vasta ilmselt reaalsele faktidele. Märgatavalt produktiivsem on vaadelda väliseid märke geneetilises plaanis ja oletada, et nad on kunagi olnud inimese sisemisteks märkideks, millega ta on reaalset opereerinud oma mõtlemises. Alles hiljem on kunstnik nad välja kandnud (eksterioriseerinud), materialiseerides nad välise märkide kujul. Samasugune on olukord pertseptsiooni korral: märgid pole tajuva inimese suhtes kõrvalised nähtused, vaid nad võivad lülituda sisemiste protsesside koodidesse. Kunstipsühholoogiale omavad erakordset tähtsust N. Žinkini ja A. Sokolovi katsed, mis kinnitavad, et motoorsed, visuaalsed ja auditiiivsed ühikud võivad lülituda sisemistes koodides toimuvate mõtlemisprotsesside alfabeeti.

Vögotski toonitab eriti vajadust uurida elementide ühendusviise tekstis. Vögotski järgi ei ole sõna tähendus kunagi konstantne: ühes operatsioonis omab ta üht, teises teist tähendust (Л. С. Выготский, Избранные психологические исследования. М., 1956, lk. 369). Kui kirjanduslikus tekstis on meil kaks sõna omavahel ühendatud, siis nende tähendused sulavad ühte, mõjutades ja muutes teineteise tähendusi. Eelneva sõna tähendused sisalduvad järgnevates kui selle modifikatsioonid. Iga uus sõna nagu interpreteeriks eelnevate tähendusi. «Sõna, läbides mingisuguse kirjandusteose, korjab endasse selles sisalduva tähenduslike ühikute mitmekesisuse ja muutub ekvivalentseks kogu kirjandusteosega [— — —]. Sellised sõnad nagu don Quijote ja Hamlet, Jevgeni Onegin ja Anna Karenina väljendavad seda mõtte mõjumise seadust kõige puhtamal kujul. Siin sisaldub ühes sõnas kogu teose mõtteline tähendus» (lk. 372). Vögotski märgib, et «olemuselt kujutab kogu mitmekesise mõttelise sisu ühtesulamine ainsasse sõnasse endast iga kord individuaalse, tõlkimatu tähenduse moodustumist, s. t. idioomi moodustumist [— — —]» (lk. 374). Sellest kirjandusteose tõlkimatus: kirjandusteoses esiletulev mõte on eraldamatu sellest vormist, milles ta on esitatud. Mõtteavaldus, mis omab kirjandusteoses kindlat sõnalist vormi, on kordumatu, idiomaatiline, sest ta tekib ainult nende sõnade, ainult sellise ühendusviisi korral.

Kunstipsühholoogiale omavad erakordset tähtsust L. Vögotski tööd, milles ta käsitleb mõtlemise ja kõne vahetõrka. Lähemaks pikale nende ideede esitamise, mis ei ole kaotanud oma tähtsust ka tänapäeval. Tuleks osutada ainult nendele, mis võivad mängida otsustavat osa kunstilise keele olemuse mõistmisel. Esimeseks konstruktiivseks ideeks on funktsionaalselt erinevate kõnevormide eraldamine. Juba W. Humboldt rääkis kõne funktsionaalsest mitmekesisusest: kõne proosas kulgeb erinevalt kõnest luules. Funktsionaalselt erinevad kõneliigid omavad igaüks oma leksikat ja grammatikat. Vögotski jagab kõneliigid selle alusel, millises koodis nad esinevad, sisemiseks ja välimiseks. Viimane jaguneb konstruktiivse tunnuse alusel monoloogiliseks ja dialoogiliseks. Dialoogiline kõne ehitatakse üles reaktiivses süsteemis, kus vestleja iga repliik on stiimuliks iga järgneva repliigi esiletulekule. Dialoogiline kõne tempo ei soodusta selle kulgemist tahtelise protsessina. Dialoogiline kõne kulgeb protsessina, millest tahe palju osa ei võta, kus valdavad on traditsioonilised elemendid. Seevastu monoloog tõstab kõne teadvuse heledasse valgusesse ja tähelepanu kontsentreerub sellele märksa kergemini. Monoloogilise kõne kõige arenenum vorm on kirjalik kõne, kus keeleline ja mõtteline rida on kõige enam välja arendatud. Vögotski uuris kõigi nende kõnevormide kulgemise psühholoogilisi tunnuseid ja leidis võimalikud üleminekud ühest koodist teise. Sellest seisukohast on kunst funktsionaalselt spetsiifiline kõne, millel on oma kulgemise tempo ja režiim. Kunstiline kõne erineb argipäeva kõnest, nagu sõitmine lennukiga erineb loksumisest Kopli trammis. Lugesdes kunstilist teksti võime me pidevalt leida tempo muutusi, ootamatuid pöördeid, kiireid sөөste, järsku tegevuse peatumist, korduvat tegevust, liikumist vastassuunas jne. jne. Sellega toimub tähelepanu pidev ümberlülitamine, tähelepanu erinev kontsentreerimine, intellektuaalsete protsesside erinev pingutamine, ootuste ja hoiakute muutumine ning omavaheline võitlus jmt. Suurepärast näidet selle kohta, kuidas kunstiline tekst juhib meie kõige erinevamaid psüühilisi funktsioone, pakuvad M. Bahtini sügavad analüüsid. Omamoodi ületamatus Dostojevski monograafias analüüsib ta polüfoonilise romaani struktuuri ja ehitust. Vaadeldakse proosa sõna eri liike polüfoonilises romaanis. Erilist väärtust omab objektsõnade ja kahehäälsete sõnade võrdlev analüüs, samuti jutustava kõne, kangelaste monoloogilise ja dialoogilise kõne iseärasused ning nende koht romaani struktuuris (M. Бахтин, Проблемы поэтики Достоевского. М., 1963). Sisemonoloogi detailne analüüs on antud V. Vološinovi teoses, mis on kirjutatud Bahtini otsesel mõjutusel ja osavõtul (В. Н. Волошинов, Марксизм и философия языка. Л., 1929). Ulatuslikus töös Rabelais' loomingu kohta vaatleb Bahtin karnevalikultuuris esinevaid käitumise, žestide ja kõne erinevaid vorme. Karnevalisüsteemi koos kõigi oma komponentidega võib vaadelda kui mudelit, mis peegeldab kunstiteose ehituse põhimõtteid. See, mis hiljem kirjanduses on kahe abstraktse elemendi vaheline suhe, on seal kahe reaalse inimese poolt etendatud draama. Siin on suhted oma puhtal, esialgsel kujul. Bahtini tööd veenavad meid, et kunstis on kõne komplitseeritud nähtus. Kunstiline kõne konstrueeritakse erineva päritoluga ja erinevate funktsioonidega kõnevormidest. Kunstiline efekt saavutatakse sellega, et kaks teineteisele vastandatud kõnevormi asuvad erinevatel tasanditel. Nii tajume, nagu märgib J. Lotman, luulet kui suulist kõnet kirjaliku kõne foonil. Ilmselt tajume dialoogilist kõnet proosas monoloogilise kõne foonil. Need

tasandid võivad lõikuda, võivad üks teiseks üle minna jne. See sobib hästi Vögotski kunstivormeliga: erinevad kõnevormid nõuavad, et meie psüühilised protsessid kulgeksid üheaegselt kahe erineva tempoga, kahe erineva tähelepanu-astmega ja kahes erinevas tahtelises protsessis, omades seejuures erinevat emotsionaalsusenivood. See loobki eeldused kunstilise afekti tekkeks.

Milline oleks siis psühholoogile väärikas temaatika, millega ta peaks kunsti puhul tegelema? Kunstipsühholoogia ülesandeks tuleb pidada katseid taastada, rekonstrueerida esteetiliselt reaktsiooni, mis vastaks mõnele konkreetsele teosele, üksikule kunstiliigile, tervele kunstile. Kuid psühholoog jääb esialgu väga kaugele tema poolt avastatud esteetiliselt reaktsiooni üksikute komponentide sünteesim'sest terviklikuks kunstipsühholoogiaks. «Та avastab sensoorsed, motoorsed, assotsiatiivsed, intellektuaalsed ja emotsionaalsed faktorid selles reaktsioonis, kuid millises seoses nad omavahel on, kuidas nendest üksikutest faktoritest, millest igaüht kui sellist võib vabalt kohata ka väljaspool kunsti, rekonstrueerida terviklikku kunstipsühholoogiat, selle kohta ei suuda autor midagi öelda» («Психология искусства», lk. 258). Sellest on vähe, kui me osutame mingitele märkidele, mis organiseerivad vastavaid protsesse inimese hinges. Kui Jan Mukařovski kirjutab, et poeetilise keele funktsiooniks on väljenduse maksimaalne aktualiseerimine, tavaliste, automatiseerunud skeemide lõhkumine ja et poeetiline keel intensiivistab inimese tähelepanu esemele (Я. Мукаřовский, Литературный язык и поэтический язык. — «Пражский лингвистический кружок». М., 1967, lk. 409—410), siis ei räägi ta veel midagi selle kohta, kuidas see protsess tegelikult toimub. Siin on öeldud ainult see, mis tuleb võtta lähtealuseks: kunstilises keeles on tähelepanuprotsessid teistmoodi organiseeritud kui nende kulgemine igapäevases keeles. Tähelepanu üksi — või mõni muu psüühiline rida — ei suuda luua esteetiliselt reaktsiooni. Küsimus on selles, millises suhtes on komponendid omavahel ja millises suhtes on nad protsessi kui tervikuga. On teada, et peale lause formaalse aluse, öeldise ja sihitise eksisteerib lauses veel psühholoogiline liigendamine psühholoogiliseks aluseks, öeldiseks ja sihitiseks (Избранные психологические исследования, lk. 333 jj.). Võiks ju psühholoogilise grammatika tõsta ainutähtsaks printsiibiks, kui psühholoogiline grammatika iseseisvalt ei oleks nonsenss. Psühholoogiline grammatika saab areneda ainult formaalse grammatika raamides, sellest sõltuvuses ja selle foonil. Samuti ei saa me emotsioonidest rääkida iseseisvalt, kuivõrd keelelised suhted on meie üleelamiste allikaks. Vögotski kirjutab, et mõtlemise arengu igale etapile vastab afekti arengu vastav tasand. Iga tasand kujutab endast tähenduste terviklikku, lõhustamatut dünaamilist süsteemi, milles afektidel on kindel koht ja suhe süsteemi muude osadega. On samuti arusaadav, et erinevate protsesside ülesehitamiseks kasutatakse erinevaid printsiipe. Proosakõnes ja poeetilises kõnes on erinevaid komponente, mis juhivad kogu protsessi konstrueerimist. B. Tomaševski avastas 20-ndatel aastatel luulet uurides nähtuse, mida ta nimetas «rütmi- liseks impulsiks». Kui oleme unustanud luuletuse teise salmi viimased read, ei jäta me neid vahele, vaid täidame nad tühjade sõnadega, säilitades seejuures motoorika ja rütmi. On küllalt tõenäone, et kogu luulerida konstrueeritakse lähtudes motoorsest programmist, «rütmi- lisest impulsist», mis juhhib kogu protsessi kulgemist. Seevastu proosa- kõne ehitatakse üles grammatilisest programmist lähtudes. Siin tugine-

take programmilule: iga lause nagu sisaldaks oma mälus eelmise lause genereerimisprogrammi. Lausete järgnevus kujutab endast interpretatsioonide järgnevat rida, mis määrab kogu sõnalise rea arenduse omapära. Lõppkokkuvõttena ei pea kunstipsühholoogia tegelema üksikute komponentide nomenklatuurse üleslugemisega, vaid oma olemasolu õigustuseks peab ta neist rekonstrueerima kunstiteosteile vastavad reaktsioonid.

Tähelepanelikul jälgimisel võib märgata, kuidas teksti erinevad osad haaravad endaga kaasa ning oma võimusesse meie keha ja hinge kõige erinevamaid alasid. Katarsis, ekstaas ja afektid sulatavad neist algelementidest tervikliku inimväärse reaktsiooni. Siit selgub ka, miks psühholoogia peab kunsti uurima kui tervikut. Tänapäeva maailm kipub inimese käes pudenema killustatud tegevuseks, üksikuteks kildudeks, millel puudub seesmine side ja mis seetõttu tunduvad mõttetuna. Inimene on kaotanud sideme esemetega ja seetõttu ka iseendaga. Ilmselt võib sellises ühetaoliste sündmuste maailmas elu niimoodi ära elada, et ei saa oma olemasolust isegi teadlikuks. Nagu ütleb Vögotski «Kunstipsühholoogias»: «Mida elementaarsemad on meie suhted keskkonnaga, seda elementaarsem on meie käitumine» (lk. 312). Aeg-ajalt kunstiga suheldes võib inimene taasleida kaotatud sideme esemetega ja iseendaga, sest kunstis omavad kõik esemed seesmist sidet ja lugemisele kulutatud tunnid omandavad seesmise mõtte. Eraldi kasutatavad keha ja hinge osad saavad üksteise olemasolust teadlikuks, sest kunsti puhul kuuluvad nad kõik ühte tervikusse. Kui kunsti uurides jõutakse kas või natukenegi lähemale sellele, kuidas kunst paneb inimest tahtma, et ta edasi eksisteeriks, et ta eksisteeriks edasi kui inimene, kes on võimeline uskuma sellesse maailma, võib-olla siis suudab ka psühholoogia inimese heaks midagi ära teha.

Üliõpilasorganisatsioonide maailma- vaatelisi otsinguid ja püüdlusi kodanliku Eesti päevil

änapäeval, mil üliõpilasrahutused kodanliku ühiskonna võimu ja vaimu vahelise konflikti teravnemise ühe väljendusena omandavad üha laiema ulatuse, on huvitav meenutada üliõpilaste kui «intelligentsi kõige tundlikuma osa»¹ püüdlusi kodanliku Eesti päevil.

Intelligentsi peamiseks sepikojaks tol ajal oli Tartu ülikool. Et kodanlik rahvusriik vajas esialgu rohkesti haritud jõude — riigiametnikke, keskkooliõpetajaid, mitmesuguseid spetsialiste ja teadlasi — polnud ülikooli vastuvõetavate kontingendid 1920-ndail aastail piiratud. Ülikoolis õppis jõuka kodanluse noorsoo kõrval ka küllalt väikekodanluse ja töölisklassi hulgast pärinevaid, ent nende täpset erikaalu on andmete puudulikkuse tõttu raske kindlaks määrata. Üliõpilaskonna edustuse poolt korraldatud ankeetküsitluste (1921, 1930, 1933) andmeil olid ülekaalus vahepealsed väikekodanlikud kihid. Üliõpilaskonna selline koosseis vastas kodanliku Eesti klassistruktuurile. Õppimisvõimalused kõigile olid aga ainult vormilised, majanduslikult ei olnud need kindlustatud, sest stipendiumide osaliseks said vähesed. Kuigi õppemaks polnud 1920-ndate aastate I poolel (1922. a. 5000 marka ehk 50 krooni aastas) veel nii kõrge kui hiljem, osutus see ka siis töörahva hulgast pärinevaile noortele küllalt tõsiseks takistuseks kõrgema hariduse omandamisel. Raskusi valmistas muidugi ka elamiseks (korter, toit, riided) ja õppeabinõude muretsemiseks vajalike summade hankimine. Et ära elada, selleks pidid rohkem kui pooled üliõpilastest otsima mingit teenistust.

Organiseerituse poolest jagunesid Tartu üliõpilased kolme suurde põhirühma: üliõpilasseltside liikmed, korporatsioonide liikmed ja organiseerimatud ehk «met-sikud».

Korporatsioonid olid saksa kultuuri mõjupiirkonnas levinud üliõpilaste intiimühingud. Balti-saksa korporatsioonide eeskujul asutati ka vastavaid eesti organisatsioone, mis 1915. a. koondusid Eesti Korporatsioonide Liiduks (liikmeiks olid «Vironia», «Fraternitas Estica», «Sakala», «Ugala», «Rotalia» ning 1928. a-st ka «Revelia»). Osa korporatsioone sellesse liitu ei kuulunud. Korporatiivse kasvatuse põhimõtteks oli vanuseprintsibil põhinev autoriteedinõue: senior pidi olema autoriteediks kogu konvendile, vilistlased tegevliikmeile, viimased omakorda noorliikmeile ehk «rebastele». Korporatsioonides omandati vilumust seltskondlikus käitumises ning sõlmiti suhteid vilistlastega, kelle protektsioon osutus vajalikuks laenu saamisel, koha leidmisel jne. Mõnede tugevamate korporatsioonide vilistlaskogud olid haaranud enda kätte tervete asutuste, ministeeriumide ja rahvamajandusharude juhtivad kohad. Nii olid «Vironia» vilistlasteks tuntuimad pankurid, «Ugalal» juristid ja kõrgemad politseiametnikud jne. Tähtsal kohal korporatsioonide elus olid saksa buršikommetest ülevõetud joomatraditsioonid. Nagu teati tõendada, ulatusid ühe jõukama korporatsiooni joomingute arved kodanliku Eesti algusaastate ühel semestril kahe miljoni margani.² Iga korporatsiooni kuuluv üliõpilane pidi oskama vehelda. Peeti kahevõitlusi, kuigi need olid ametlikult

¹ V. I. Lenin, Teosed, 7. kd., lk. 30.

² Mõtteid valmivast intelligentsist. Tartu, 1923, lk. 117.

keelatud. Põhjuseks olid enamasti joojate auaavamisega seotud tüliküsimused. Nagu kinnitati tolelaegses üliõpilaskirjanduses, ei võtnud korporandid osa kultuurielust ega paistnud silma õppe- ja teaduslikus töös.³ Vaimsete huvide puudumine korporantide hulgas oli tingitud ka asjaolust, et korporatsioonidesse olid koondunud valdavalt praktilised rakendusteadlased — arstid, agronomid, juristid, insenerid, majandusmehed jne. Humanitaarteaduste tuntud esindajad ja loovad isiksused kuulusid põhiliselt üliõpilasseltsidesse. Korporandid moodustasid üliõpilaskonna konservatiivsema tiiva. Kõrge liikmemaks, mis ulatus aastas tööliste keskmise kahe kuu palgani, eeldas korporatsioonide liikmete kuulumist varakamasse ringkonda. Korporatsioone peeti apoliitilisteks organisatsioonideks, kuid tegelikult teenisid nende põhikirjad ja traditsioonid härrasharitlaste kasvatamise eesmärki.

Seltsid olid oma poliitiliselt ilmelt mitmepalgelisemad. Neist vanim ja suurim, 1870. a. asutatud Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS), oli hoolimata oma heterogeensest koosseisust (põllumeestekogude partei tegelastest iseseisvate sotsialistideni) üldilmelt ja tegutsemissuunalt keskerakondlik-liberaalne. EÜS-i vilistlaskonna juhtivasse tuumikusse kuulus eesotsas rahvaerakonna juhi, auvilistlase Jaan Tõnissoniga rohkesti vanema põlvkonna liberaalseid kultuuritegelasi, nagu P. Põld, H. Koppel, J. Köpp, O. Kallas, V. Reiman, K. Menning jt., kuid ka teiseilmelised, revolutsioonilistest ideedest mõjutatud H. Kruus, G. Suits ja J. Semper.

Tsaariajal oli EÜS rahvusluse lipukandjaks, koondades eesti rahvusest üliõpilasi ja taotledes rahvuskultuurilisi eesmärke. Seevastu eesti akadeemilise noorsoo teisele osale, kes oli koondunud peamiselt Peterburi Eesti Üliõpilaste Seltsi ümber, avaldasid suuremat mõju sotsialistlikud kui rahvuslikud ideed.

Kodanliku rahvusriigi ja eesti ülikooli tekkimisega EÜS osalt kaotas oma endised funktsioonid, sest rahvuskultuuri arendamise küsimustega asusid nüüd tegelama riik, ülikool ja mitmesugused kultuuriorganisatsioonid. EÜS-is oli alati ilmenud korporantlike tendentse; 1920-ndail aastail tugevnes vool, mis nõudis loobumist ühiskondlikust tegevusest, nn. «rahvavalgustamisest», ja kogu tähelepanu pööramist seltsi siseelule, liikmete kasvatamisele «vaba ja tugeva isiksuse arendamise» vaimus. Kodanlikule liberalismile omane individualistliku isiksuse arendamise nõue esines seltsi tegevuskavades pidevalt.

Naisüliõpilased olid koondunud 1911. a. asutatud Eesti Naisüliõpilaste Seltsi, mis kuni 1917. a. oli sunnitud töötama illegaalselt, sest tsaarivalitsus püüdis igati tõkestada naiste tungi kõrgema hariduse poole ja naisüliõpilaste organiseerumist. Naisüliõpilaste arvu kasvamisega tekkis 20-ndate aastate algul uusi naisorganisatsioonid («Ilmatar», «Indla», «Amicitia» — viimased kaks olid korporatsioonid — jt.). Segaseltse leidis vähe («Ühendus», «Veljesto»).

Demokraatlikumalt meelestatud intelligentsi ja noorsoo hulgas valitses korporatsioonide ja mõnede neid matkida püüdivate seltside suhtes rahulolematust. Kui ülikool kodanlikus Eestis tööd alustas, oli üliõpilaste hulgas üle poole neid, keda olemasolevad organisatsioonid ei rahuldanud.⁴ 1920-ndail aastail jäigi enamik üliõpilasi organiseerimatuks (näit. 1923. a. II semestril oli organiseerimatuid 70% üliõpilastest).⁵

Rühma üliõpilaste intensiivsemad vaimsed otsingud viisid 1920. a. demokraatliku ilmema seltsi «Veljesto» asutamisele. Tema asutajate hulgas oli rida noori, kellest arenesid silmapaistvad humanitaarteadlased (Harri Moora, Alfred Koort, August Annist, Julius Mägiste, Oskar Loorits, Seltsiga ühinesid ka

³ «Üliõpilasleht» 1925, nr. 9, lk. 199—200.

⁴ A. Koort, Kirjad üliõpilaskonnast I. «Üliõpilasleht» 1920, nr. 1, lk. 17.

⁵ ENSV ORRKA (=Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv), f. 1108, nim. 5, s.-ü. 208, l. 293.

P. Treiberg (Tarvel), J. Aavik, V. Vaga, O. Liiv, J. Silvet, E. Laid jt. Veljestolased kritiseerisid teravalt korporantlust ja pidasid vajalikuks vabaneda balti-saksa traditsioonidest. Nad seadsid oma eesmärgiks mitte härrasharitlaste, vaid oma rahva kultuuri alal töötajate kasvatamise. Oma põhimõtted avaldasid nad koguteoses «Mõtteid valmivast intelligentsist» (1923). Hoolimata väikekoodanlikust piiratusest ja eklektiitsismist vaadetes sisaldas see artiklite kogumik rohkesti kriitikat väärnähtuste kohta üliõpilaskonnas ja kultuurielus.

Olles enamasti rahvusteaduste viljelejad, asetasiid veljestolased oma ideoloogias pearõhu eesti omapärase rahvuskultuuri arendamise küsimustele. «Aga meie rahvuslikud ja kodumaalised teadused ei ole meile esimese järgu ja põhipaneva tähtsusega ainult meie endi seisukohalt vaadates, vaid neis ja enne kõike just neis suudame me midagi pakkuda ka yldinimlikule kultuurile,»⁶ arvas Harri Moora. Nagu rahvusteaduste alal tehtava töö tulemused hiljem näitasid, oli see arvamus õigustatud, kuigi rahvusvahelise tasemeni ulatuvaid saavutusi oli ka teistel teadusaladel. Samal ajal mõistis H. Moora, olles küll rahvuskultuuri teadlik arendaja, hukka rahvusliku kitsarinnalisuse ja natsionalismi. «Me oleme olnud ja oleme veelgi ise päälnägi jaoks, kuidas see isamaalisus, mis on nii suureks teguriks ja vaimustajaks igas kultuuritöös, tooruse, suurusmaania ja vägivald n. n. militarismi ja imperialismi käes võib muutuda hirmsaks vaenuks rahvaste vahel ja hävituseks kõigele tööle, mis teind kymned põlved,»⁷ kirjutas H. Moora kommunistist viiulikonstniku Ed. Sõrmuse külaskäiguga seotud skandaali järel. Ta kutsus üles mitte õhutama viha teiste vastu, vaid püüdlustes rahvusliku kultuuri poole eelkõige pidama silmas inimsust, humaansust.

Veljestolased uskusid, et kultuuritaseme tõus võib muuta ka ühiskondlikku korda paremuse suunas. «Eesti tõsine töövabariik ei tarvitse mitte unistuseks jääda ega alles uute verevalamiste kaudu syndida. Ta peab kasvama sisemiselt ja järkjärgult selle poole pyydes, vaimluse juhituduna end ikka enam sellele lähendades,»⁸ kirjutas «Veljesto» tähtsamaid ideoloogide August Anni (Annist). Abstraktse humanistina ja idealistina pidas A. Annist vajalikuks vägivaldla kõrvvaldamist poliitilisest võitlusest, poliitilise võitluse muutmist kultuurseks, ükskõik millisel poolel sellest võitlusest osa võetakse.

Veljestolaste kultuuriorientatsioon oli vene- ja saksavastane, nende taotlustes oli tähtsal kohal kultuurisidemete arendamine Soomega, et ammutada sealt viljastavaid mõjusid ja ühtlasi võita eesti rahvuslikule kultuurile laiemat kõlapinda.

Soome ja teiste Põhjamaade eeskujul hakati ka Eestis 1920-ndate aastate I poolel asutama maakondlikke üliõpilaskogusid. Nende eesmärgiks pidi olema oma maakonna kultuurilisele arengule kaasaaitamine, tema oleviku ja mineviku igakülgne uurimine jne. Kuid maakondlikud kogud, kellel puudusid vilistlaskogud ja traditsioonid, ei osutunud Eestis kuigi elujõuliseks.

«Veljestost» mõnevõrra pahemal seisis 1906. a. asutatud üliõpilasselts «Ühendus», mille liikmed olid suuremal või vähemal määral mõjutatud sotsialistlikest ja ateistlikest ideedest. Tsaariajal võtsid selle seltsi tegevusest osa Mihkel Martna, Eduard Vilde, A. Hansen-Tammsaare jt. «Ühendusest» võrsus terve rida ülikooli õppejõude, nagu Jaan Sarv, H. Riikoja, P. Kogerman jt.

Vastavali 1919. a. seatud sihtidele pidi «Ühendus» toetama radikalismi nii poliitikas kui ka teaduses, kunstis ja kirjanduses. «Ühenduses» eitati korporatsioo-

⁶ Harri Moora, Meie rahvuskultuuri kysimusist. «Mõtteid valmivast intelligentsist», lk. 74.

⁷ Harri Moora, Eesti praegusest rahvuslusest. «Mõtteid valmivast intelligentsist», lk. 63.

⁸ A. Anni, Meie ilmast ja meie ilmavaatetest. «Mõtteid valmivast intelligentsist», lk. 23.

nides praktiseeritavaid kasvatustlikke võtteid ja leiti, et isiku arenemine peab olema vaba igasugusest survest.⁹ Üldiselt asus «Ühendus» reformistliku sotsialismi pinnal. 1922. a. lahkus «Ühendusest» opositsiooniline rühmitus (A. Oinas, J. Rumma jt.), kes pooldas kindlamat rahvuslikku kurssi. Lahkunud asutasid uue seltsi «Raimla».

Proletaarse ilmavaatega üliõpilasi, mõistagi, ei rahuldanud «Ühenduse» ja «Vestjo» taolised seltsid. Sõjajärgsete aastate revolutsioonilise töölisliikumise tõusu õhkkonnas asutati 1921. a. sügisel ka ülikoolis illegaalne kommunistlike noorte kollektiiv. Sellesse kuulusid A. Vahtmann (Vaarandi), M. Tulp, A. Lipstal, O. Sepre jt. Nad lõid tiheda kontakti Tartu Ametiühingute Kesknõukogu juhtivate tegevlaste H. Heidemanni, R. Pälsoni, V. Sassi ja teistega.¹⁰ 1922. a. sügisel asutati ülikoolis Eestimaa Kommunistliku Partei suunamisel rühma proletaarsete üliõpilaste poolt legaalne Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts. Tema eesmärgiks oli kodanliku ideoloogia vastu võitlemine. Seltsi juhatusse kuulusid A. Vahtmann, O. Sepre, A. Veimer, A. Selli, R. Cher jt.

Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts tegeles oma liikmete poliitilise arendamisega: tutvuti marksistliku filosoofiaga, proletaarse revolutsiooni teooriaga ja poliitökonoomiaga. Seltsis peeti ettekandeid mitmesugustes majanduse, poliitika ja kultuuri küsimustes, seal esinesid ka vabameelsemad õppejõud prof. J. Sarv, prof. G. Suits ja dots. P. Treiberg (Tarvel). Prof. G. Suits, kellele tehti ettepanek astuda seltsi vilistlaskogu liikmeks, oli nõus astuma seltsi vanema liikmena.¹¹ Seltsi vahendusel tegi marksismiga tutvust ja astus hiljem ka tema liikmeks luuletaja Johannes Schütz (Juhan Sütiste).¹² Ka luuletajana tuntud Valter Kaaver oli seltsiga seotud ja sai temalt mõjutusi.

Legaalsete tegutsemisvõimaluste laiendamiseks astus rida Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi liikmeid (A. Vahtmann, O. Sepre, O. Künnapuu, A. Valter, J. Martinson (Mardi), E. Sakkeus) «Ühendusse», kus esineti referaatidega. Arvestades «Ühenduse» varjusurmas olekut 1923. a. paiku, otsustasid proletaarsed üliõpilased «Ühenduse» üle võtta. «Ühenduses» kujuneski välja kommunistlik tiib, ent tervikuna seltsi üle võtta ei õnnestunud. Seltsi sotslik ladvik eesotsas vilistlaskogu esimehe J. Jansiga alustas vastukampaaniat kommunistide väljatõrjumiseks.¹³

Et Sotsiaal-Filosoofilise Üliõpilaste Seltsi liikmed ei piirdunud teoreetiliste arutlustega, vaid lülitusid aktiivselt revolutsioonilisse töölisliikumisse, hakkasid kodanlikud võimud nende tegevust peagi tõkestama. Juba 1923. a. lõpul areteeriti A. Veimer, 1924. a. jaanuaris aga O. Künnapuu ja O. Sepre. Pärast 1924. a. 1. detsembri ülestõusu suleti Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts. Viis juhtivat liiget (A. Vahtmann, R. Cher, H. Nael, M. Tulp, A. Lipstal) areteeriti ning mõisteti sunnitööle. Seltsi ülejäänud liikmeid kiusati taga ning osa neist sunniti ülikoolist lahkuma.

Kuigi Sotsiaal-Filosoofilisel Üliõpilaste Seltsil õnnestus töötada ainult kaks aastat, suutis ta teatava osa üliõpilaste maailmavaate arengule kaheldamatut mõju avaldada. Huvi marksistliku filosoofia vastu jäi üliõpilaste seas püsima.

Üliõpilasorganisatsioonide arv kasvas 1920-ndail aastail pidevalt. 1925. aastaks oli korporatsioonid juba 23, seltse 20, maakondlikke kogusid 8, erihuvilisi (spordi-

⁹ «Üliõpilasleht» 1926, nr. 11, lk. 182.

¹⁰ O. Sepre, Noorpõlve mälestusi. «Karastumine», Tallinn, 1958, lk. 119.

¹¹ ENSV ORRKA, f. 2110, nim. 1, s.-ü 1, l. 1.

¹² O. Kruus, Juhan Sütiste ja Sotsiaal-Filosoofiline Üliõpilaste Selts. «Rahva Hääl» nr. 113, 15. mail 1958.

¹³ V. Jeakimov, Progressiivsest üliõpilasliikumisest Tartus Esimese maailmasõja järgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1925). Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Eesti NSV ajaloo küsimusi II, Tartu, 1961, lk. 105—106.

muusika- jt.) seltse 12, akadeemilisi ühinguid 17 ja organisatsioonide liite 4. Oma organisatsioonid (peamiselt korporatsioonid) olid saksa, juudi ja vene rahvusest üliõpilastel. Üliõpilaskond oli seega killustatud organisatsioonidesse nii sotsiaalse päritolu, ideoloogia ja huvide kui ka rahvusliku ja soolise kuuluvuse poolest.

Kõiki üliõpilasi ühendavaks ja esindavaks organiks oli Tartu Üliõpilaskonna Edustus, mis 1925. a. ülikooliseaduse järgi valiti kõigi immatrikuleeritud üliõpilaste poolt üldise, otsese, salajase, ühetaolise, proportsionaalse valimisviisi alusel. Seega oli üliõpilastel vastavalt kodanliku demokraatia põhimõtetele oma parlament. Üliõpilaste esindajad võisid sõnaõigusega (mitte hääleõigusega, nagu üliõpilased seaduse väljatöötamisel soovisid) osa võtta ülikooli valitsuse, nõukogu, teaduskonnakogude ja muude organite koosolekuist otseselt üliõpilastesse puutuvate küsimuste arutamisel.

Üliõpilaste osavõtt edustuse valimistest oli loid, mõnikord võttis sellest osa vähem kui pool hääleõiguslikest üliõpilastest. Et seltsid ilmutasid rohkem aktiivsust, kujunesid nende esindajad edustuses domineerivaks. Vastavalt oma liberaalsele ideoloogiale püüdsid seltsid end näidata kogu üliõpilaskonna huvide kaitsjana. Edustus andis välja «Üliõpilastele», mille veergudel kritiseeriti mõnevõrra valitsuse tegevust, näiteks protesteeriti ülikooli õppemaksu tõstmise vastu ja nõuti üliõpilaste olukorra parandamist.

Selleks oli ka põhjust, sest 1920-ndate aastate II poolel kõrgendati korduvalt õppemaksu ja kasvas elukallidus. Üliõpilaste arv, mis 1926. aastal oli saavutanud oma kõrgeima taseme (4700), hakkas alates 1927. aastast järjekindlalt vähenema.

Neil aastail kindlustus kodanluse võim ja kasvas sotsiaaldemokraatia mõju, mis ei soodustanud üliõpilasorganisatsioonide ideoloogilist arengut progressi suunas.

Pärast 1. detsembri ülestõusu mahasurumist otsustasid kõik korporatsioonid ja seltsid astuda kodanluse poolt formeeritud töölisvastasesse organisatsiooni — Kaitseliitu. Üliõpilaskonna ühtse reaktioonilise rinde loomine siiski ei õnnestunud, sest Kaitseliidu liikmeks olemise kohustust ei kehtinud «Ühenduses» ega suudetud seda teostada ka «Veljestos». Kaitseliitu astumise kohustust ei saanud muidugi kehtestada ka organiseerimatute suhtes, nemad aga moodustasid sel ajal vähemalt poole üliõpilaskonnast.

Ärksama vaimuga üliõpilased püüdsid kultuuririndel edasi tegutseda. Nii töötas 1925.—1929. aastal Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondis, mis polnud küll otseselt üliõpilasorganisatsioon, aga oli ülikooli ringkondadega tihedalt seotud. Tema juhatuse esimeheks oli mag. A. Annist, abiesimeheks üliõpilane A. Elango, teisteks juhatuse liikmeteks dr. A. Audova, üliõpilased N. Käbin ja S. Perv.

Koondis pidas vajalikuks, et «teostuks iga rahvuse enesemääramise põhimõttele, õiglusel ja demokratismil rajanev ekspluateerimisvaba ühiskond, kus olemisvõimaluse kindlustab ainult üldkasulik töö ja iga inimese koha selles ühiskonnas määraksid ta isiklikud võimed, mille arendamiseks kõigile vastavad eeldused loodud».¹⁴ Religioon pidi jääma inimese isiklikuks asjaks. Ühingu liikmeskond polnud maailmavaateliselt ühtne, tunti huvi mitmesuguste filosoofiliste suundade, sealhulgas ka marksismi vastu. Ühingusse kuulus rida otsiva vaimuga noori, nagu V. Kaaver, E. Habenichts, H. Reiman, H. Gleser, R. Põldmäe, K. Stokberg, A. Vedeman (Vetemaa) jne. Mõjutades noorsugu demokraatlikus vaimus, valmistas see vabameelne ühing pinda hilisemale reaktioonivastasele võitlusele. KNK oli täiskasvanute organisatsioon ega allunud koolivalitsusele.

Koondises peeti omavahelisi referaatkoosolekuid. 1925. a. sügisel asutati ajaloolise materialismi õpiring, mille juhatajaks paluti dots. P. Treiberg (Tarvel). Õpi-

¹⁴ «Päevaleht» nr. 76, 20. märtsil 1925.

ring pidas määratud ajal järjekindlalt koosolekuid. Peeti ka nn. suvekonverentse, kus juhtivad jõud esinesid referaatidega.

Et koondis oli välja kasvanud endise noorsooajakirja «Uudismaa» toimetuse ringkonnist, hakati 1926. a. uuesti välja andma ajakirja «Uudismaa» (vastutav toimetaja dots. P. Treiberg, ilukirjanduslik nõuandja Fr. Tuglas). «Uudismaa» kuulutas end kõigi nende ajakirjaks, «kes välja igatsevad meie tänapäevaste olude kitsusest ja tardunud eluvormide masendavast hallusest, kes usuvad Eesti-legi kord koitvat kirkamate päevade, avaramate võimaluste ning intensiivsema vaimuelu hommiku». ¹⁵ Oma toetust ja kaastööd lubasid ajakirjale J. Barbarus, E. Hubel, J. Semper, G. Suits, V. Adams, A. Koort, H. Kruus, J. Sarv, M. Laarman, A. Prink, A. Reeben, H. Reiman, H. Roos ja paljud teised demokraatlikult meelestatud haritlased. Ajakiri astus välja kultuurireaktsiooni vastu ning kuulutas, et «kultuurilised püüded peavad arenema sotsialismi suunas». Selleks peeti vajalikuks radikaalse intelligentsi ridade koondamist. «Mitte üksi aastailt noored, vaid eestkätt vaimline noorus vaimulageduse vastu käsikäes kõigi maade radikaalse intelligentsiga.» ¹⁶ Protesteeriti selle vastu, et koolinoorsoo hulgas ei lubata levitada mingit vabamat mõtet.

1926. a. asutati Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondise Tallinna osakond, millesse kuulusid E. Hubel, H. Reiman, J. Piiskar, N. Andresen jt., kokku parkümmend liiget. 1926. a. lõpul valiti uude keskjuhatusse O. Loorits, K. Freiberg, S. Perv, A. Antson, L. Leeman, N. Andresen ja A. Elango. Otsustati 1927. a. hakata välja andma suuremat kirjanduslik-kunstilist ja kultuuripoliitilist ajakirja senise «Uudismaa» asemel, mis lõpetas 1927. a. ilmumise. Ent see kavatsus jäi teostamata.

Suur osatähtsus Kultuuritahtelise Noorpõlve Koondise tegevuses oli noorsotsialistidel. Viimastel aga olid nagunii oma organisatsioon ja ajakiri, seepärast polnud paralleelsel tegutsemisel erilist mõtet. Koondis lõhenes oma heterogeense koosseisu ja mitmete suundade tõttu ning läks 1929. a. hingusele.

Ülikooliga oli seotud ka Eesti Vabamõtlejate Ühing «Humanitas» (1926—1940), esimene usuvastane organisatsioon Eestis. Üks tema asutajaid oli Tartu ülikooli õppejõud, loodusteadlane doktor Aleksander Audova, kes töötas «Humanitase» esimehena kuni 1932. aastani, mil siirdus Nõukogude Liitu. «Humanitase» teiseks kandvamaks jõuks oli matemaatikaprofessor Jaan Sarv, kes oli pärast dr. Audovat aastaid «Humanitase» esimeheks. Sellesse ühingusse oli koondunud ülikooli edumeelseid õppejõude, üliõpilasi ja töölisi. Tema põhimõtteks oli «koondada enda ümber teadusel rajaneva dogmadevaba maailmavaatega isikuid, kes ei olnud ühegi usuühingu (koguduse) liikmed, ei täitnud usukombeid, ega kandnud usuühingute heaks kohustusi». ¹⁷ Ühing oli sõdade ja militarismi vastu ning pidas vajalikuks toetada ja kaitsta ühiskonna «progressiivset arenevat osa».

«Humanitas» korraldas huvitavaid avalikke arutluskoosolekuid ja rahvakoosolekuid Tartus ning ümbruskonna valdades.

Pärast dr. A. Audova lahkumist jäi «Humanitase» töö teataval määral soiku. 1933. a. liitus ühinguga Max Laosson, kes a. 1932—33 andis välja ja toimetas ateistliku põhikallakuga ajakirja «Ratsionalist». Ajakirja üldine suunitlus oli kriitiline, kirikut ja religioosset obskurantismi paljastav, mõjutatud freudistlikust filosoofiast.

1927. a. asutati ülikoolis Akadeemiline Sotsialistlik Ühing, mille ülesandena põhikirjas märgiti sotsialismist huvitatud üliõpilaste koondamist, et ühiselt kaasa aidata sotsialismi kui teaduse uurimisele ja arendamisele. Neil aastail juhtisid

¹⁵ «Uudismaa» 1926, nr. 1—3, tagakaanel.

¹⁶ «Uudismaa» 1927, nr. 4, lk. 50.

¹⁷ A. Prink, «Humanitase» aegadest. «Edasi» nr. 242, 13. okt. 1967.

ühingut parempoolsed sotsialistid. Tegevliikmeid oli 1928. a. I semestril 50, toetajaid liikmeid (vilistlasi) 18. 1932. aastaks oli 71 tegevliiget ja 48 vilistlast. Enamiku neist moodustasid «Veljesto» ja «Ühenduse» liikmed. Üldiselt oli ASÜ liikmeskond oma maailmavaatelt kirju ja tema tegevussuund kõikuv. 1930-ndate aastate algul kasvas ühingus noorsotsialistide mõju, mille tõttu ühing nihkus mõnevõrra pahemale. 1932. a. valiti juhatusse aktiivsed noorsotsialistid P. Vihalem, I. Rebane, O. Samma, E. Tehve jt. Paul Vihalem oli ASÜ esimeheks 1932. a. I semestrist kuni 1934. a. I semestrini (incl.). Kirjandust telliti ühinguks Eesti Noorsotsialistliku Liidu vahendusel.

Kuigi marksismiga tegeldi neil aastail põhiliselt reformistlikus vaimus, leidis üliõpilasi, kes säilitasid kontakti revolutsioonilise tööliikumisega. Nii töötasid üliõpilased Harald Haberman ja Erich Humal 1926. a. Riigikogu valimiste puhul töörahva esindajate pääsemiseks Riigikogusse. H. Haberman, E. Humal ja A. Valsiner tegelesid ka illegaalse kirjanduse levitamisega.

1920-ndate aastate lõpul ja 30-ndate algul tekkis ülikoolis stiihiliselt väiksemaid õpinge, kus üliõpilased püüdsid omal algatusel uurida marksismi. Neil aastail lõpetasid keskkooli ja astusid järk-järgult ülikooli noored, kes juba koolipingil olid tundnud huvi marksistlike ideede vastu (I. Kruus, E. Lepik, A. Uibo, L. Illison, P. Vihalem, A. Vassar, L. Kulbin jt.). Ülikoolis kuulusid nad enamasti kas «Ühenduse» või «Veljesto» ridadesse.

«Ühenduses» olid koondunud peamiselt ühiskonnateadustega tegelevad üliõpilased, nende hulgas arvukalt juriste (sellest seltsist pärinevad näiteks õigusteadlased prof. J. Vaabel ja J. Mardi). Seltsi liikmed esinesid referaatidega, kusjuures eriti püüti rõhku panna rahvaga kontaktipidamisele (enamik ettekandeid peeti väljaspool seltsi).

Nagu näitavad «Ühenduse» 1930/31. a. ankeetlehed liikmete poliitilise kuuluvuse ja muu kohta, tunnistas 44-st ankeedile vastajast end Eesti Sotsialistlikku Töölise Parteisse kuuluvaks või sotsialistliku partei poolehoidjaks 25, leidis ka paar tööerakondlast ja rahvaerakondlast, teised tunnistasid end parteituks või era-pooletuks.

Ühenduslaste ülimaks sihiks põhikirja järgi oli töö. Ühenduslased käisid korralikult loenguil. «Ühenduslaste ühinemisilme on kujunenud üliõpilaskonna omast, kellel elus võidelda tulunduslikkude raskustega, kellel proletaarlik ellusuhtumine pärisomaduseks...» väitis seltsi liige Helene Mugasto. «Üliõpilane olla — tähendab korporantliku ilmavaate järgi luua seisuslikku vaheseina rahva ja haritlasklassi vahel; ühenduslane olla, tähendab jääda rahva pojaks ja tütreks, jääda lähedale rahva hingeelule, jääda hingelaadilt demokraadiks.»¹⁸

1930-ndate aastate algul tekkis «Ühenduses» peamiselt noorsotsialistidest «pahempoolne» tiib. Nagu märgiti hiljem «Ühenduse» juhatuse koosolekul (1. IV 35), oli Eesti Noorsotsialistlik Liit suurele osale ühenduslastest poliitiliseks kooliks, kasvatusorganisatsiooniks. Poliitilise aktiivsuse poolest paistsid neil aastail «Ühenduses» silma vennad Emil ja Villem Tehve ning Aleksander Renning. E. Tehve tervitas 1933. a. Berliini külastades «Ühenduse» nimel «Rotfronti».

«Veljesto» oli tihedas kontaktis kirjanduseluga. Temasse kuulusid eri aegadel kirjanikud Fr. Tuglas, H. Talvik, P. Viiding, B. Kangro, A. Sang, V. Adams jt., kirjandusteadlased A. Aspel, M. Lepik, R. Põldmäe, A. Palm jt. Oldi seotud mitmesuguste ühiskondlik-poliitiliste ja kirjanduslike väljaannetega («Dünamis» I, «Kirjanduslik Orbiit», «Põhjakaar», «Kultuuri ja teaduse teilt»), milles ilmsid rahulolematust ja otsinguid demokraatlikus suunas.

Kogumiku «Dünamis» I (1928) juhtkirjas konstateeriti sotsiaal-poliitilist reakt-

¹⁸ Helene Mugasto, Ühenduslaste ühinemisilmest. EÜS «Ühendus» 1906—1931, Tartu, 1931, lk. 69.

sioneerumist, taganemist algul asetatud «rahva riikluse ideaalidest ikka enam jälle rahva riikluse poole», virelemist vaimse kultuuri alal jne. Koguteose autoreil ei jäänud ka märkamatuks, et Kaitseliidu-taolised organisatsioonid võivad saada teerajajaks fašismile:

«Oo kaitse liit, oo kaitse liit,
sa looder-loorber-ajaviit —
ah lippe, mundreid ja aukraade,
manöövreid, prassinguid, paraade,
ah medaljonge, sööminguid
ja purjus pääga lööminguid —
oo kaitse liit, oo kaitse liit,
Benitode me uksepiit!»¹⁹

Veljestolaste nn. positiivne programm oli aga jäänud enam-vähem endiseks. Ilmes kodanliku Eesti klassistruktuurist lähtuv teadlik orienteerumine väikekodanlusele, kindlalt evolutsionismi ja reformismi teel püsimine. Senisest rohkem rõhutati ehk «intelligentsi tähendust, rahvuskultuuri tähendust ja üldse vaimliste väärtuste, eluvaate, eestkätt eetika ja religiooni tähendust».²⁰ Endiselt oli juhtivaks ideoloogiks A. Annist, kes kritiseeris kapitalismi äärmuslikke nähtusi ja pidas vajalikuks püüdlemist parema ühiskonnakorra — sotsialismi poole, kuid oli selle teostamise teede suhtes äärmiselt skeptiline.²¹ Veljestolased ise pidasid end sõltumatuks kõigist, läkitades oma kriitikanooli igas suunas, kuid objektiivselt teenisid nende ideoloogia mitmed küljed kodanluse huve.

1930-ndate aastate algul astusid «Veljesto» ridadesse P. Vihalem, Fr. Olup, A. Vassar, L. Kulbin, L. Illisson jt. Kuid L. Illisson heideti 1933. a. kevadel seltsist välja seoses tema kavatsusega sõita Nõukogude Liitu maipidustustele, millest kardeti seltsile «soovimatuid üllatusi». 1932/33. aasta vahetusel tegutses «Veljestos» üürikest aega marksismi vastu huvitudjate grupp, mille liikmed P. Viha-lem, L. Rebane (Loone), L. Illisson, O. Kangilaski jt. kordamööda pidasid referaate mitmesugustel ühiskonnateaduslikel teemadel.

Nii «Ühenduse», «Veljesto» kui ka ASÜ maailmavaateliselt ebaühtlases koosseisus oli küllalt üliõpilasi, kes tundsid huvi marksismi ja ka Nõukogude Liidu vastu. Üliõpilaskonna edustuse lugemislaua toimkonnale saabus sooviavaldusi, et tellitaks Nõukogude Liidu ajalehti, näiteks «Pravda» ja «Ekonomitšeskaja Žizn», samuti ajakirja «Krasnoje Studentšestvo». Sellele soovile vastu tulles tellis lugemislaua toimkond 1930. a. Nõukogude Liidust 2 päevalehte ja ühe nädalalehe. Ühtlasi teatati «Üliõpilaslehe» veergudel, et Nõukogude Liidu ajalehed ja ajakirjad on ajakirjanduse kontoreis vabamüügil, välja arvatud üksikud, mis on võimude poolt keelatud.

Kuid majanduskriisi aastail süvenesid osas üliõpilaskonnast ka äärmiselt parempoolsed šovinistlikud tendentsid. Fašistlik vapside liikumine leidis pinda peamiselt korporatsioonide liikmeskonnas. Eriti paistis ses suhtes silma korporatsioon «Sakala», kes peaaegu *in corpore* astus Vabadussõjalaste Liitu. Sealt pärines rida vapside juhtivaid tegelasi (A. Sirk, J. Libe jt.). Seega jätkus üliõpilaste diferentseerumine.

*

¹⁹ Dünamis I, Mõtteid võitlevast vabariigist. Tartu, 1928, lk. 85.

²⁰ Filoloog, Võhiku mõtteid ühiskonnast, intelligentsist, poliitikast ja muust. «Dünamis» I, lk. 43.

²¹ A. A n n i, Meie sotsiaal-aatestiku arengust. «Dünamis» I, lk. 34.

1934. a. võimu haaranud K. Pätsi valitsus, kes tõlgendas riigipööret kui «demokraatia kaitset» vapside vastu, hakkas peagi ise likvideerima demokraatlikke institutsioone ja liikuma fašismi suunas. Ka Tartu ülikool, kellele 1925. a. ülikooliseadus oli lubanud teatava autonoomia, otsustati nüüd kindlamini allutada valitsuse kontrollile. See taotlus väljendus esialgu ülikooli majanduslik-administratiivse külje täielikus allutamises Haridusministeeriumile ning Tartu ülikooli äsjaloodud tehnikateaduskonna sulgemises.

Bürokraatliku tsentralisatsiooni teostamine riigivõimu poolt kutsus esile ülikooli juhtivate ringkondade tugeva protesti. Üliõpilasprouktor H. Kruus rõhutas oma 1936. a. sügisel üliõpilastele peetud immatrikulatsioonikõnes demokraatia- vajadust kultuuri- ja hariduselul: «Vaimne kultuur on õrn taim, mis võib areneda ja kasvada ainult vabaduse õhkkonnas...»²²

Protestiks valitsuse poliitika vastu andis ülikooli juhtkond eesotsas rektor J. Kõpuga 1936. a. sügisel sisse lahkumispalve. Riigivõimu poolt töötati välja uus ülikoolide seadus, mis hakkas kehtima alates 1. jaan. 1938. Selle seaduse alusel määrati ülikoolile valitsuse poolt uus juhtkond endise ülikooli organite poolt valitava juhtkonna asemele. Kasvas võimu poliitiline sekkumine ülikooli asjadesse, näiteks õppekohtade täitmisel.

Üliõpilaste arvu hakati 1935. a. alates piirama vastuvõetavate kontingendi kindlaksmääramise ja võistluseksamite sisseseadmisega. Uue ülikoolide seaduse järgi võis üliõpilasi õppemaksust vabastada kuni 15% ulatuses õppemaksude kogusummast, kuna vanas ülikooliseaduses oli see protsent 20. Kui 1928. a. sai stipendiumi 3,5% üliõpilastest, siis 1939. a. oli stipendiumisaajate arv langenud 2,6%-ni. Lisaks neile abinõudele kõrgendati 1939. a. õppemaks 120 kroonilt 150 kroonile aastas. 1940. a. kevadeks oli Tartu ülikooli üliõpilaste arv langenud 2700-ni.

Kõrgema hariduse piiramist põhjendati kodanlike võimude poolt haritlaste tööpuudusega. Nii kirjutati Haridusministeeriumis uue ülikoolide seaduse kaitseks, et kuigi tööpuudus olevat Eestist üldisel kujul kadunud, polevat kaugeltki kadunud need juhud, kus ülikooli lõpetanud kandidaerivad kojamehekohtadele.²³ Mõistagi tuli kohast ilma jääda neil, kel puudusid sidemed valitseva klassiga, tutvused ja eestkostjad. Tegelikult oli vajadus haritud jõudude järele mitmetel elualadel muidugi olemas, mida toonitasid demokraatlikult meelestatud intelligentsi esindajad.

K. Pätsi valitsus asus muutma ka senist üliõpilaskonna korraldust. Ajendi selleks andis üliõpilaskonna poolehoiuavaldus lahkumispalve sisseandnud juhtkonnale. Nimelt toimus 5. okt. 1936 edustuse erakorraline koosolek, kus seltside rühma ja organiseerimatute häältega võeti vastu lahkuvale juhtkonnale lugupidamist avaldav ning akadeemilist vabadust ja ülikooli autonoomiat pooldav resolutsioon. Korporatsioonide rühm hääletas vastu, sest olevat sobimatu valitsuse hariduspoliitilisi samme kritiseerida.

Olgu märgitud, et korporatsioonid, kes varem kaldusid toetama vapside liikumist, olid selleks ajaks kindlalt asunud K. Pätsi valitsuse selja taha. Mõningail andmeil nõudsid Eesti Korporatsioonide Liidu mehed valitsuselt tasuks toetuse eest rohkem juhtivaid kohti ülikoolis ja majanduselul, ning ühtlasi Eesti Üliõpilaste Seltsi meeste kõrvaldamist juhtivatelt positsioonideit ülikoolis ja ministeeriumides.²⁴

14. okt. 1936 lõpetas valitsus Tartu Üliõpilaskonna Edustuse tegevuse. Teda pidi asendama üliõpilaskonna ajutine juhatus. Ühtlasi teatati, et Haridusministeerium

²² «Päevaleht» nr. 250, 15. sept. 1936.

²³ ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 899, l. 322—323.

²⁴ O. Loorits, Eesti ajaloo põhiprobleemid. Lõidquist, Toerp, 1955, lk. 164—168.

koostab üliõpilaskonna uue põhikorralduse kava. Senine korraldus ei olevat võimaldanud kujundada üliõpilaskonnast üht tervikut. Üliõpilaskond olevat kippunud kritiseerima riigivanema ja valitsuse tegevust. Vastavalt parlamentaarse riigikorra likvideerimisele pidas suurvõimulikus vajalikuks teha lõpp ka üliõpilaspolemikale kui erakondliku võitluse koolile.

16. oktoobril toimus vastuseks valitsuse survepoliitikale üliõpilaste meeleavaldus. Kell 12 kogunes ülikooli peahoone fuajeesse umbes 500 üliõpilast, peamiselt EÜS-i ja teiste seltside liikmed. Lauldi «Vivat academia», mille järel üliõpilased Emil Tehve («Ühendus») ja Agnia Eliaser (korp. «Filiae Patriae») pidasid kõned akadeemilise vabaduse kaitseks, rõhutades teaduste õpetamise vabadust ning avaldades tänu ja tunnustust ülikooli senistele juhtidele ja õppejõududele, kes oma loengutes alati olevat olnud apoliitilised ning teaduslikult objektiivsed. Ülikooli peahoonest siirdusid meeleavaldajad Raekoja ette, kus samuti peeti kõne ja lauldi, kuni politsei kohale jõudis.

Ühenduses selle sündmusega kutsuti ülikooli rektor Tallinna. Tagasi tulles teatas ta riigivanema ülesandel üliõpilaskorralduste esindajatele, et «teadus- ja õppetööd häirivad esinemised, samuti igasugused demonstratsioonid ja meeleavaldused on valjusti keelatud».²⁵ Akadeemiline kohus karistas vormitäiteks 16. okt. meeleavalduse kõnepidajaid noomitusega, kuid pärast seda anti neile rühma kaasvõitlejate poolt punaseid alpi kannikesi «üksmeele tähiseks, mis valitseb ülikooli autonoomia eest võitlejate peres».²⁶ Ka prof. A. Piibule, kes oli akadeemilise kohtu esimeheks, anti punaseid lilli.

Haridusminister A. Jaakson nimetas üliõpilaskonna kuraatoriks ülikooli õppejõu dr. med. vet. Julius Tehveri, kes moodustas seitsmesse eri teaduskonda kuuluvat üliõpilaskorraldust üliõpilaskonna ajutise juhatuse. See oli tegelikult vaid ühe kolmandiku üliõpilaskorraldust juhatus, sest esindatud olid seal ainult korporatsioonid. Seltside ja organiseerimatute esindajad jäid ajutisest juhatuselt eemale.

Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlaste ja liikmete ühisel päeval, 8. nov. 1936 ilmes selgesti keskerakondlik, s. t. liberaal-kodanlik opositsioon fašiseeruva riigivõimu vastu. Auvilistlane J. Tõnisson, kes polnud küll järjekindel fašismi vastu võitleja, märkis oma kõnes, et korporatiivne kord, mille poole Eestit tüüritakse, hävitavat end lõpuks ise. Öhtusel koosviibimisel oli ettekannete tagaseinana kujutatud ülikooli fassaadi, mille ühe nurga juures riigivanem K. Päts loomutruu karikatuurina vedas ülikooli mingi konksu abil enese järel, kuna teise nurga juures mõned värvimütsid tudengid ülikooli konksu abil tagasi tõmbasid. Esitatud mardinaljad olid kantud samast vaimust. Näiteks kandsid seltsi noorliikmed õlgadel sisse musta riidega kaetud puusärgi, millel oli silt «Üliõpilaskonna parlament», ja toimetasid selle matuseid.

Ülikooli aastapäeva aktusel 1. det. 1936, kui kõnetooli astus üliõpilaskorraldust ajutise juhatuse esimees H. Sein (korp. «Ugala»), algas üliõpilastest tulvil aulas vilekontsert ja jalgade trampimine. Akadeemiline Meeskoor laulis sõnu «vivat et republica» vale viisiga.

Haridusministeeriumis töötati J. Vasara (korp. «Sakala» vilistlane) poolt välja üliõpilaskorraldust reorganiseerimise põhimotiivid. Selles dokumendis rõhutati, et üliõpilaskorraldustlik kasvatustöö toimugu suurema riikliku kontrolli all. Organisatsioonid ja kasvatustööd ei tulevat liialt siduda ülikooliga, mis riiklikult ebasoovitavana liigselt kõidaks suurema osa intelligentsist üheainsa autonoomse või poolautonoomse keskuse alla. Intiimorganisatsioonid ei peetud soovitavaks sulgeda, kuigi

²⁵ ENSV RAKA (=Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv), f. 2100, nim. 4, s.-ü. 600, l. 207.

²⁶ «Päevaleht» nr. 307, 12. nov. 1936.

need olevat intelligentisi killustanud võitlevateks gruppideks. Nende positiivseks küljeks riigivõimu seisukohalt aga peeti asjaolu, et nad on «kasvavas intelligentisis tugevalt tõkestanud radikaalset pahempoolsust, milleks muidu meie üliõpilaskonnas on soodus pind üliõpilaste suhtelise kehvuse tõttu, kallaku tõttu intelligentisi üleproduktsooni ja vastavate propagandatsentrumite lähedaloleku tõttu». ²⁷ Olukorras, kus 75—80% üliõpilastest tuleb väikekodanlikust või talumiljööst, olevat nende assimileerimiseks haritlaskonda tarvis tõhusaid vahendeid, s. o. intiimorganisatsioone, kes teeksid kasvatustööd tihedas kontaktis vilistlaskogudega, nende kontrolli all.

Jaanuaris 1937 valmis Haridusministeeriumis Tartu ülikooli seaduse üliõpilaskonda puutuva osa muutmise eelnõu, mis saadeti tutvumiseks ka Tartu ülikoolile ja üliõpilastele. Eelnõu järgi tuli edustus kujundada organisatsioonide esindajaist, kuna organiseerimata üliõpilased (umbes 40% üliõpilaste üldarvust) ei saanud selle moodustamisest osa võtta võrdsel alusel teistega. Organisatsioonid pidid saatma edustusse ühe esindaja igalt esimeselt 50 liikmelt ja järgmise iga täissaja pealt. Seega oleksid korporatsioonid saavutanud peaaegu absoluutse enamuse, sest neid oli arvuliselt rohkem kui seltse, kuigi nad olid väiksema liikmete arvuga. Suuremad seltsid oleksid saanud vähem esindajaid. Organiseerimatud pidid saama esindajad vastavalt tegelikult valimaskäinute arvule. Seega oli eelnõu edustuse moodustamise viisi suhtes vastuvõetamatu nii organiseerimatuile kui ka seltsidele. Nn. sotsiaalse kasvatustöö huvides nägi eelnõu ette organisatsiooni vanema institutsiooni, kes pidi kontrollima üliõpilaskonnas tehtavat kasvatustööd ja valitama iga organisatsiooni liikmete poolt tema vilistlaskogu nõusolekul. Organisatsioonide vanemad pidid moodustama üliõpilaskonna vanematekogugu. Üliõpilaskondlikud instantsid pidid kuuluma üliõpilaskuraatori järelevalve alla. Kõiki üliõpilaskonnas organisatsioone tuli nimetada konventideks.

Eelnõu arutamiseks moodustatud 9-liikmelises üliõpilaste komisjonis ei olnud seltside ja organiseerimatute esindajad edustuse komplekteerimise põhimõtetele nõus. Organiseerimatu te Büroo esitas 27. veebr. 1937 haridusministrile märgukirja, milles tehti ettepanek, et kõik organiseerimata üliõpilased kuuluksid teaduskondlikesse kogudesse ja iga kogu saadaks edustusse esindajaid vastavalt oma arvulisele koosseisule samal alusel organisatsioonidega. Seltsid polnud nõus ka sellega, et valimismoodus soodustas väiksemaid organisatsioone, ning taunisid üliõpilaste kasvatusel allutamist ülikoolivälisestele jõududele. Ülikooli nõukogu ja ülikooli valitsus märkisid oma seisukohana 10. veebr. 1937 Haridusministeeriumile, et «kavatsatud valimisviisi ebaühetaolisus riivab teravalt õiglustunnet», ega olnud nõus ülikooli organite väljalülitamisega üliõpilaste sotsiaalse kasvatustöö alalt. Ülikooli valitsuse vastaval kirjal leidub haridusminister A. Jaaksoni resolutsioon: «On tunne, et Ülikooli Valitsus, seltside esindajad ja organiseerimatud on loonud ühisrinde.» ²⁸ Ses suhtes haridusminister muidugi ei eksinud.

Hoolimata ülikooli organite ja üliõpilaste protestidest võeti uus ülikoolide seadus valitsuse poolt lõplikult vastu 24. sept. 1937 (kehtima hakkas 1. jaan. 1938). See kutsus üliõpilaskonnas esile rahutuse. Linna kõnniteede ja majade seintele võõbati tõrvaga loosungeid: «Maha ülikoolide seadus», «Elagu akadeemiline vabadus» jne. Vastukaaluks riputati välja rektori teadaanne, millega keelati igasugused avalikku rahu ja õppetööd häirivad kogunemised ning meelevaldused ülikooli ruumes ja väljaspool.

Et pärast edustuse laialisaatmist 1936. a. oktoobris hakkasid üliõpilaskonda juhtima K. Pätsi valitsusega koaleerunud korporatsioonid («Vironia», «Estica», «Ugala», «Rotalia», «Sakala»), kelle osavõtul ka uus üliõpilaskonna korraldus oli

²⁷ ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 845, l. 429.

²⁸ ENSV ORRKA, f. 1108, nim. 5, s.-ü. 848, l. 87.

välja töötatud, pidasid seltsidega seotud liberaal-kodanlikud ringkonnad vajalikuks oma ridu koondada. 16. veebr. 1937 kirjutati alla uue Eesti Üliõpilasseltside Liidu põhikirjale, millest võttis osa ka EÜS, kes varem eksisteerinud väikeseltside liitu ei kuulunud. Uue liidu esimeseks sammuks oli oma ajakirja väljaandmise organiseerimine, sest «Üliõpilasleht», mille toimetamine oli läinud korporatsioonide kätte, ei võimaldanud seltsidel oma seisukohti avaldada. Eesti Üliõpilasseltside Liidu nõukogu koosolekul 17. märtsil 1937 otsustati hakata välja andma oma häälekandjat «Akadeemia» koos Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liiduga. Uus ajakiri, millel oli seltside vilistlaste näol tise kaastööliste pere, kujunes iseloomult kodanlik-demokraatlikuks ja antifašistlikuks. Saksa fašismi kritiseerides vihjati ühtlasi hädaohule, mis peitub tema ideede levimises väikerahvaile.

«Akadeemia» veergudel suhtuti uude üliõpilaskonna korraldusse kriitiliselt. Haldusõiguse professor A.-T. Kliimann avaldas artikli «Üliõpilaskond Ülikoolide seaduses», milles andis uuele seadusele kriitilise õigusteadusliku analüüsi ja hinnangu.²⁹

Ka organiseerimatud üliõpilased koondasid oma ridu. Koosolekul 20. okt. 1937 otsustasid nad asutada kolm organisatsiooni: meesühingu (esimees Maks Raidla), naisühingu (esinaine Agnia Eliaser) ja segaühingu (esimees August Traat). Need ühingud pidid vastavalt Eesti Korporatsioonide Liidule ja Eesti Üliõpilasseltside Liidule moodustama Eesti Üliõpilasseltside Liidu. Nende ühingute sihiks seati organiseerimatute üliõpilaste üheõigustuse taotlemine, et ka neil oleks võimalus uue ülikooliseaduse kehtimahakkamisel 1. jaan. 1938 moodustada oma konvente ja sel viisil pääseda üliõpilaskonna esindusse. Organiseerimatuile, kes moodustasid üliõpilaskonna majanduslikult kehvena osa, oli esinduse tööst osavõtt eriti oluline, sest esinduse juures töötas üliõpilaste õpperahast vabastamise komisjon. Nimetatud ühingute abil õnnestuski ka organiseerimatute esindajail pääseda uude üliõpilaskonna esindusse. Kuid organiseerimatute ühingute eksistents osutus lühiajaliseks (puudus materiaalne baas, nende asutajad lõpetasid ülikooli) ning nende osavõtt esinduse tööst jäi väheseks.

Uue seaduse alusel moodustatud üliõpilaskonna esinduses mängisid valitsuse toetusel juhtivat osa korporatsioonid, kuigi seltsid koos ühingutega olid enamuses. Seltsid võtsid esinduse tööst esialgu osa, et oma põhimõtteid ja nõudmisi läbi viia, kuid nende mitteamvestamisel lahkusid esindusest.

Uus ülikooli juhtkond (rektor H. Kaho, prorektorid E. Kant ja E. Roots) otsustas 1938. a. sügisel likvideerida kõik üliõpilasseltside liidud. Ülikooli aastapäeva aktusel 1. dets. 1938 avaldas rühm üliõpilasi (ENÜS-ist, «Ühendusest», üliõpilasseltside ühingutest) selle vastu oma protesti rektori, haridusministri ja üliõpilaskonna esimehe kõne ajal sagedase ning kestva aplodeerimisega momentidel, mil selleks mingit alust ei olnud. Riigijuhtide poolt saadetud tervitustelegrammide ettelugemisel aga vaikiti demonstratiivselt.

Seltside peres lõi laineid ka nende häälekandja «Akadeemia» sulgemine sisekaitseülema poolt 30. dets. 1938, sest mainitud ajakirjas nr. 8 avaldatud artiklis «Jaan Tõnisson perioodil 1934—1938» olevat riikliku võimu tegevust käsitletud väärhindavalt ja halvustavalt, samuti olevat ajakirjas varem avaldatud Eesti välispoliitilisi huvisid riitavaid artikleid. «Akadeemia» sulgemise otsus muudeti aga juba 20. jaan. 1939 vastavalt Üliõpilasseltside Vilistlaskogude Liidu juhatuse palvele «Akadeemia» väljaandmisloa endistel tingimustel tagasiandmise kohta.

Nagu selgus poliitilise poliitsei agendi ettekandest, ei peetud nn. «Tartu vaimu» revolutsiooniliseks ega ohtlikuks, «Tartu vaimu» siht olla mitte «revolutsioonitamine», vaid vaba, sõltumatu, julge isiksuse ja kodaniku kasvatamine. «Tartu

²⁹ «Akadeemia» 1937, nr. 4, lk. 216—231.

vaim» ei põlgavat ka lepitust, kuid algatus pidavat tulema tugevamalt poolt. Mõistagi taotlesid liberaal-kodanlikud, s. t. keskerakondlikud ringkonnad samuti kodanliku korra kindlustamist kui võimulolev suurkodanlik rühmitus, aga mõnevõrra demokraatlikumate vahenditega.

Oldi valmis koostööks korporatsioonidega, kuid tingimusel, et juhtiv osa kuuluks seltsidele. Näiteks algatati 1938. a. viimastel kuudel EÜS-i ringkondade poolt Akadeemilise Klubi asutamise mõte, kuhu kuuluksid kõik akadeemilise pere liikmed. Et aga juhtivad positsioonid selles klubis oleksid läinud seltside vilunud kõnemeeste ja poliitikategelaste kätte, ei leidnud see mõte valitsevates ringkondades pooldamist.

1939. a. veebruaris üliõpilaskonna järjekordse esinduse moodustamisel rõhutasid seltside esindajad, et nemad tõotavad uues esinduses kaasa ainult siis, kui arvestatakse nende nõudmisi, mis nad esitasid juba eelmises esinduses. Lõpuks teatasid seltside esindajad, et nemad jäävad avalikult opositsiooni, ja lahkusid esinduse koosolekult. Esinduse 8-liikmeline juhatus moodustati ainult korporatsioonide esindajaist.

Märtsis 1939 otsustas ülikooli valitsus üliõpilaskonventide omavahelisi ühendusi lubada ja registreerida, kui ellukutsutud ühenduse eesmärgiks on edukam kasvatus. Vastavalt sellele põhimõttelisele otsusele lubati ka Eesti Üliõpilasseltside Liidul tegutseda, kuigi tema põhikirja registreerimiseni ülikooli valitsuse poolt ei jõutudki — veel 1940. a. kevadel kestsid selles küsimuses vaidlused.

1939/40. aastal kujunenud välis- ja sisepoliitilises olukorras (28. sept. 1939 oli Eesti valitsus sõlminud vastastikuse abistamise pakti Nõukogude Liiduga) hakkasid korporatsioonide ja seltside vahel tekkima kokkuleppetendentsid. Eesti Üliõpilasseltside Liidu nõukogu koosolekul 12. dets. 1939 otsustati igas liikmesorganisatsioonis moodustada rahvuslike küsimuste kolleegium. Avaldati arvamust, et «suur osa intelligentsi on bolševiseeritud», ja leiti, et «aeg nõuab kooskõla häirivate põhjuste kõrvaldamist», et organisatsioonide erinevused, lahkeliid ning sallimatus tuleb jätta tagaplaanile ja tegutsemiseelduseks pidada rahvuspoliitiliste sihtide poolest ühtset üliõpilaskonda.

Eelläbirääkimiste tulemusena Tartu Üliõpilaskonna III Esinduses teatas eesti korporatsioonide rühm märtsis 1940 eesti üliõpilasseltside esindajale, et nad on nõus üliõpilaskonna põhikirja muutmisega vastavalt esinduse enamuse arvamustele ja soovidele, milleks tuleks valida vastav komisjon. Seltside esindajad konsulteerisid oma vastuses, et seega on üliõpilaskondliku kriisi labendamine külmunud punktilt nihutatud, aga kuna põhikirja muutmine allub üliõpilaskonnast väljaspool asuvatele ametiisikutele ja -asutustele, ei saa isegi üliõpilaskonna esinduse üksmeelse otsusega kindlustada muudatuste tegelikku jõustumist.

Kuigi ülikooli autonoomia likvideerimise ja üliõpilasorganisatsioonide unifikseerimise vastu peetud võitluse juhtimine oli seltside vilistlaskogude näol liberaal-kodanliku intelligentsi käes, kes püüdis võitlust ahendada ja oli valmis minema valitsusvõimuga kokkuleppele, võttis sellest võitlusest osa ka palju tõelise demokraatia kaitsjaid.

Eestimaa Kommunistlik Partei oli selleks ajaks revideerinud suhtumist intelligentsisse. 1935. a. toimunud Keskkomitee pleenumil pöörati tõsiselt tähelepanu tööle intelligentsi seas: «Meie peame oskama läheneda intelligentsile differentseeritud mõõdupuuga. Peame oskama näha tema vähimatki rahulolematust fašismi vastu. Ühtlasi peame arvestama tema arglikkust ja kõhklemist. Meie peame kutsuma teda julgemalt fašismivastases võitlusest osa võtma. Ainult proletariaadi võitlusega kaasa minnes võib intelligents leida jõu, kes kõige paremini tema majanduslikke ja kultuurilisi huvisid kaitseb.»³⁰

³⁰ Partei ees seisvate raskuste äravõitmisele! EKP KK kirjastus, 1935, lk. 55—56.

EKP toetas võitlust ülikooli autonoomia eest, nägi selles võimalust luua kontakti demokraatlike ringkondadega ja teha fašismivastast selgitustööd.

Marksistlikud vaated hakkasid neil aastail tungima mitme seltsi ridadesse. 1934. a. astus «Ühenduse» liikmeks Arkadi Uibo, 1936. a. August Prink, 1938. a. Ilmar Kruus jt. 1940. a. revolutsiooni eel oli «Ühenduse» marksistlikus rühmas juba üle 15 inimese. «Ühenduse» liikmete poliitiliseks kasvatamiseks kasutati seltsi referaatkoosolekuid. Uue eneseavaldamisvormina tekkis «Ühenduses» 1939. a. algul mõttevahetuspäevik «Peavalu», mille sisu varasema «Kõhuvaluga» võrreldes oli poliitiliselt teravam. Tähelepanuväärne on ka «Ühenduse» kroonikaraamat. Kroonik A.-J. Toom iseloomustas 1939. a. sügisel Euroopas kujunenud olukorda kui rasket ja rusuvat aega: «Saksa fašism, Inglismaa ja Prantsusmaa maskeeritud diktatuurid... Ärgem rääkigem siis väikesest Eestist, kus Saksast tulnud mõju lainetused juba aastaid tagasi pühkisid minema riikliku demokraatia, ja panid kammitsasse rahva laiemate hulkade omaalgatusliku tegevuse! Ja siiski — sügisene Eesti sattumine Vene mõju piirkonda on ometi toonud vähemalt lootusi, et ümberorienteerumine võiks kaudselt mõjustada ka meie demokraatia jalule-tõusu.»³¹

Marksismi vastu huvitundjaid leidis ka «Veljestos» (L. Kulbin, A. Vassar jt.), kuigi vähemal määral kui «Ühenduses». «Veljesto» arhiivis leidub väljalõikeid Leningradis ilmunud ajalehest «Edasi» ja antifašistlikke lendlehti. Et «Veljesto» liikmed ja ka vilistlased suhtusid vaenulikult hitlerismi, siis leidis Nõukogude Liidu ja Eesti vahel 1939. a. septembris sõlmitud leping nende poolt üldist heakskiitu. See ilmnes näiteks prof. H. Moora sõnavõtus, kes korra juba varem reisi-mälestusi jutustades oli Nõukogude Liidust andnud objektiivseid andmeid. Olukord halvenes mõnevõrra Soomega peetud talvesõja ajal, kuid siiski kaitsesid paljud eriti noorematest liikmetest ja vilistlastest Nõukogude Liidu poliitikat.

Põhiliselt oli «Veljesto», nagu eespool juba öeldud, demokraatlikult meelestatud vaimuinimeste koondis. Temasse kuulus või tema lähedal seisis terve hulk kirjanikke, eriti luuletajaid. «Veljesto» koguteos «Võim ja vaim» (1940) peegeldas hästi seltsi ideelist suunilust, eriti jäid selles kõlama Betti Alveri värsid vaimu ahistatud olukorrast kehtiva režiimi tingimustes:

«Vaim, kandes kord triumfipärgi
ja rikat rüüd,
praevardas väntas nuumat härgi —
kuid nüüd? Kuid nüüd?

Jõuk püsib nüriduses hardas
ja pärg on pärg.
Kuid, sõber, tea: nüüd vaim on vardas
ja väntab härg.»³²

Kogumiku veergudel võtsid sõna ka «Veljesto» mõjukad vilistlased (H. Moora, A. Annist jt.), avaldades rahulolematust kehtiva olukorraga. A. Annist rõhutas, et võimukeskenduse, bürokratiseerimise jne. tõttu on kiirenenud uue karjeristlik-vastutustundetu härraskihi tekkimine ja klassivahed aina kasvanud. «Teiselt poolt on eriti viimaseil aastail mitte ainult laiemad rahvamassid, vaid ka kaugelt suurem hulk haritlasi ikka enam alla surutud nii majanduslikult kui õiguslikult. Opetajad, vähemad ametnikud, «tasalülitamata» kirjanikud, kunstnikud, teadlased — kõik kaebavad, et nad on alistatud ikka enam tsentralistlikule bürokraa-

³¹ ENSV RAKA materjalid.

³² Võim ja vaim. Tartu, 1940, lk. 88.

tiale, kus sageli asjatundmatus ja tuimus seltsivad ülestrüginud karjeristi vim-maga oma seniste kaaslaste vastu. On loomulik, et kõik see äratub kibedust ja opositsiooni intelligentsi üsna laialdases ja mõjukad ringkonnad ei lasknud end «tasalülitada», valitseva kliki profašistlikule ideoloogiale alistada, vaid jäid truuks intelligentsele omasele demokratismi, individualismi ja skeptitsismi vaimule. Tei-sest küljest näis vilunud poliitik K. Päts, kes oli tuntud «kompromisside meist-rina», taipavat kruvide viimse võimaluseni kinnikeeramise ohtlikkust. Mõju aval-das muidugi ka 1939. a. sügisel kujunenud uus välispoliitiline olukord. Ja lõpuks — «Tartu vaimu» ei peetud revolutsiooniliseks. Ei õnnestanud ju ajakiri «Akadee-mia», kogumik «Võim ja vaim», EÜS-i album jms. kodanliku korra põhialuseid; nad pakkusid omalt poolt vaid kodanliku korra kindlustamise mõnevõrra demo-kraatlikumat alternatiivi, et «ühiskonna sotsiaalsete partnerite, Vanapagana ja Antsu vahekorid ei areneks katastroofiks».

Kodanlikule demokraatiale tagasipöördumise nõue kõlas sel ajal mitmete aka-deemiliste väljaannete veergudelt. Eesti Üliõpilaste Seltsi XI albumis kirjutas H. Kruus «vaikiva oleku» raskest pärandist, rõhutades demokraatliku poliitilise kasvatusesimese eeldusena ühiskonna omaalgatuslikul ja isetegevuslikul alusel poliitilise organiseerimise võimalust ja vajalikul määral poliitilise mõtte vaba-dust.

Võib tekkida küsimus, kuidas osutus võimalikuks kehtivat režiimi trükisõnas kritiseerida ning teha koguni ettepanekuid režiimi muutmiseks. Põhjusi oli siin mitmeid: intelligentsi üsna laialdased ja mõjukad ringkonnad ei lasknud end «tasalülitada», valitseva kliki profašistlikule ideoloogiale alistada, vaid jäid truuks intelligentsele omasele demokratismi, individualismi ja skeptitsismi vaimule. Tei-sest küljest näis vilunud poliitik K. Päts, kes oli tuntud «kompromisside meist-rina», taipavat kruvide viimse võimaluseni kinnikeeramise ohtlikkust. Mõju aval-das muidugi ka 1939. a. sügisel kujunenud uus välispoliitiline olukord. Ja lõpuks — «Tartu vaimu» ei peetud revolutsiooniliseks. Ei õnnestanud ju ajakiri «Akadee-mia», kogumik «Võim ja vaim», EÜS-i album jms. kodanliku korra põhialuseid; nad pakkusid omalt poolt vaid kodanliku korra kindlustamise mõnevõrra demo-kraatlikumat alternatiivi, et «ühiskonna sotsiaalsete partnerite, Vanapagana ja Antsu vahekorid ei areneks katastroofiks».

Põhiliselt liberaalne «Tartu vaim» oli aga läbi põimunud väikekodanlik-demo-kraatlike ja isegi revolutsiooniliste tendentsidega. Näiteks avaldati ajakirjas «Aka-deemia» selleaegse toimetuse (H. Kruus, A. Koort jt.) heakskiitmisel ka marksistlike seisukohti valgustavaid artikleid. Nende artiklite autor M. Laosson kritiseeris teravalt fašismi ideoloogiat ning esitas rahvusküsimuse marksistlik-leninliku käsitluse.

Marksistlike ideede levitamise keskuseks üliõpilaskonnas 1930-ndate aastate II poolel oli Akadeemiline Sotsialistlik Ühing. Pärast 1934. a. riigipööret oli ühingu tegevus soikunud. See «surnud hing» meenus Ilmar Kruusile, kui 1936. aastal Töölistmajas tehti otsuseks ka ülikoolis sihipäraselt töötama hakata. Ühingu esi-mees, kellelega üliõpilased Boris Konstantjuk ja Johannes Tamm läbi rääkima läk-sid, andis ilma pikema jututa nimekirja, pitsati ja muu vara üle. Nii saadi terve valmis organisatsiooni peremeheks. Ühingu tööd suunas EKP ülesandel üliõpilane Ilmar Kruus, keda peeti Tartus üheks paremaks marksismi tundjaks. Ühing tegi aktiivset fašismivastast selgitustööd ning tutvustas loengute kaudu marksistliku filosoofia põhiseisukohti. ASÜ liikmed käisid ka Üliõpilasseltside Liidu ja teiste organisatsioonide koosolekudel, millest osavõtjaid küll ei õnnestunud proletaarse lipu alla tuua, küll aga neid ära tõmmata fašismi mõju alt. ASÜ korraldas üli-kooli aulas Karl Marxi 120. sünni-aastapäeva aktuse, tellis omal kulul Üliõpilas-maja lugemissaali Prahast antifašistliku ajalehe «Illustrierte Volks-Zeitung» ja kogus raha Hispaania vabadusvõitlejaile. Üliõpilased J. Tamm ja B. Konstantjuk, kes juhtisid ASÜ tegevust 1936. aastal, ning üliõpilane N. Duplevski sõitsid ille-gaalselt Hispaaniasse, võitlema Internatsionaalses Brigaadis (neist B. Konstantjuk langes Hispaanias).

1937. a. II semestril valiti ASÜ esimeheks M. Sõštšikov, juhatuse liikmeiks

³³ A. Annist, Rahvalähedane haritlaskond ja selle kasvatus. «Võim ja vaim», lk. 22.

E. Alberg, M. Scheer, V. Kann-Irs, H. Raesaar. 1938. a. oli esimeheks jällegi M. Sõštšikov, juhatuses I. Kruus, L. Illisson, V. Sapas, E. Alberg. Tegevliikmeid oli 1938. a. 50, neist paljud ühtlasi «Ühenduse» (A. Uibo jt.) või «Veljesto» (A. Vassar jt.) liikmed. Toetajaid liikmeid oli 46 (H. Kruus, P. Tarvel, L. Loone, P. Vihalem, N. Andresen jt.). 1938. a. I poolel korraldas ASÜ linna elanikele ülikooli ruumides kaks korda kuus avalikke ettekandekoosolekuid. Neil esinesid näiteks V. Hion dialektilise materialismi põhiküsimustest, A. Selge M. Gorki elust ja loomingust, M. Laosson tänapäeva ühiskonna struktuurist jne. Viimane ettekanne äratas poliitilises politseis tähelepanu, sest M. Laosson kritiseeris kapitalistlike riikide ühiskondlikku struktuuri ja rääkis Nõukogude Liidust positiivses mõttes. 1938. a. suvel organiseeris ühing I. Kruusi ja L. Illissoni eestvõtmisel ekskursiooni Soome. Kohe pärast tagasijõudmist Tartusse suleti ASÜ sisekaitse ülema otsusega 25. juunist 1938, sest ta levitavat «poliitilisi ideid, mis kahjustavad üliõpilasnoorsoo üldise kasvatuse edendamist ja takistavad üliõpilaste rahvusliku üksmeele ja ühtekuuluvuse saavutamist ning süvendamist». Sulgemise põhjuste kohta arvab F. Issak oma mälestustes, et «küllap öeldi kohtumistel pahempoolsete üliõpilastega Helsingis ja Turus mõnigi mõte otsekohesemalt välja kui kodus». ³⁴ Ent muidugi rippus ühingu sulgemise oht juba ammu õhus: nuhid jälgisid ettekandeid jne.

Ülikoolide seaduse § 119 järgi kuulus ülikooli juures tegutsevate seltside järelevalve ülikooli valitsusele, järelikult oleks ASÜ sulgemine võinud toimuda ülikooli valitsuse otsusega. Haridusminister A. Jaakson kirjutas siseministrile 18. juunil 1938 asus aga seisukohale, et ASÜ sulgemine olevat tarvilik riiklikes huvides ja seepärast ei võivat seda küsimust anda ülikooli valitsuse kui kollegiaalorgani arutada ning hääletamise korras otsustada. Seega puudus kehtiva režiimi juhtidel usaldus isegi nende endi poolt ametisse seatud ülikooli valitsuse vastu.

ASÜ tegevust jätkas Akadeemiline Ühiskonnateaduste Klubi, mille koosseisus oli rida kommuniste ja parteile lähedasi isikuid (I. Kruus, V. Sapas-Kruus, H. Haberman, H. Raesaar, A. Uibo jt.). Klubis korraldati huvitavaid arutluskoosolekuid.

Ka Eesti Vabamõtlejate Ühingu «Humanitas» tegevus elavnes kolmekümnendate aastate lõpul. Tema esimeheks oli sel ajal matemaatikaprofessor J. Sarv, kes ei olnud küll maailmavaatelt kommunist, kuid, olles järjekindel demokraat ja ateist, võimaldas ühingus pidada materialismi ja marksismi propageerivaid loenguid. Ettekannetega esinesid prof. J. Sarv, prof. A. Humal, H. Haberman, M. Laosson, V. Hion, Aadu Hint jt. Ettekanded olid enamasti kõrgel tasemel.

Tekkis ka illegaalseid marksismi tundmaõppimise ringe, millest võttis osa üliõpilasigi. Üks sellistest ringidest töötas professor Jüri Haldre korteris. Ettekannetega esinesid seal V. Kosenkranski, A. Uibo, V. Hion jt. Ringi tööst võtsid osa V. Haldre, A. Kaal, A. Selge, K. Ruus, A. Hint jt. Ringis töötati läbi Lenini «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium», Engelsi «Anti-Dühring», «ÜK(b)P ajaloo lühikursus». Marksistlik kirjandus käis pidevalt käest kätte, kuid kõige intensiivsemalt olid vist küll ringkäigus need V. I. Lenini teoste suurväljaande mitukümmend köidet, mis kuulusid Ilmar Kruusile.

Poliitiline politsei hakkas neil aastail tundma järjest suurenevat huvi üliõpilaste meelsuse vastu. Organisatsioonide tegevusest saabus pidevalt ettekandeid politseisse.

Kodanlikus Eestis kurdeti sageli üliõpilaste apoliitilisuse, nende vähese huvi üle ühiskondlike küsimuste vastu. Paljude suhtes oli see paikapidav, kuid siiski oli üliõpilaskond ka sel ajal intelligenti tundlikumaks osaks. Tema ridadest võrsusid nii kodanluse huve teenivad rahvusideoloogid kui ka erudeeritumad marksis-

³⁴ F. Issak, Põörde-eelses ülikoolis. «Noorus» 1967, nr. 6, lk. 8.

tid. Polnud sellist poliitilist rühmitust ega liikumist, kelle ideoloogia arendamisest üliõpilaskond või tema vilistlased poleks osa võtnud.

Aastail 1934—40 muutus Tartu ülikool (kuigi mitte tervikuna) liberaal-kodanliku opositsiooni aktiivsemaks keskuseks Eestis. Poliitiliste parteide sulgemise tingimustes olid siin Eesti Üliõpilaste Seltsi, Eesti Üliõpilasseltside Liidu ja nende vilistlaskogude näol mingil määral olemas opositsiooni organisatsioonilised alused ning nende organisatsioonide väljaannete näol trükisõna kasutamise võimalused. Liberaalne opositsioon Tartu ülikoolis oli läbi põimunud väikekodanlik-demokraatlike ja revolutsiooniliste tendentsidega. Kuulusid ju üliõpilasseltside ja nende vilistlaskogude liitu «Veljesto» ning «Ühenduse» näol üsna mõjukad demokraatlikud jõud ning samade seltside vahendusel ka marksistliku maailmavaatega üliõpilased. Kuigi liberaalsete, reformistlike ja revolutsiooniliste üliõpilaste taotluste poliitilised lõppeesmärgid olid erinevad, moodustasid nad võitluses ülikooli seaduse ja üliõpilaskonna korralduse muutmise vastu ühisrinde, kuhu kuulus ka suur osa õppejõude. Seevastu korporatsioonid ja osa õppejõude olid neil aastail oma ideoloogiliselt suunalt väga lähedased fašismile.

Asjaolu, et hoolimata aastail 1934—40 valitsuse poolt avaldatud poliitilisest survest Tartu ülikoolile säilisid seal demokraatlikult meelestatud intelligentsi kaadrid, kes osalt revolutsioonilises suunas edasi arenesid, kergendas ülikooli reorganiseerimist nõukogude ülikooliks 1940/41. aastal.

Noor-Eesti ja keeleuundus

Noor-Eesti avaliku koosinemise ettevalmistamise ajal, 1903. aasta teisest poolest alates, hakkas selguma uue kultuuriliikumise isikuline koosseis. Algatajaks ja ideoloogiks ning tegevuse kavandajaks oli gümnaasiumi lõppklassi jõudnud kahekümnendas eluaastas Gustav Suits. Kaastöölised olid peale ühe erandi nooremad ja õpinguis mitte nii kaugele jõudnud. Suitsu küpsemaks ideekaaslaseks oli Tartu ülikoolis lühemat aega õppinud, nüüd Nežini üliõpilane Johannes Aavik, «kelle taolist siin enamalt ei olnud nähtud», nagu arvas Suits.¹ Avalik esinemine Noor-Eesti I albumiga lükkus tsensuuritõkete pärast 1905. a. suvele, olgugi et käsikirjad olid 1904. a. juuli alguses tsensurilisele esitatud.²

Suitsu programmilises sissejuhatuses «Noorte püüded» esines mõte, et võimatuid asju ei olegi. Anti mõista, et Noor-Eesti nimemärgi alla kogunenud noortel on tahtmine võimatuid asju võimalikuks teha. Revolutsioonieelsete aastate noorus-teadlikkus, võrdmõisteline noorpõlvele omase revolutsioonilise vaimususega, on avardatud seletuses: «Noored selles mõttes võivad ka need olla, kel juba hõbejuuksed pääs: kui aga nende vaim veel noorte südametega ühes tuksub» (19). Programm oli kokku võetud loosungitesse: «Enam europalist kulturi! Olgem eestlased, aga saagem ka euoplasteks!» (17). Kultuuris tõsteti esile kirjandus ja kunst vabaduse ja valguse ideekandjatena. Esteetilises kultuuris kuulutati sihiks kõige noore, julge, algupärase, edasipoolse näitava, vabastava edendamine (19).

Raamat ei moodusta üheski suhtes tervikut, kuid *nouveau frisson*, missugune mõiste siin ka ajalooliselt esitati³, avaldus Suitsu üleskutselistes luuletustes («Noor-Eesti», «Laul orjadele», «Kevade laul») ja Johannes Aaviku mõnes Baudelaire'i-tõlkes koos sissejuhatuses. Uued ideed ja uus elutunne hakkasid välja pürgima senisest keelelisestki kestast, ja võib-olla on programmilise sissejuhatus prantsuse fraasidki uueks elemendiks, samuti kui sama autori luuletuses kas Wiedemannist märgatud või enese loodud uus sõnavorm (Las' suurduv vägi — Suits). Sama näitavad Baudelaire'i-artikli rohked rahvusvahelised sõnad. Üks autor esitas senisest sootuks rikkamat sõnavara oma ilukirjanduslikus katses. See oli Villem Grünthal, kes kaheksateistkümne-aastasena oli saatnud albumi jaoks meeleolulist proosat d'Annunzio itaaliakeelse motoga. Et Grünthal «heitles oma nooruse painajaliku pessimismiga, ühtaegu uuris Wiedemanni sõnaraamatut ja Verlaine'i luuletisi», seda saime hiljem kuulda.⁴ Autor vajas oma mõtete väljen-

¹ G. Suits, Noor-Eesti nõlvakult. Kahe revolutsiooni vahel. Tartu, 1931, lk. 48 (ajakirjas «Noor-Eesti» 1910/11, nr. 5/6, lk. 639. Lõppsõna).

² Fr. Tuugas, Mälestused. Tallinn, 1960, lk. 147. Vt. ka G. Suits J. Aavikule 31. I 1905, «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 10, lk. 609, 610.

³ [J. Aavik] Charles Baudelaire ja dekadentism, lk. 196: «Noorema sugu-põlve päälle avaldas see uus luule, see «uus värin luules», nagu seda Victor Hugo nimetas, suurt mõju ja leidis järeletulejaid.»

⁴ Noor-Eesti nõlvakult, lk. 48.

damiseks kirjakeeles veel tundmata, igatahes kodunemata sõnu ja ebatavalisi vorme. Kord kõneleb Grünthal *kahkvast*, kord *kahkjast* näost. Tähed *tuhmenevad*. Esineb verbivorm *sügavnenud*. Eha valgus on *verev*, juba on oma õigustes *rannik*, taevas *ruskab*, on märgitud *ilgemad* himud, suveõõ atribuutideks on nii õitsev kui *valev*, linnuriigist esineb juba *tilder*. Autori püüdeks on keele rikastamine murdesõnadega (mitte ainult kodumurdest pärit) ja uute verbivormide tuletamine.

1903. a. lõpus saatis Aavik kavatsetava albumi jaoks artikli, mille pealkirjaks toimetaja tahtnuks panna «Uued sihid (põhimõtted) Eesti kirjakeeles» või «Uued ja vanad sihid Eesti kirjakeeles»⁵: «Sinu toon on asjalik; oleks minu arvates soojemgi võinud olla, sest iga uut asja kaitstakse soojusega, usuga asja sisse.» Kas samal kujul või autorilt täiendatuna ilmus artikkel «Eesti kirjakeele täiendamise abinõuudest» Noor-Eesti I albumis (lk. 114—131) ning kuulutas uusi sihte eesti kirjakeele teadlikus arendamises.

Eesti keele puudulikul arengutasemel olid oma põhjused, kuid tähtsaimaks põhjuseks olnud «eestlaste eneste osavõtmatuse keele küsimuse kohta» (115). Tagasivaates endastmõistetavus, tol ajal oli aga avastus, et «pää viga eestikeele juures on väike, liig väike sõnatagavara» (114). Tehakse ettepanekuid tuletamises (*us*-substantiiv, *ne*-sufiks tegusõnadel, *u*-refleksiiv). Märgitakse sõnade puudumist paljude mõistete väljendamiseks ja kaitstakse rahvusvaheliste sõnade tarvitamist. Uue põhimõttena esineb laenamine soome keelest: «Soomakeel on ju meie keelega nii sugulane, et talt laenatud sõnad eestikeeles sugugi võõrastavalt ei kõla, vaid ennem nagu mõne murraku sõnad näivad olema» (126/127). Nõudeks on: «Meie keel ja kirjandus peab intelligentsi keeleks ja intelligentsi kirjanduseks saama» (130).

Villem Grünthal andis spontaanse keelerikastamise näite, J. Aavik esitas miinimumprogrammi.

Järgnevad aastad olid kõigi nooreestlaste kiire küpsemise aeg. Seepärast on Noor-Eesti II (1907) igas suhtes suur samm edasi varajasest algusest. Nii on Gustav Suitsu «Talve laulud» («Meie aja muinasjutt», «Jõululaul», «Valge käsi») luuletaja uue taseme etteaimamine. Suitsu luule sõnavara ei ole aga veel jõudnud uuele tasemele. Fr. Mihkelsoni «Jumala-Saar» oli stilistiliselt suur katsetus, selle teose lüüriline tunne vajas uusi sõnalisi väljendusvahendeid. Autor on pöördunud murdesõnade, peamiselt koduse tartu murde poole. Tal esinevad *urmis*, *pedajas*, viimaste ladvad *veretasivad*. Jões on *iherus* ja *ugras*, esinevad *siu-sõnad*, *arbapuu* ja *arbavits*, kuid ka *urjakivi* ja *uri*. «Pääsukesed päärisivad» ja «lõukas ereles tuli». On *pälk*, on ka *puuslik*⁶. V. Grünthal (Haljangu Lembit, «Päevaraamatu lehed») astub teadlikult edasi. Tal on essiiv kongrueritud, tarvitusel on lühem minevikuvorm (*oleksid pro oleksivad*). Poetub sisse lausefennisme (*Enese oled sina ise sõber*). Murdekeelsuse äärmiseks näiteks: «*kohe* [=poole] taeva põhjatut sina». Juba on trükis *edesi*, kuid ka *valing*, *maldus*, *heldunud*, *kauane aeg* ja hiljem viljakaks saanud fennism *kaugemeelne*.

J. Aaviku sulest oli selles albumis artikkel «Abstraktlikud substantivid Eesti keeles» (lk. 220—232). Prognoos on endastmõistetav: «Vajadus kulturi mõisteid välja ütelda sunnib ka Eesti kirjakeelt tahes ehk tahtmata uusi sõnu looma, kui ta haridusekeeleks tahab saada» (231).

Kirjanike leksikaalse rikkuse ning väljendusvõimelisema morfoloogia kõnekam

⁵ G. Suits J. Aavikule, daatumita, sisu järgi detsembri algusest 1903; vt. «Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 9, lk. 548.

⁶ A. K a s k, Eesti kirjakeele murdelise tausta kujunemisest, Tartu, 1962, lk. 102 märgib Tuglasel ka *i*-mitmuse tarvitamist «suuremal määral, kui seda varem tehti»; seda ei pea me antud olukorras teadlikult uuenduslikuks, vaid stilistiliselt arhaiseerimise võtteks.

näide neist aastaist on Villem Grünthali «Laulud» (1908). Osa luuletusi on kirjutatud juba 1903. aastal, seega avaldub siin luuletaja keele arengulugu. Grünthal eelistab neidki vorme, mis pole elujõulisteks osutunud (õitsevid pro õitsvaid), kuid on ka püsima jäänud sõnakujusid (õine pro öösine). Tänu uuele keeletundele on lauses uut intonatsiooni (välgutab ülenev kevade päike). Luuletuskogu lisas on sõnas- tik, kust leiame muude hulgas sõnad *ahav*, *harguma*, *helama*, *huljuma*, *hääbuma*, *häälima*, *kare*, *laugema*, *loide*, *sinkjas*, *somp*, *sonduv*, *sumpjas*, *unelev*, *vaanelik*, *valvakas*, *veetlik*.

Juba Noor-Eesti küpsemisaastail hakkas noorte filoloogide stiil erinema seni- sest stiilist, kuid ka nende keel senisest kirjakeelest. Tarvitati rohkesti rahvus- vahelisi sõnu. Lause mõttetihedus ületas traditsioonilise taseme. 1907. aasta lõpus avaldas Suits pikema arvustuse Aino Kalda romaani «Ants Raudjalg»⁷ kohta. Artiklis tuli uusi sõnu veel saksa või vene vastetega arusaadavaks teha (*ilme* — Ausdruck, выражение; *üllatus* — Überraschung; *ühtekuuluvus* — Zusammenge- hörigkeit). Oligu artikli stiili näiteks tsitaat: «Aino Kallase stiilikunst esineb Prant- suse realistliku kooli tundemärkide all. Meie märkame seda kõigepäält tema vormi- kindlast, rikkalikult aktsentueeritud keelest, tema kujutuste selgest ja läbi- paistvast plastikast, tema hoolega väljatöötatud üksik-asjade maalimise kultu- sest. Ja juba see on midagi erandlikku meie kirjanduses, kus asjaliku kujutamise asemel jutlus ja meeleliigutus — ükskõik missugune — ja peenemaitselise sõna- kunsti asemel jäme ja hoolimata kirvetöö on valitsenud.»

Mõni päev pärast arvustuse ilmumist oli Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul kõne- aineks «Eesti keele arenemise sõnad. Läbirääkimistel meenutas vanema põlvkonna ilulugemise ja jõukarastuse harija M. Lembit Suitsu kirjutust, «millest arvustu- sest vähe kes aru saab»⁸. Küll on ilmne, et kõne all ei olnud seevõrra Suitsu ja teiste nooreestlaste keel kui stiil, viimane koos ideelise ainealaga. Nendeks aastateks oli kujunenud üldiseks kalduvus kogu Noor-Eestis, tavalise keelepruugi järgi «noortes», näha arusaamatu keele loojaid, «rahvale» võõra «ülikultuuri» taotlejaid.

Noor-Eesti kirjanikel ei olnud keeleuuenduse ühist programmi ega kõigile ühist keeleuuenduse praktikat: iga autor kasutas oma keelelisi väljendusvahendeid. Kui aga Tapa keelekonverents kuulutas normiks «*hea*», «*pea*», «*seal*», «*teal*» ning adverbisufiksidsid *-ste* ja *-mine*⁹, esines Noor-Eesti ää ja sti poolt.¹⁰ Eesti Kirjan- duse Seltsi koosolekul 16. VIII 1908 teatas Suits, et «Noor-Eesti siin vanale alusele jääb ja hää ja pää ja sti kirjutab». Suits pidas ea tarvitamist neis sõnades vai- muliku kirjanduse erijooneks ning nägi selles kirikukeelele omast keelerikkumist. Sellel polnud mingit ühendust keeleuuendusega. Vaidlustes rõhutas Suits aga kõigi murrete ühendamist kirjakeeles: «Kirjakeel peab veel ühe sammu edasi astuma: ta peab [ühe] murde seisukohast lahkuma ja kõiki murdeid ühendama»¹¹. See oli nooreestlaste keeleuuenduslike püüete üks ühendavaid jooni.

Teisel kümnendil, Noor-Eesti küpsusaastail, oli endastmõistetav ka üksikute isikute senisest selgem spetsialiseerumine. J. Aavik alustas 1912. a. Tartu elama

⁷ G. Suits, Aino Kallas, Ants Raudjalg. Eesti jutustus. Soome keelest J. Aavik. «Elu» 22., 24., 28. ja 31. XII 1907, nr. 110—112 ja 114.

⁸ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat I. Tartu, 1909, lk. 9—16.

⁹ Vt. E. Ahven, Eesti kirjakeele arenemine aastail 1900—1917. Tallinn, 1958, lk. 38—42; Eesti kirjakeele reeglid. Eestimaa Rahvahariduse-seltsi Kirjanduse- haruseltsi ja Eesti Kirjanduse-seltsi asemikkude ühiste keelekoosolekute otsused. Trükki andnud Joh. V. Veski. Tallinn, 1912.

¹⁰ Kokkuleppe vaimus käsitles Lauri Kettunen, Mõni sõna hää, pää — hea, pea küsimusest. Noor-Eesti III. Tartu, 1909, lk. 254—259; toimetuse märkus (254) kinnitab, et ka artikli autor on pärast kirjutamist «hää-pää tuleviku kohta hästi optimistlikuks muutunud».

¹¹ Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II. Tartu, 1910, lk. 77—79.

asudes laialdast õigekeelsuse ja keeleuenduse propagandat.¹² Ta muud, eriti kirjanduslikud huvid taganesid, ja seda arvustasid ta sõbrad. G. Suits kirjutas muhelevalt: «Nii rõomustas Aavik [«Tuulemaa» puhul] ainult selle üle, et ma mõninaid uusi sõnu olen tarvitanud, ühtlasi jällegi «arusaamataks» pidades, miks ma teisi uuendusi ei ole vastu võtnud.»¹³ Aaviku ägedust iseloomustab ta täiendavalt: «Aga kas «ism» või «ismus», kas «kirjuta» või «tada», sääl ei tunne Aavik nalja.»¹⁴ Aavik ise kinnitas oma huvide ahenemist: «Olen ju viimasel ajal ilukirjanduselt hoopis kõrvale kaldunud ja andunud teisele alale — õigekeelsuse korraldamise ja arendamise tööle. Sest mind on ikka enam vullanud väärdimus, et võimatu on praeguse anarchilise ja puuduliku Eesti keelega stiililisi chef-d'oeuvre'id luua. Enne riist, siis teos, enne keel, siis kirjandus — on mu tunnuslause. Alles siis, kui Eesti keel on grammatikaliselt juba kaunis fikseeritud ja ta leksikaalne külg ja fraseoloogia tarvilisel määral edenenud, võib ta anderikkaile kunstnikuile kohane ja vääriline instrument olla, millega oma kunstidealisid tõlgitseda enam vähem kultuurilisel ja stiili-estetilisel kujul.»¹⁵ Lühemuse pärast tuleb tarvitada minevikuvormi *-id* pro *-ivad* ning lõppu *-ism* pro *-ismus*. Ta heidab Tuglasele ja Suitsule ette konservatiivsust nende ettepanekute suhtes. Aaviku kirjavahetus Suitsuga oli selleks ajaks vaibunud, Tuglasega jätkus elav vaidlus ka keele üle. «Sa lõpetad oma mõtteavalduse keele reformi liikumise kohta järgmiste sõnadega: «mitte elurütmust (soovitaksin: rütm), aine seesmise liikumise tempot ei tule keeleteaduse järele painutada, vaid just keeleteadust esimeste järele.»¹⁶ Aavik ootab Tuglaselt abi Suitsu veenmiseks: «Mulle näib ka, et Suits Sinu arvamisi kõigis küsimusis austab ja Sinu maitset laseb enda päälle mõjuda. Kui Sina näit. keele asjus midagi hääks kiidaksid, siis kalduks temagi selle poole; mõistad Sina midagi hukka, siis hakkaks temagi selle kõlbulikkuses kahtlema. Lõpulikult on siis suurelt osalt kogu asi just Sinu taga kinni.»¹⁷ Saame aru ka Aaviku ärevusest: kas Suits võtab *-ismi* omaks või ei?¹⁸ Suits võttis mõni kuu hiljem *-ismi* tarvitusele, samuti kirjutas ta varsti rahvusvaheliste sõnade pikki vokaale kahe tähega.¹⁹

Keeleuenduse üks hoogsamaid programmartikleid «Tuleviku Eesti-keel» ilmus Noor-Eesti ühisväljaandes.²⁰ Seal esitati küll vähem konkreetseid uuendusi kui keeleuenduse põhjendusi. «Meile on tähtis, et meil võimalikult pea igapidi kultura nõuete kohane tööriist käe pärast oleks. Me peame sellepärast teadlikult, kunstlikult järele aitama, et ta arenemist kiirendada.» Autor pöördub üleskutsega kõigi noorte poole, kes on alla kolmekümne aasta vanused — nagu enamik nooreestlastest kirjanikke tol ajal oligi! Sihiks olgu: omapärasem, rikkam ja kaunim eesti keel. Toimetus märkis juurde, et ta on «kirjutuses väljakuulutatud keeleuenduse põhjusemõttega osalt nõus». Nõus, kuid mitte täielikult!

Iga aastaga võib havatseda Noor-Eesti autorite keele edasikasvu, keeleuendust praktikas. Proosakeele uue arenguastme näitajaks võiks olla teatriartiklite kogu

¹² Autor tarvitab sõna keeleuendus J. Aaviku antud tähenduses.

¹³ G. Suits Fr. Tuglasele 12. III 1913. KM KO, Tuglase kogu.

¹⁴ G. Suits Fr. Tuglasele 6. VIII 1913. Sealsamas.

¹⁵ J. Aavik Fr. Tuglasele 31. X 1912. Sealsamas.

¹⁶ J. Aavik Fr. Tuglasele 12. XII 1912. Sealsamas.

¹⁷ J. Aavik Fr. Tuglasele 1913. Täpse daatumita, kirja sisu järgi märtsis. Sealsamas.

¹⁸ J. Aavik Fr. Tuglasele 3. XI 1913. Sealsamas.

¹⁹ Esmakordselt esinevad mõlemad uuendused F. Tidermanni artikli tõlke käsikirjas «Paremate aegade poole. Franz Oppenheimeri teooria arenemisest». KM KO, Noor-Eesti kogu; «Vaba Sõna» 1914, nr. 3, lk. 90—92 on võõrsõnade kirjutusviisi toimetuse [B. Linde] poolt tagasi redigeeritud.

²⁰ Joh. Aavik, Tuleviku Eesti-keel. Noor-Eesti IV. Tartu, 1912, lk. 170—179. Pealkirja all on märkus: «Autori ortografia ja ortologia muutmata.»

1913. aastast.²¹ Kõige uuenduslikumat ja sõnatihedamat proosat esindab Gustav Suitsu teatrisotsioloogiline essee «Elust, kunstist, näitekunstist», mille stiil vastavalt sisule on uuel tasemel. «Muidugi on võõrandatud inimese kunsti tarve võõrandatud, pääliskaudne ja lame» (see meenutab juba meieaegset mõttearengut!); «tundeline ja romantiline talupojarahvas on uueaegse kapitalistliku hariduselu käigusse tõmmatud». Siin on Esimese maailmasõja eelse eesti kirjakeele kohta üsna haruldasi mõisteid nagu eelkapitalistlik, produktioni-vahendid, lisaväärtus, algühiskond, talupojaline väikekodanlus, praktilise materialismuse aateline päaleehitus, lõpulik analüüsis (=in der letzten Analyse). Esteetilise mõtte sõnaline väljendus on samuti uus ja värske: meelestus, ilusa nägemuse nägemine, ülendatud tahtmine elada, esteetilise kogemuse tung, alguline arenemiseaste, algupära.

Johannes Semperi artikkel on stiilitööna esinduslik; selle näiteks võib olla ükskõik milline lause («— lüürilise puhta olemuse vägivallastamata kehastus»; «Iga uus liigutus nõuab publikumilt aktiivset kaasaminekut tumedaisse labürintidesse»; «Lüürismuse avalduseks ei kõlba olevis riietes keha»; «Mis teeb luuletuse, sõnade helmestiku, salapäraseks?»; «sest vähem on lillede nõiduvus, kui nad ainult värvi-rikkad on ja mitte lõhnavad»; «Üle näitelava huljub nagu varjukujusid»). Sinna juurde sobib uusi sõnaühendeid ning uusi sõnu: kolmikühendus, väiksehinnaline, vallastama, tehtus, haaramatu, hargnemine, samuti kui konfliktide võrgustik või koreo-draama.

Uuenduslik stiil koos uuendusliku keelega avaldub ühes suunas G. Suitsul, teises suunas J. Semperil. Ühel kujundab proosastiili kaasa ning esitab uute sõnade vajadust peale esteetika aine veel ühiskonnateaduslik mõte, teisel esteetika ja kaunid kunstid üksi. Teiste autorite stiil on lähemal kaasaegsele ajalehestiilile, olgugi tihedam ning rohkesti rahvusvahelisi sõnu sisaldav.

Luulekeele sõnavara tihenemist koos kirjakeeles seni tundmata sõnadega näitab kõige veenvamalt G. Suitsu luuletuskogu «Tuulemaa» (1913). Keelelised uuendused koos stiilitihedusega kuuluvad aastail 1910—1912 loodud luuletustesse. Stiilistilist uuenduslikkust rõhutavad Suitsul rahvusvahelised sõnad (*naivne, päiksesüsteem, allee, esplanad, ekstas, saagapunasel*). Esineb uusi ja ootamatuidki sõnaühendeid (*vaatepiir, kiirtepild, kevad-oit, päikseleil, nārbiv-magus, metsapalang, maapaolane, tulevirav, tuulehaud*). Tavalistena näivad rahvakeelsed sõnad leia-**vad vahel** uue tähenduse (*kerilaud, uitmine, raatmaa, roobitsenud, palminud, lausk, uha, lahtund, urang, saotab, lahastus, kelmed, nārbuv, mahendus, siravad [tähed]*). On tarvitatud ka murdesõnu, kuid ilma tartu murde eelistamiseta (*puhang, sügisviru, raju, helab, valgutas, viirab, uurdub, taotab, kund, hüvab, rihv, vaalud*). Uus sõnavara ja uus stiilitihedus iseloomustavad paarikümmend luuletust, seega umbes poolt raamatut.

V. Ridala (Grünthal) näitas eriti antropoloogilises töös «Tõu küsimus» (1914) oma erandliku stiili kui ebaeksaktse vähesobivust teaduslikus proosas. Sellest võime kujutluse saada juba ühe lause najal: «Sest kuigi see raass valvakajuukseline, pikapäine ja kõrgekasvuline ei ole, on ta pigmentatsiooni ja mõne muu tunnismārgi poolest sellele ometi kõige lähem: valvakad varjundused tatarlaste seas ei ole sugugi haruldased, valvakaid juuksid ja hallivārvilisigi silmi esineb sage-dasti; muu seas teatakse Čingis-khanist, et tal hallid silmad on olnud» (51). Ilukirjandusliku proosa uuenduslikku keelt ja stiili katsus V. Ridala kujundada d'Annunzio tõlkides (romaan «Süütu», 1913). Tundub, et tõlkija on vähem taotlenud originaali stiili vahendamist kui enda ainuomase stiili loomist. See on nüüdisstiilist sama kaugel kui ilmunisaja omast. Lühikene lõik näidaku palju-

²¹ Teatri-raamat. Toimetanud Bernhard Linde ja Gustav Suits. Tartu, 1913. Autorid: B. Linde, J. Barbarus, J. Semper, J. Kārner, A. H. Tammsaare, R. Kask ja G. Suits.

dest normidest kõrvalekalduvat keelekujundajat: «Minu ahastus kasvis tund tunnil, sai ebatalutavaks. Sagedasti olin mina hulluse söösti haaratud, sarnase kui see mis oli mind segaseks teinud ühel päeval Assõre kaldal. Põgenesin kaugele Badiolast, jäin pikkadeks tundideks ratsa, sundisin Orlandot üle aidade ja kaevandute hüppama, panin teda üle jala ajama mööda hädahohtlikka radasid» (243). Tõlke lisaks oli sõnastik, milles seletati ka rahvusvahelisi sõnu; eesti murdesõnu, soome laenusid ja tehissõnu leidis seal kokku 448.

V. Ridala järgmine luuletuskogu («Kauged rannad», 1914) ja poem («Ungru krahv ehk Näckmansgrund. Hiiu jutt Suurest Rahust», 1915) on esikkogu taoliselt väga rikkad murdesõnadest ning ilmusid koos sõnastikuga.

A. H. Tammsaare kaasaliikumist keeleuenduses pole seni vajalikult tähele pandud.²² Ta mõistab hästi, et uue mõtte väljendamiseks on vaja ka uut keelt. Keel uueneb aga teoste abil, rohkem ebateadlikult kui teadlikult, moodustab seega loomingu ühe eraldamatu osa.²³ Ta enese keele areng — koos stiili arenguga — ei ole deklaratsioonidega kinnitatud. Aga ta novell «Varjundid», mille lõplik redaktsioon valmis 1915. aastal (ilm. Tartus 1917), näitab veenvalt keeleuenduse viljastavat mõju. A. H. Tammsaare uuenduslik keel on veidi võrreldav G. Suitsu keeleuendamisega: see tundub pealiskaudsel vaatlemisel traditsiooniline, kuid sisaldab nii vormiuuendusi kui ka uut sõnavara. Ühtlasi saadavad tema kõrvalekalduvusi senisest keelest kodused murdesõnad.

«Rammestatuna, raugena andub ta minu viimistele õrnustele» (74) — selline lause viitab essiivi suhteliselt sagedasele tarvitamisele; «hakkasin vaikselt häälel lugema» (62) — teose kirjutamisaastail tarvitati ikka «vaikse häälega». On kujunenud mitmuse partitiiv teid, tol ajal veel haruldane. Esineb murdesõnu ja neologisme nagu aje, tellerdama, uimlema, kiindunud, areldi, sumpjas, samuti pealkiri ise — varjundid. Järgmisel aastal valminud «Kärbse» sõnavaras tundub tagasiminekut, kuid uuenduslikke, sageli ajutisteks jäänud vorme on siingi.

Eesti Kirjanikkude Seltsi «Noor-Eesti» toimetusena (nr. 26) ilmus J. Aaviku keeleuenduse programmiline töö «Kas uuendada või mitte» (1914). Seal mainib autor peale Grünthali ka Tuglast ja Semperit keeleuenduslike autoritena. Hiljem (1916) mainib ta keeleuendusega seoses ka Suitsu. Noor-Eesti väljaannetes ei õnnestunud Aavikul siiski oma keeleuenduse propagandat küllaldaselt arendada, mispärast asutas oma kirjastuse («Istandik») ja ajakirja («Keeleline Kuukiri»). Üha rohkem eemaldus V. Ridala (Grünthal) keeleuendusest Aaviku programmi mõttes, ja uuenduste ettepanekud, mille otstarbekuses J. Aavik kahtles, olid V. Ridala omad²⁴. «Keelelise Kuukirja» kaastöolistest esitas Johannes Semper artikkel «Ainsuse sisseütlev»²⁵ konstruktiivsete ettepanekutena, kuid irdunult keele ajaloolisest arengust. Seevastu Friedebert Tuglas kuulutas enese plaanipärase keeleuenduse pooldajaks mitte üksi teoste kirjutamisel, vaid ka mõtlejana.²⁶ Ta kirjutas «Võhiku mõtteis» I: «Kogu meie elu juhivad teadlikud tendentsid... Teadus näitab meile maailma teisena ja kunst ilu uena. Inimese enesevalitsus ja eneseharjutus on äärmuseni edenunud. Miks peame selles tahtevaesed, abitud fatalistid ning algatuskehvad olema, mis meile kõige lähem: — nimelt keeles?» Kui võitlus uue kirjaviisi pärast kestis aastat kolmkümmend, kas peaks nüüdne

²² «Mis keeleuendusse puutub, siis ei ole Tammsaare selle liikumise vastane, kuigi ta enese keelepruugis ei ole uuenduslaste otsest mõju märgata» — H. Puhvel, A. H. Tammsaare elu ja loomingu varasem periood (1878—1922). Tallinn, 1966, lk. 282.

²³ A. Hansen, Keelest ja luulest. Tallinn, 1915.

²⁴ Mis on keeleuendus? Ta põhjendus ja programm. Esitanud Joh. Aavik. Ära-trükk «Päevalehest». Tartu, 1916, lk. 39.

²⁵ J. Semper, Ainsuse sisseütlev. «Keeleline Kuukiri» 1915, nr. 3/4, lk. 64—69.

²⁶ Fr. Tuglas, Võhiku mõtted I. Sealsamas, lk. 51—53.

võitlus lühem olema? «Ja ometi on praegune revolutsioon palju mitmekülgsem ning puudutab kõike, mis keelde kuulub.»

Tuglase keeletarvituses toimus 1914. aastal silmanähtav murrang. Varem valminud «Önne saares»²⁷ on keelendid üldiselt samad kui eelmisel aastal ilmunud raamatuis «Liivakell» ja «Õhtu taevas». Järjekindlalt esineb pikk minevikuvorm mitmuse 3-ndas pöördes (*sõivad, poolitasivad*), kahesilbiliste tüvede mitmuse partitiiv moodustub *-sid* abil (*treppisid*). J. Aaviku lühiuurimus «Nominatiivsed liitumised» (1914) ei olnud jõudnud liitsõnade küsimust endastmõistetavalt korraldada. Rahvusvaheliste sõnade kirjutusviis vastab senisele tavale (*komposition*) või näitab lihtsalt erandlikkust (*diamand*). Monograafias «Juhan Liiv» (1914) kohtame küll pikki minevikuvorme (*ümbritsesivad*), mitmuse partitiivid on korraldamata (*väikekodanlikka juttusid*), rahvusvaheliste sõnade pikki silpe ei eraldata lühikestest (*fantasia*), kuid juba on *realism, romantism*.

Uue loominguilise viljakuse puhkemisega koos avaldub ka Tuglase keeleteadlikkus — dokumendiks on siin «Popi ja Huhuu» esitrükk²⁸ Omaseks on saanud lühem minevikuvorm (*näisid, kõlisesid, huvitasid*). Vähem selgust on mitmuse partitiivis (*vürtsisid, käsa, käppe, ruutusid*). Liitsõnadega on veel kobamisi (*küllusarved, saviastja, kuid nooredmehed ja lilleuba*). Sõnavaras on uusi rikkusi (*ähmane, kistavars, ammutas, kängitses, kummutas, põgus, tuulehingus, imal-kange, uksepeel, kumaras, argikuub, muik*). Partitsiibina esineb üleminekuline, Aaviku poolt varem soovitatud *kummaratud* (pro *kummaratud*). Rahvusvaheliste sõnade hääliduspärastamine on teadlik: *oliivirohelised, kosheniilipunastena*, kuid sõnade liitmisel pole veel korda. Essiivi kongrueritakse: *hulvavana kerana*.

Ajakiri «Vaba Sõna» kuulutas autoritele vabaduse tarvitada *kultura* või *kultur, -ismus* või *-ism*.²⁹ Esimese aastakäigu lõpus võitis ka rahvusvaheliste sõnade hääliduspärane kirjutusviis, mida toimetaja alguses tagasi hoidis käsikirjade parandamisega. Juba esimese aastakäigu kestel kujunes «Vaba Sõna» mõõdukalt keeleuenduslikuks, erinedes kogu muust perioodikast, maha arvatud «Üliõpilaste Leht».

Tuglasel ega kellelgi teisel ei saanud keele uuendusteadlikkus täiel määral avalduda ajalehtede kaastöös, kus üksikuid vorme parandati, sõnavara ja lauseehitus on siiski püsima jäänud. Tuglase keelt võib usutavalt jälgida ainult tema nime all ilmunud raamatuis («Felix Ormusson», 1915) ja keelevabadust kindlustanud koguteoses³⁰ ning ühel juhul ka «Keelelises Kuukirjas»³¹. Seal kujuneb Tuglase keel uuenduslikkuses üha järjekindlamaks, ilma et ta kõiki uuendusi vastu võtaks.

Järjekindlat uuenduslikkust näitavad Gustav Suitsu luuletused ja proosa sõja-aastail.³² Neli luuletust ei esita küll nii tihendatud sõnavara kui mõned hiljem avaldatud, sõja ajal sündinud luuletused³³. Ilmselt uudseina mõjuvad *uhtleb, juhtleb, kadu, kõdu, kurdub, turdub, mattub, tine, vaed*. Suitsu proosakunsti üks väljapaistvam esitus on kõnesoleva albumi juhtartikkel «1905—1915».³⁴ Tiheda stiili kõrval on tähelepanev sõnavara rikkus. Kui *arutegemine* on teadlikult arhailine, siis *tõmmub, muhenemine, keeldumus* kuulusid neil aastail neologismide hulka. *Jõnn* kuulub Suitsu individuaalsete iseloomustavate sõnade hulka, esine-

²⁷ Fr. Tuglas, Önne saar. «Vaba Sõna» 1914, nr. 2, lk. 67—69.

²⁸ Fr. Tuglas, Popi ja Huhuu. «Vaba Sõna» 1914, nr. 11/12, lk. 337—350.

²⁹ «Vaba Sõna» 1914, nr. 1, lk. 47.

³⁰ Fr. Tuglas, Vabadus ja surm. Noor-Eesti V. Tartu, 1915, lk. 139—165.

³¹ Võhiku mõtted I.

³² Noor-Eesti V. Tartu, 1915.

³³ G. Suits, Neli luuletust: Kahekordne sügis, Sapine kuu, Veretav hommik, Luxembourgigi aias. Noor-Eesti V, lk. 1—4.

³⁴ G. Suits, 1905—1915. Noor-Eesti V, lk. 5—15. Säilinud käsikiri (KM KO, Noor-Eesti kogu) kinnitab autori keeleteadlikkust.

mata samadel aegadel teistel autoritel. *Maailmapalang* on neologism, kuid lugejale kommenteerimata selge; *toodanguprotsess* näitab autori teadlikkust ühiskondlikus sõnavaras ja *teaduseharjutaja* on eesti keelele üsna koduselt tunduv fennism. Rahvusvaheliste sõnade kirjutusviis on täielikult selgunud: *kultuur, poliitika, sõja-imperialism, internatsionaal*. Lühikene minevikuvorm kuulub uuendusliku keele süsteemi: *jäid, näisid*. Kahesilbiliste tüvede mitmuse partitiiv on välja kujunenud: *piike*, kuid kaasrõhulistel ik-sõnadel püsib edaspidigi -a: *barbaarlikka, kirjanikka, kunstnikka*. Suitsu tihe luule ja nõtked artiklistiil on uuendusliku keele omaks võtnud, või pigemini: uute keeleelementide najal on sündinud tihe stiil.

Samas väljaandes võttis Johannes Aavik eesti kirjakeele stiili arengu kokku, andes ühtlasi ka keeleuuenduse teostumise üldise ülevaate.³⁵ Ta on rahul stiili arenguga, sest on kujunenud haritlase stiil, mida väliselt iseloomustab rahvusvaheliste sõnade laialdane tarvitamine. Selle stiili psühholoogiliseks aluseks on haritlase kõne haritud inimesele, lugejate ja kuulajate kaasatõmbamine autori mõttekäigu ja väljendusviisiga, mitte aga autori laskumine mahajäänud lugejate ja kuulajate oletatavale tasemele. Nii võiksime parafraseerida Aaviku kokkuvõtet. «On tunne, et siin haritud inimene haritud inimesele kirjutab» (223). Uue «kirjandusliku, kultuurse, intelligentse, euroopaliku» stiili tähelepandevaivaks esindajaks peab autor Gustav Suitsu, lisades aga kohe: «Ja viimase stiilitundega proosat kirjutavad ka Tuglas, Linde, Tammsaare, Barbarus, Semper, Juhan-son, Ruubel ja kõik need, kes selle haritud noorsooga, keda «Noor-Eesti» rühm edustab, vaimliselt ühel pinnal veerevad» (223). See uus stiil ei piirdu ainuüksi Noor-Eesti liikumisega: autor peab õigusega uue stiili esindajate hulka kuuluvaiks K. A. Hindreyd, Juhan Luigat ja Eduard Vildet. Ta tunnetab seega, et uut stiili ei määra programmilise keeleuuenduse ühe või teise ettepaneku vastuvõtmine, et uus stiil astub oma õigustesse ka siis, kui selle tarvitaja keeleuuenduse üksikuid avaldusi tagasi tõrjub.

Võib leida mõningaid erinevusi J. Aaviku ja teiste nooreestlaste vahel keeleuuenduse teoorias ja praktikas. Aavik rõhutas korduvalt, et enne tõeliselt kunstilise kirjanduse loomist tuleb luua kirjakeel, mis kõlalise iluga, mõttetäpsuseks korraldatud vormidega ja leksikaalse rikkusega moodustab eesti keele uue, kõrgema arenguastme. J. Aaviku mõttekäigule vastas ta eneseohverdamine ainuüksi keeleuuendusele, tõelikkuse ja unistuse ühendamine keeleuuenduslikus töös. Keeleuuenduse meetodilt erinesid Suits, Tuglas ja Tammsaare küll Aavikust; viimasele oli meetodilt lähemal Ridala, kuid keele leksikaalses valikusuunas ja morfoloogilises struktuuris oli nende vahel teistega võrreldes suuremaidki lahku-minekuid. A. H. Tammsaare hindas kõrgemalt kui teised loomingu ja keelekujunduse ebateadlikku elementi; ta oli arvamusel, nagu teostuks ka Suitsu ja Tuglase keeleuuendus tähtsas osas väljaspool teadvuse piire: «Küll tarvitab Suits uue ütle-miseks uut keelt, aga tema keele uudus ei peitu niipalju uutest sõnadest ja tänini tundmata vormides kui kõigile tuttavate sõnade omapärasest tarvitamisest.»³⁶ Ta rõhutab oma mõtet: «Suits'i kõrval oma keeleliste püüete poolest tuleb meelde Fr. Tuglas, iseäranis tema viimasel arenemisejärgul (Popi ja Huhuu). Ka siin on arusaadud, et uued sõnad veel igakord uut keelt, uut väljenduse-abinõu ei tähenda.»³⁷ Siin on õieti keele ja stiili seost rõhutatud, ilma täpse sõnatarvituseta. Igatahes saatis kõigesolevail kirjanikel teadlik töö keelega mõnevõrra ebateadlikku loominguotsust, vahel ehk käis viimase eeski. Tarvitseb vaadelda Suitsu sõnavara pidevat kasvu, veendumaks: luuletaja on omandanud Wiede-

³⁵ J. Aavik, Eesti kirjakeele stiili arenemisejärgud. Noor-Eesti V, lk. 216—229.

³⁶ A. Hansen, Keelest ja luulest, lk. 27, 28.

³⁷ Sealsamas, lk. 29.

manni rikkused, lisaks laialdaselt murdesõnu ja soome laene, kuid ka tehissõnu. Tema taoliselt täiendas oma keelt ka Tuglas. J. Semperi keele uuenduslikkus on ilmselt teoreetilise lähtekohaga, tähtsal kohal morfoloogilised uuendused. V. Rিদala ülimalt isikupärane keel on suure uurimistöö tulemus. A. H. Tammsaare, skeptiline programmilise keeleuuenduse rakendamises loominguks, täiendas oma sõnavara ja keelevorme ilmse teadlikkusega. Neil ja teistel autoritel teostus keeleuuendus vahetus seoses stiilikujundusega, viimane omakorda vahetus seoses ideelise sisu tihenemisega. J. Aaviku esitatud keeleuuenduslikud vormid leidsid kirjanike poolt visamat vastuvõttu kui neologismid sõnavaras. Pikapeale võeti valikuliselt vastu morfoloogilisi ja muid uuendusi. Muutus sõnajärjestus lauses, mitmekesisus fraas. Lühem minevikuvorm ja rahvusvaheliste sõnade lühemad kujud ning viimaste häälduspärane kirjutusviis legaliseerusid kõigepealt ilukirjanduses ja kirjanike artiklikeeles. Korraldatud mitmuse partitiiv, *i*-mitmuse valikuline tarvitamine, nominatiivi eelistamine liitsõnades ja *i*-superlatiiv jõudsid kirjakeelde esmajoones tänu Noor-Eesti kirjanike elavale eeskujule. Eduard Vilde, kelle sõnavara rikastus kiiresti, oli eslotsa tagasihoidlikum morfoloogiliste uuenduste suhtes, ometi kadus teise kümnendi kestel keeleline vahe tema ja Noor-Eesti kirjanike vahel. — Publitsistika jäi neil aastail keelekujunduses kirjandusest järsult maha.

J. Aaviku keeleuuenduse programmimise esimese foorumi moodustasid Noor-Eesti albumid. Keele ja stiili uuendamine oli juba varakult Noor-Eesti üks tähtsaid püüdesihte. Keeleuuendusliikumise iseseisev propaganda ja sellega kaasnev keelepädagoogiline töö ei mahtunud siiski enam Noor-Eesti tegevusse. Oli Noor-Eesti tekitanud mitmekülgse rahulolematuse senise kultuuritasemega, oli loodud rahulolematust ka senise kirjakeelega. Noor-Eesti ühisesinemised ja Noor-Eesti kirjanike teosed ning sõnavõttud kasvatasid uue arvuka ja nõudliku auditooriumi noorema haritlaskonna näol. See tähendas ka J. Aaviku keeleuuenduse auditooriumi.

Keeleuuendus, nagu see J. Aaviku kujundamisel ja juhtimisel teostus, ei kuulunud Noor-Eesti liikumisse vahetult, selletaolisena kui kirjandus ja kujutav kunst oma teoste ja autoritega. Keeleuuendusliikumine võrsus Noor-Eesti rühmas, küpses seal ning kasvas üle Noor-Eesti tegevuse piiride, püsima jäädes, suurimat tunnustust leides ning vahel algatajast möödagi kasvades pärast Noor-Eesti kirjanike koosinemiste ja organisatsioonilise tegevuse lõppu. Keeleuuendus olnuks paratamatu ka ilma J. Aaviku isikuta. Aaviku ainuomaste väärtustega isiksusest lähtus keeleuuenduse eksaktsusele pürgiv programm, seetõttu ka arengu kiirus ning keele uuendamise ja korraldamise süntees. Selleni ei oleks jõudnud üksikute kirjanike isoleeritud keelelooming.

Veel andest ja eruditsioonist

«Ühe maa kirjanduselu intensiivsust ja rikkust ei näita mitte bestsellerite hulk, vaid kirjanike ja lugejate hulk, nende ande ja maitse erinevus, vastastikuse andmise ja saamise mitmepalgelisus, kõikvõimalike kultuurieksperimentide mitmekesisus.»

Robert Escarpit, «Raamatu revolutsioon» («La Révolution de livre», Paris, UNESCO, 1965)

õned noorema generatsiooni vanemad esindajad tunnevad muret isiksuse tasalülitumise, tarbe-kunsti ning kunsti (hingetu) tarbimise pärast ja kutsuvad tagasi looduse juurde, elu juurde juurde. Kaugel parnaslaste ja arbutate kunstijumaldamisest, kirjutaksid noored erudiidid saksa romantikute kombel suurte tähtedega ainult

ELU, LOODUSE ja INIMESE.

Küllap siin on osalt mängus ka opositsioon mõni aeg tagasi trüki-sõnas maadvõtnud mõtlemis- ja mõtlemapanemismaania vastu, mille varju on kippunud jääma kunsti intuitiivne kulg ja emotsionaalne külg. Tõelist kunsti ei tehta ega võeta ka tõeliselt vastu mitte ainult (ja isegi mitte eeskätt) ajudega, vaid inimese komplitseeritud mina kõigi kiududega. Kunsti kriteeriumiks ei ole maksimaalne hulk tunnetusliku väärtusega informatsiooni minimaalse ajaga, sellisele nõudmisele vastav teade aga paneb mõnikord rohkem mõtlema kui «Mona Lisa» või «Appassionata», kui Majakovski või Lahe luuletused.

Kunst ja kultuur on teadagi pealisehitus ja seega sekundaarne. Aga ega see kunsti olematuks tee. Nagu põlgus kõige kopitanu vastu ei tee olematuks kultuurikontinuüteeti. Eitada saab õieti ainult seda, mis on läbi ja lõhki tuntud, eitada en bloc kõike vana on ohtlikum snobism kui jaatada hulgi kõike uut. Ohtlikum sellepärast, et meie nooruke kultuur on ülekultuuristumisest kaugel.

Mõned vanema generatsiooni nooremad esindajad tunnevad muret mõnede noorema generatsiooni vanemate esindajate pärast, et alluvad teised igasugustele mõjudele, ei taha traditsioonidest kinni pidada ega leia viimaks suure uueotsimisega oma nägu kätte või kaotavad ta eksperimentide hulka ära, kui ta neil algselt olnudki on.

Kapsapea Lutsu «Kapsapeas» lihtsalt oli suurem kui teised, looduse kapriis, muud ei midagi. Aga kaasaegsel agrotehnilisel tasemel ei kasva ei kapsad ega kultuurimeistrid tühja koha peal, nende kasv oleb suuresti harimisest, muidugi kui on, mida harida. Rühvelkultuure saab vahelt harida, kultuurimeistreid muidugi ka, aga nende puhul on siiski määrav isetegevus, s. t. eneseharimine, ega sundkorras vist kellegi «maailmataseta» sisse kallata ei saa.

Maailmataseme ja -standarditega on jälle teist-kolmat moodi. Ühele

pole teda üldse olemas, teisele tähendab ta šokiteatrit ja kolmandale klassikalist katarsist. Ja Suitsu õhtust sai kes šoki, kes katarsise, kuidas kellegi soodumus. Šokeeritud oli vist kõige rohkem, mis veel üks liigne kord tõestab, et šokk ja šokeerima tulevad ühest tüvest. Eks kuulajate kuulme- ja muidunärvide pärast ole muret tuntud juba Beethoveni ajast peale (ja küllap veelgi varem), suurest šokimeistrist Wagnerist rääkimata. Moraali aluste õõnestamise au on omal ajal osaks saanud niihästi Molière'i «Don Juanile» kui ka Baudelaire'i «Kurja lilledele», Joyce'i «Ulyssesest» rääkimata. Nüüd kuuluvad kõik kolm klassika raudvarasse. Ka Underi «Sonettide» ja Visnapuu «Amorese» riivatused on aeg meie päeviks klassikaks pühitsenud. Ja Noor-Eesti Lääne ees lõimitamises süüdistamise prioriteet ei kuulu sugugi 1950. aasta kirjandusteadlastele, vaid 1905. aasta vanemale generatsioonile, kes leidis, et tuleb teha oma, eesti kultuuri, aga mitte Peterburi ja Pariisi poole püüda.

Tehnikas ei eitata ühtesid ega teisi võtteid ega vahendeid, kui neid keegi ka kuskil kurjasti tarvitab. Traktorite ja tankide tootmiseks saab kasutada samu tehaseid ja tööpinke. Ka kultuurivallas võiks õigeks võtta, et kõigi võtete ja vahenditega saab teha nii edasihiplikku kui tagasikarglikku kunsti, nii Kunsti kui ka kitsi. Nagu kõigi liistude järgi saab teha nii korralikke kui ka kehvi kingi. Kõik oleneb tegijast.

Mõjude hirm on omamoodi konnaperspektiivi propaganda. Kui kultuurimeister tahab tõesti meistriks saada, peab ta teadma ja tundma kõike tehtut ja tehtavat nii omal alal kui ka kultuuris üldse. Ei paista kuskilt, et eesti kultuuri meistrid, sellid, õpipoisid nii üleerudeeritud oleksid, et neid tuleks kunstikihvituse eest hoida. Epigoonlus, olgu klambrites öeldud, algab sealt, kus andest ja asjatundmisest puudu tuleb, aga ega epigoonluse puudumine sellepärast veel annet ega asjatundmist anna.

Omaette kunst on andepuudust asjatundmisepuudusest eraldada. Enamasti on see, mida asja eest epigoonluseks hurjutatakse, loetu, nähtu, kuuldu assimileerimata, eklektiline segu, mille puhul ei ole kerge ette kuulutada, kas viga on võimetus, vilumatus või konkreetsele kingsepale sobimatute liistude valikus. Mõistlik inimene ei vali ainult moe pärast talle looduse või loomuse poolest vastunäidustatud rõivatükki või kunstitrikki, kuid mõistlikkust ei saa kuidagi kunstitegija tähisväärtuseks pidada. Pahatihti aga pole meie kodumaine kingsepp kuulnudki sellest mudelkingast, mille kopeerimises teda kahtlustatakse. Jalgratta väljamõtlemine paistab meile epigoonlusest iseloomulikum olevat.

Epigoonlusekahtlustusega käib enamasti kaasas arusaamatusesüüdistus. Ikka selle eelduse põhjal, et ig a kirjatükk või kunstitrikk peab ig a ühele ühtviisi huvi pakkuma. Kerge ja sümfoonilise muusika eluõiguse üle enam ei vaielda (küll aga selle üle, et esimene olevat mõnikord liiga riivatu ja teine teinekord liiga keeruline), vaid tunnistatakse, et mõlemal on maitsjaid. Teistes kaunites kunstides — eriti ilukirjanduses ja teatris — kiputakse ikka veel taga nõudma aller Welt Musik'i, teoseid kõigile, s. t. ei kellelegi. Vaja on Kafkat ja kriminulli, mitte Kafkat või kriminulli. «Keerulisuse» kriitika oleks kõigiti õigustatud sel juhul, kui «lihtsast» nappus käes oleks. Aga sellest oleme kaugel.

Uuehirm (samuti nagu uuehullus) on vormikultusele rajatud. Võideldakse pikkade juuste, aga mitte lühikese aru vastu. Unustatakse, et habeme au või häbi on mehe teha.

Pilk endale teiste, teistele enda kaudu

Debora Vaarandi: «Välja õuest ja väravast.» Reisimärkmed.

«Eesti Raamat». Tallinn, 1970. 152 lk.

Reisikirjelduse taassünd oli üks tähis subjektiivsema eluvaatluse tulekul 50-ndate aastate teise poole eesti nõukogude kirjandusse. Selle ilukirjanduse ja publitsistika piirimail seisva žanri elluärkamist võib võrrelda niisuguse ilminguga, milleks oli luules meie kõrval ka minale tunnetamise ja kommenteerimise õiguse andmine. Lembit Rempelga «reisijärgses kirjas» «Meil ja mujal» («Looming» 1954, nr. 12), mis esimeste hulgas esindas elluärkanud žanri meie kirjanduslikus perioodikas, tuli seetõttu oma kaugemalkäimise otseste tähelepanekute ja mõtete kõrval tõestada sedagi — ja tollasele kirjanduslikule õhkkonnale mitte sugugi kui enesestmõistetavust —, et «reisikirjeldus ei pea olema mingi puhtobjektiivne teatis», et see on «autori mina silmade läbi nähtud pildid ja kõigi tema meeltega vastuvõetud muljete kogu» ning seepärast pole sugugi õige arvata, nagu ei oleks sobiv ega sünnis rääkida: «mina nägin, mulle meeldis, mind haaras, mina arvan».

Ehk on seegi mõnes mõttes seletatav, et nii nagu jõudis suhteliselt lühikese ajaga nendesamade 50-ndate aastate keskel ära olla lüürilise isikuluule inflatsioon (kui edasi tuua võrdlusi poeesia arengu paralleelteelt), jõudis taassündinud reisikirjelduski mõne aja pärast temale pandud lootusi petta. Eelkõige sellega, et ta püstitas endale eesmärgi, milleks ta pole kutsutud ja mille tulemusel näiliselt subjektiivne mina-pajatus sai mõnigi kord paljudele teistele vähem või rohkem tarkadele

järeleütlemiseks, nende ülekommenteerimiseks. Et rikuti sedasama isikuomase eluvaatluse põhimõtet, mis on antud žanri küllap kõige olemuslikum olemus.

Debora Vaarandi kaugemalkäimiste kirjanduslikud aruanded ja nende aegu tehtud endamisi-arupidamised ei ole võtnud kaelamurdvaid ülesandeid — ei «Uuenevate mälestuste linnades» (1964) ega käesolevas raamatus. Rumeenia-nädalate reisimärkmetes tunneb ta reisikirjanikele antud õpetusi meenutades muret: küllap ei näe ma jälle seda, mida vaja, ega kirjuta just sellest, mis vaja. «Tuleb ka siin subjektiivseid kõrvalepõikeid ja paljavõitu nimesid ning andmestikku kirjanduse ja kunsti valdkonnast, kuhu mind veab mu elukutsepärane huvi.» Asjata. Kas või juba sellepärast, «et etaloonid vastuseadena on üldse kurjast», nagu ta A. Tvardovski Norra-kirja «Talu Tyre-fjordis» oma poolse ja poleemilise analüüsi lõpetuseks samade märkmete sees sõnab. «Välja õuest ja väravast» näol on tegemist kultuurikirjadega. Üksnes juba see annab neile edu mitmete oma žanrikaaslaste ees — et siin pole taotletudki olla iga hinna eest kõikehaarav pärast neid turismi- ja delegatsioonireise, mille tulemusel nad on sündinud.

Reisikiri oleneb teekonnast, mis on andnud tõuke ja põhjuse niisuguste ülestähenduste kirjanepuuduseks, aga samuti ülestähenduste tegijast. Ta on üheaegselt mõlema tagasikajastus. Kuidas reisi iseloom igal erineval juhul värvib ja meeleeolustab omamoodi selle kirjanduslikku järelokaja, seda näeme ilmekalt

käesolevastki raamatust. Ka selles olukorras, kui «suur kiirus käib nagu tuline triikraud üle muljete, silub need tasaseks» — tsiteerides kirjanikku «Uuenevate mälestuste linnade» Belgia-märkmetest. Turismigalopis pisteliselt nähtul põhinev «Itaalia, lumine ja haljas» on jõudnud autorini ja jõuab lugejani põhiliselt visuaalse kaudu ning on ennekoike nägemise kaudu tajutavate kultuuriilmingute kiri, kus peatähelepanu on koondunud arhitektuurile, kujutavale kunstile, loodusele. Ilmselt mitte ainult seetõttu, et eelnimetatu on Itaalia matkal kõige enam esil, vaid ka seetõttu, et seda haarab niisugusel turismi-gruppi eraldatud ja selle kiirusest edasilükatud reisil kõige enam. «Rumeenia-nädalad» on valdavalt kirjanduse- ja «Kohtumine Berliiniga» valdavalt teatrikiri. Jälle võib põhjendusi leida reisi programmist. Aga samas osutavad need mõlemad muuhulgas sedagi, et siin on autoril olnud rohkem võimalusi ja aega näha ja kuulda ning nähtusse ja kuuldusse süveneda. Kui palju võivad üksnes koos värsiridagi süveneda suutmisel edasi anda ühest eludraamast ja selle kaudu terve maa draamast, tõestub kirjanik B. Brechtile pühendatud mõtisklustes. «Seljakeeramine oma klassi pesakindlusele, maapagulase rändamised, sakslase-kommunisti komplitseeritud seisund, poole sajandi pikkune vastuvoolu ujumine kunstnikuna-kirjanikuna, ebasoosing ja mittemõistmine vahel omadegi poolel, ründe-elu, kus pole aega vaadata, et kuused on varahommikul vasekarva.» Sellega on ühtlasi lugeja häälestatud vastuvõtlikumaks sisselugemiseks Berliinikohtumistele järgnenud demokraatliku Saksamaa sõjajärgse luule tosina esindaja värssidesse, mis mõjusalt täiendavad ja arendavad edasi reisimärkmete Saksamaa saatuse teemat tema inimeste teadvuses. «Postkaart Gruusiast» on luulekiri ning «poetide maa» ja luulejuu-

beli õhkkond on häälestanud kirjanikugienendes reisimärkmetes kohati silmahakavalt luuleliseks, lähedaseks raamatulõpetavatele kodusaarel uitamistele. Viimast, «Uitamisi kodusaarel», oleks põhjust nimetada mälestuste ja koduse looduse armastuskirjaks.

Debora Vaarandi reisimärkmete esitus on pea kõikidel juhtudel mosaiiklik. Pilt vaheldub teisega, üks mõttereendus ja teadasaamine teisega, ootuspärane ootamatusega. Nende näiliselt eraldi seisvate kildude abil võib ta aga avada ulatuslikke panoraame ja sissevaateid oma reiside maile. Võib märgata mitmeid läbivaid teemasid, nagu on seda tal ikka ja jälle korduv maneere trotsiva ja olemasolevat ületava ande teema, mida kirjanik Rumeenia-märkmetes arendab seoses Grigorescuga («Sissisõda suure, ehtsa ja seega piire murdva ande vastu on tavaline, korduv, peaaegu reeglipärane»), Berliini-sõidu ülestähenduses, nagu juba mainitud, Brechti käsitluses ja Gruusia postkaardil Jevtušenkole pühendatud ridades («... kas pole ta üks neid vene kirjanduse ande, kelle saatuseks on end üle jõu käiva eluga ära katkestada»). Juhuslikku, ebaolulist kohtab harva, mõni konkreetse reisi kroonikasse puutuv katke ehk välja arvatud.

Debora Vaarandi on oma reisipäevikutest ühtaegu publitsist kui ka esseist; nendes tungib minevik «nagu rohi läbi kõikide ladestuste ja ühineb pealispinna üheaastaste lilledega» ning tuntakse kesk mineviku täiuslikke vilju kestvat nälga «tänapäeva leiva järele». See nõuab mitmekülgselt ja avarat teadmiste ja seisukohtade tagamaad. See lubabki neid pidada meie kultuurikirjade varasemate traditsioonide jätkajaks ja edasiarendajaks ajas, mil kaugemalkäijat juhib ettenähtud marsruut ja programm.

E. Mallene

RINGVAADE

Saja-aastane Kuprin

Kui vene sümbolistid Merežkovski, Brjussov, Balmont jt. möödunud sajandi lõpul püüdsid lugejale tõestada, et realismi aeg vene kirjanduses on lõppenud ja algab uus etapp — sümbolism, töid nad oma seisukohtade toeks teesi: «Realistid olid alati ainult vaatlejad, sümbolistid aga on mõtlejad» (K. Balmont).

Igale haritud inimesele on selge, et sümbolistide tees oli äärmiselt tendentslik: mitte kunagi pole realistid olnud lihtsalt elu vaatlejad, vaid elu vaatlejatena ning kujutajatena ikka ja alati ka mõtlejad, hindajad ning õpetajad. Et vene kirjanikud realismiga ummikusse ei jooksnud, sellest kõneles kõige selgemalt kirjandus ise. Sajandi lõpul kirjutas Lev Tolstoi «Ülestõusmise», Anton Tšehhov oma novellid ja näidendid, mis ütlesid uue sõna mitte ainult vene, vaid ka maailmakirjanduses. Vladimir Korolenko oma jutustustega vene elust otsekui deklareeris: «Me elame veel!»

Need olid n.-ö. vanema põlvkonna realistid. Nende kõrvale tulid Vikenti Veressajev, Aleksander Kuprin, Ivan Bunin, Leonid Andrejev, Maksim Gorki, Aleksander Serafimovitš, Aleksei Tolstoi, Semjon Podjatšev jpt. Peagi kujunes selle demokraatliku rinde keskseks kujukaks Maksim Gorki, kelle toimetatud kogumikud «Znanije» said vene kirjanduses tooniandvaks. «Znanije» kogumike kaudu saavutas kirjaniku kuulsuse ka Aleksander Kuprin, kelle 100-ndat sünnipäeva tähistati 7. septembril.

Aleksander Kuprin sündis Narovtšati linnas (Pensa kubermangus) ametniku pojana. Ta jäi juba varases lapseeas isata ning elas kolmandast eluaastast alates Moskvas. Tulevase kirjaniku ema Ljubov Kuprina ei suutnud väikese pensioniga oma peret toita, pojal Aleksandril tuli astuda sõjaväegümnaasiumi (kadetikorpusesse) ja noorukina sealt edasi Moskva Aleksandri-nimelisse junkrukooli. Nii veetis ta oma paremad noorusaastad kinnises sõjaväekoolis. Pärast lühiajalist teenistust jalaväepolgu

ohvitserina katsetas Kuprin edasi õppida sõjaväeakadeemias, kuid sattunud konflikti ülemusega, oli sunnitud erru minema.

1894. aastal oli Kuprinist saanud tsaaririigi poolharitlastest kodanik, kes püüab leida mingit pidet ja elukutset, mis rahuldaks, esialgu aga tööd, mis «süüa annaks». Nagu noor Gorkigi, rändab Kuprin mööda «emakest Venemaad», õpib tundma elu ja inimesi. See kajastub ka tema loomingus. Oma esimese proosapala kirjutas Kuprin juba junkrupõlves («Viimane debüüt», 1889). Kuid kirjandusse töid Kuprini alles tõelised elukutse-otsingud pärast erruminekut. Kuprinist sai Kiievi ajalehete «Kijevskoje Slovo», «Kijevljanin» ja «Žizn i Iskusstvo» kirjanduslik kaastööline, kes oma realistlikud jutustused ja olukirjeldused avaldas nende väljaannete veergudel. Kuprini tähelepanelik silm tabas palju selliseid detaile, mis võimaldasid lugejail näha tolleaegse elu vastuolusid. «Kiievi tüüpides» antakse portreed-kirjeldused üliõpilastest, Dnepri «meremeestest», kes kunagi elus pole merd näinud, valetunnistajaist (mis ametina nii mõndagi toitis!), korteriperemeestest (mööbleeritud tubadega hangeldajatest), kunstnikest (kes halvustavad kõiki ja kõike, mis oli enne neid), mitmesugustest arstidest (kaasa arvatud šarlatanid), varastest, alates taskuvargaga ja lõpetades murdvarga ning aferistiga, ka paljasjalgetest.

Aastal 1896 ilmus Kuprini sulest pealinna ajakirjas «Russkoje Bogatstvo» pikem jutustus «Moolok», mis lubab väita, et Kuprin on jõudnud tööliste elu kujutamise juurde. Kuprin oli demokraatlike kirjanike peres see, kes esimesena möödunud sajandi lõpul võttis terava kriitika alla kapitalistliku maailma juhtivad jõud. Kapitalist Kvašnini kuju (antud paraja grotesksusega) on üks meeldejäetavamaid selles jutustuses. Tõsi küll, tööliste elust loodud pildid on jutustuses võib-olla nõrgemad, jäävad värvikate «elu peremeestega» seotud episoodide varju, ent autori

kompromissita suhtumine moolokisse on selge.

Kuprini kohta on öeldud, et kogu tema loomingut läbib igatsus kauni inimese järele. Ja see on nõnda. Kuprin paljastab, Kuprin süüdistab ja Kuprinil on kahju, ta on kurb, et inimeses on nii vähe kaunist, ja et see, mis on kaunis, laseb end raha pärast hävitada.

Töö ja kapitali suhete kõrval tõuseb juba Kuprini varasemas loomingus esile tsaariarmee elu käsitlemine. «Juurdlus» (1894), «Õomaja» (1895), «Õine vahetus» (1899), «Retk» (1901) jt. armeelised jutustused kasvavad esimese Vene revolutsiooni päevil romaaniks «Kahevõitlus» (1905). Mõttetut drill, määruste tuupimine ning inimese alandamine, samas aga mundrite hiilgus ning kannuste kõlmin — niisugune oli tsaariarmee suurtes joontes nähtuna. Kuprini «Kahevõitlus» ilmus Gorki «Znanije» kogumikus, ilmumisloa andis sellele 1905. aasta revolutsioon. Kuigi leiti, et Kuprin ei ava oma raamatus armeelise klassi-iseloomu, tähendas tema teos sisuliselt tsaari isevalitsusliku režiimi hukkamõistu. Ja Kuprini teened revolutsiooni ees on küllaltki suured. Tsaariarmee elu käsitleb Kuprin veel autobiograafilises jutustuses «Murrangul» («Kadetid») ja emigratsioonipäevil ilmunud romaanis «Junkrud» (1933). Jutustus «Gambrinus» kannab ilmselt 1905. a. revolutsiooni pitsert. Lugu suure sadamalinna kõrtsis töötavast viiuldajast Saškast on samal ajal ka jutustus töörahva meeleoludest revolutsiooni eel, revolutsiooni päevil ja reaktsiooni ajal. «Gambrinuse» külastajad tellivad tolleaegseid muusikapalasisid, Saška viiul teenib ausalt revolutsiooni. Asjatult püüavad mustasajalised tema kunsti surmata: Saška, kellel pole enam viiulit ja kelle sõrmed on ohrankas kõveraks väänatud, teenib rahvast vilepilliga. «Kunsti surmata ei saa!» lõpetab Kuprin oma jutustuse.

1898. a. ilmub trükist jutustus «Olesja», mis kuulub Kuprini parimate teoste hulka. Rööbiti külas valitseva vaimupimeduse näitamiseks vastandab kirjanik sellele Olesja suure armastuse, mille ees elu pahupool seisab musta

müürina. 1908. a. avaldati Kuprini «ülemlaul» Saalomoni ja Sulamithi armastusest, mida kriitik V. Vorovski nimetas hümniks naise ilule ja noorusele. Kuprini optimism ongi see, mis teda meile tänapäeval lähendab.

Kuprini looming — see on kirjaniku elulugu kunstilises teostuses. Selles on protesti elu varjukülgede, vägivalda ja ülekohtu, inimväärkuse mõnitamise vastu. Rohkemaks polnud tema nendes tingimustes suuteline, sest ta ise oli niisamasugune vene haritlane kui need, keda ta kujutas oma jutustustes, novellides ja romaanides, s. o. inimene, kes protestib, kes puhuti otsib teed vastupanuks, kuid ei leia, ja mõnikord ei oskagi lahendada endale võetud ülesandeid, sest elu nõuab rohkemat. Ja siis jääb talle ainult unistada, loota, olla optimist.

Ja kui tegelikkuses tehti teoks tema unistused, mille täitumist ta ei osanudki oodata, siis jäi ta kõrvale, eksis väärreale teele. Unistaja ja optimist Kuprin ei saanud aru Oktoobrirevolutsioonist. Sellist revolutsiooni ta vastu võtta ei suutnud ning langes revolutsiooni vaenlaste kätte. Emigratsiooniaastad, elamine eemal oma rahvast ja kodumaast ei soodustanud Kuprini loominguulist tööd. Tema sulest ilmunud jutustused (näit. «Jeanette») ja romaan «Junkrud» lubavad öelda, et Kuprinit elab küll edasi kunstnik, kuid ta on sattunud olukorda, mis ahistab ta loomingut.

Igatsus kodumaa järele tõi Kuprini tagasi Nõukogude Venemaale. 1937. a. teatas Kuprin Pariisis: «Minu unistus hakkab täide minema... Ma olen valmis minema Moskvasse kas või jalgsi, et ainult sinna tagasi jõuda.»

31. mail 1937 jõudis ta Moskvasse. Nõukogude rahvas võttis oma kirjaniku soojalt vastu. Rahva armastus, lugupidamine ja hoolitsus liigutas Kuprini. Näis, et see lisas talle isegi jõudu kirjutada uusi teoseid uuest, taasleitnud kodumaast. Kuid emigratsioon oli riisunud kirjaniku tervise ja 28. augustil 1938 Kuprin suri.

J. Feldbach

Vassili Riis — 60

«Saare mees on näinud tormi...» Nende laulusõnadega võiks alustada juubelijuttu ühest väärt saarlasest.

Sündinud 31. augustil 1910. aastal kehviktalupoja perekonnas, kujunes poisist visas töös ja vihases võitluses kommunist-kirjamees. Ta ühines varakult põrandaaluste kommunistidega.

Riisist sai kommunistlik noor. 22-aastaselt seisis ta juba riigikukutajana klikivalitsuse klassikohtu ees, kes ta sunnitööle saatis.

Tallinna Keskvanglas nägin ka mina Vassili Riisi esmakordselt. Ta kasvatas habet — leegina punetavat. See ärritas võimumehi. 1935. aastal kehtestati sea-

dus, mis keelas kommunistidel vanglas juuste ja habeme kasvatamise. Kommunistide füüsilise hävitamise kiirendamiseks lubati neil igal kalendrikuul lisaks kehvale vanglanormile väljast saada ainult üks kilogramm toiduaineid. Kõigis vanglais alustati näljastreiki uue seaduse vastu. Streik vältas seitse päeva. Neist piinade pigistustest kirjutas V. Riis koguteoses «Trellide taga»: «Nälgimisega kaasnes omapärane, nagu raskest haigusest esilekutsutud väsimustunne. Mida vähemaks jäi kätel liha, seda enam näisid nad kaalus juurde võtvat.»

Vabanenud 1936. aastal vanglast, jätkas Riis revolutsioonilist tegevust ning võttis osa nõukogude võimu taastamise ettevalmistamisest Saaremaal.

Esperanto vahendusel pidas ta sidet antifašistliku maailmaga. Kui külastasin Valencias 1937. aastal «Popola Fronto» toimetust, näidati mulle teiste tellijate nimekirjas ära ka Vassili Riisi nimi.

Vassili Riisi dokumentaaljutustused «Lindpriiuse paradisis», «Kolmandat teed ei ole», «Vabaduse leek» ja «Rannamännid» avavad värava klikiaegse valusa mineviku nägemiseks ning mõistmiseks.

Esimesena avaldas V. Riis ulatuslikuma ülevaate Orissaare lähedal Kahtsi külas elanud Ellamitest, tahtekindlate revolutsionääride perekonnast.

Saaremaa ülestõusule 1919. aastal on pühendatud terve raamat — «Vabaduse leek». Selles loob ta tõetruu pildi olukorrast nende aastate Saaremaal, ülestõusu põhjustest, edasisest käigust, lüüasaamisest, kodanluse metsikust verejanust, ülestõusu kangelastest ja juhtidest.

1965. a. romaanivõistlusel auhinnatud teose «Kullist kolme kutsikani» saate sõnas märgib autor: «Tahame või ei, minevik tungib meie ellu, saab teatud määral kaasaegseks. Minevikule selga pöörata on ohtlik, ta võib sel juhul üllata meid kusagil eespool... Ei hukkunud ega hukku aga need, kes langesid ja langevad tulevikulippe hoides. Hukkusid ja hukuvad nende hukkajad!»

Jah, nii see on ja nii see jääb!

Mida vanemaks inimene saab, seda raskemaks muutub sünnipäeva tähistamine. Seepärast pole nagu kohane koormata juubilaril pärimistega tulevikukavatsustest. Ühes aga võime kindlad olla — Riis teeb alati midagi, loob midagi!

Selleks jõudu ja tervist!

R. Ehrlich

Index librorum

Suve lõpul rõõmustas filosoofia ja selle ajaloo harrastajat teeneka Demokritose-uuriija S. Lurje «Demokritos», mis peale tekstide ja nende tõlgete ka uurimusi sisaldavana tuli *Nauka* Leningradi osakonnalt, jätkamaks filosoofilise editsooni paremaid traditsioone Venemaal. Kui S. Lurje «Demokritos» kapitaalsete teosena ei ole lihtsamale rahvale kättesaadav, siis *Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig* tõendab oma odava *pocket-book*'se pop-seeriaga «Universal-Bibliothek» juba enam kui saja aasta vältel, et isegi «see lihtrahvas» on üpris aldis suuri filosoofe ostma ja küll vähemal määral, lugemagi. Toodagu viimase esitrüki näitena sest seeriast Vana-Hiina filosoofi Lao Tse «Tao-de-jing». Ilmavalgust näevad Hegeli-aasta esimesed publikatsioonid Nõukogude Liidus, esimesed ja tagasihoidlikud: «VII rahvusvaheline Hegeli filosoofia kongress» (*Znanije*), mis sisaldab nõukogude õpetlaste ettekanded kongressil, ja B. Mankovski «Hegeli õpetus riigist ja kaasaeg» (NSVL TA Filosoofia Instituut, *Nauka*). Ent mõndagi on nii Hegelilt kui Hegelist veel oodata. Filosoofia ajalugu, samuti filosoofiat riivavad ka I. Kanajevi «Goethe looduse-uurijana» (*Nauka*, Leningradi osakond),

mis täiendab NSVL TA teaduslike bioograafiate seeriat, edasi P. Belovi «XIX sajandi teise poole — XX sajandi alguse väljapaistvate vene looduseuurijate filosoofia» (*Mõstl*), NLKP KK juures asuva Marksismi-Leninismi Instituudi artikli- ja dokumendikogumik «Marx ja mõned XIX sajandi rahvusvahelise tööliikumise küsimused» (*Politizdat*), siis L. Deljussini «Vaidlus sotsialismi üle», mis vaatleb ühiskondlik-poliitilist mõtet Hiinas kahekümnendate aastate algul, L. Kjužadžjani «Ideoloogilised kampaaniad Hiina RV-s. 1949—1966» (mõlemad NSVL TA Orientalistika Instituut, *Nauka*), O. Martõšini «Mohandas Karamchand Gandhi poliitilised vaated» (NSVL TA Riigi ja Õiguse Instituut, *Nauka*), mis Mahatma juubeliks küll hiljaks jäi.

Kõlbluse, moraali ja eetika probleeme puudutavad T. Džafarli õpikuna kõrgematele koolidele mõeldud lühike sissevaade «Eelmarksistliku eetilise mõtte ajaloo» (Tbilisi, *Ganatleba*), «Eetika leksikon» (toim. O. Drobnitski ja I. Kon, *Politizdat*) — «Lühikese eetika leksikoni» (1965) uus väljaanne, veel O. Krutova «Inimene ja moraal» (*Politizdat*), mis käsitleb Lenini kõlblusanalüüsi metodoloogilisi probleeme. Süve-

nenud Husserli-interpreteerija Zurab Kakabadze Tbilisist, nüüd juba rari-teetse teose «Eksistentsiaalse kriisi» probleem ja Edmund Husserli trans-tsendentaalne fenomenoloogia» (1965) autor, andis uue uurimuse — «Inimene kui filosoofiline probleem» (Tbilisi, *Metsniereba*).

Paar teost meenutab meile lähema minevikku: I. Mratškovskaja «Revisionismilt reeturlusse» (*Mõsl*) arvustab Ota Šiki majandusteoreetilisi nõudlusi. Teises, täiendatud trükis andis *Molodaja Gvardija* välja nõukogude ajakirjaniku Karl Nepomnjaštši teose «Kommunistid», kus ta jutustab oma kohtumistest nendega, kes pühendunud võitlusele kommunismi ideaali eest, teiste hulgas Henry Winstoni, Jesus Faria, Alvaro Cunhali jt. Karl Nepomnjaštši ise hukkus 24. augustil 1968, mil Teplice linna lähedal Põhja-Tšehhimaal tulistati alla Nõukogude helikopter ajakirjanikuga (vt. «Tšehhoslovakkia sündmustest», Tallinn, 1968, lk. 134). Tuleks nimetada ka kogumikku «Meie sõprus on väärarmatu», mis on pühendatud L. Brežnevi ja A. Kossõgini juhitud Nõukogude delegatsiooni viibimisele Tšehhoslovakkias mais 1971 seoses Nõukogude Liidu — Tšehhoslovakkia uuele lepingule allakirjutamise ja Tšehhoslovakkia vabastamise 25. aastapäevaga.

Kirjandusajaloo, -kriitika ja -teooria raamatute suure hulga seast väärib ehk kõigepealt kaemist meile juba tuttava A. L. Mortoni, «Inglismaa ajaloo» (M., 1952) ja «Inglise utopia» (M., 1956) autori uus raamat «Maloryst Eliotini» (*Progress*; algpealkirjaga «The Matter of Britain», London, 1966), mis sisaldab peale pealkirjas nimetatute veel esseed Shakespearest, F. Baconist, utopistidest, levelle-ridest, Blake'ist, Brontë'dest, Kingsley'ist, Ruskinist, Forsterist. Kaema peaks ka Walter Alleni «Traditsiooni ja unistust» (*Progress*; «Tradition and Dream», 1963), mis arvustavalt vaatleb inglise ja ameerika proosat kaheküm-nendaist aastaist tänapäevani välja, edasi B. Kolesnikovi uurimust inglise romantismi ajaloolistest juurtest «Traditsioonid ja novaatorlus šoti XIV—XVIII sajandi poeesias» (*Prosveštšeniye*), siis esimest raamatut uuest nummerdatud artikliloguseeriast «Väliskirjandused ja kaasaeg» (*Hudožestvennaja Literatura*), samuti teist, täiendatud trükki B. Sutškovit tuntud poleemilisest loome-meetodiraamatust «Realismi ajaloolisi saatusi» (*Sovetski Pissatel*).

Gorki-uuriija Boriss Bjalik saatis lugejale uue raamatu «Mõtete ja tunnete valitsejad» (Lenin ja Gorki), ajakir-

janik ja kirjanik Leonid Kudrevatõh avaldas «Elu ristteedel», mis sisaldab esseesid, portreesid, mõlgutusi, meenu-tusi, muu hulgas ka Andrei Platonovist. Ent lugejani jõudis ka Andrei Platonovi enese artikliraamat «Lugeja mõtisklusi». M. Tšarnõi «Möödaläinud aastad» sisaldab mälestusi ja esseesid peale Lenini ka Lunatšarskist, Artem Vesjölöist, Juri Olešast, Viktor Kinist jt., Valentin Katajevi «Mitmesugust» ja Konstantin Simonovi «Kõnelus seltsimeestega» (kõik *Sovetski Pissatel*) on oma-moodi põnevad, veidi intiimsemad raamatud kui muidu, koondavad *variä't* (märkmed, portreed, artiklid, fõljetonid, retsensioonid, fragmendid, mälestused, tunnistusi oma tööst).

Viktor Šklovski «Vibunöör» (*Sovetski Pissatel*), alapealkirjaga «Sarnase mitte-sarnasusest», on raamat kirjandus- ja kunstiteooriast, proosa spetsiifikast. Tartu ülikooli väljaandel tuli mahukalt uusi lisandusi semiootika alalt — «Sekundaarsete modelleerivate süsteemide alase IV suvekooli ettekannete teesid» (vast. toim. J. Lotman), mis esitab head kokkuvõtted Tartus 17.—24. augustini 1970 peetud ettekannetest Saksa DV *Reclam*'i marki kannab teooriaraamat «Positsioonid. Lisandusi marksistlikule kirjandusteooriale SDV-s», kus uuritud Becheri, Brechti, Arnold Zweigi jt. esteetilisi või kirjandusteoreetilisi seisukohti.

Et ülevaate mahtu mitte liialt paisutada, märgitagu kunsti valdkonnast seekord ära vaid noorim — filmikunst. Siin on sündmuslik «Kinoleksikoni» (peatoim. Sergei Jutkevits, *Sovetskaja Entsiklopedija*) teise ja viimase köite välja-tulek, mis täienduste ja registri läbi mahukas sai ja sellepärast ka viivitus. 1965. aastal Kinematograafia Instituudi publitseeritud õpik «Välismaise filmi-kunsti ajalugu» (esimene köide, tummfilm, autor S. Komarov) sai endale nüüd järje V. Kolodjažnaja ja I. Trutko autorluses — teine köide hõlmab aastad 1929—1945 (*Iskusstvo*). *Iskusstvo* seeriasse «Välismaa filmikunsti meistreid» lisandusid V. Nedelini «Stanley Kramer», A. Sokolskaja «Marcel Garné» ja J. Kovaljovi «Paul Scofield»; varem on seerias välja antud monograafiad René Clairi, Juan Antonio Bardemi, Joris Ivensi, Andrzej Wajda, Vivien Leigh', Simone Signoret', Bette Davise, Jean Gabini, Jean Marais', Giuseppe de Santise, Lucchino Visconti, Jerzy Kawale-rowiczi, Jacques Beckeri jt. üle. Sule-tagu see lõik L. Rošali koostatud raamatuga «Kaasaegne dokumentaalfilm» (*Iskusstvo*), kus nõukogude ja välis-auritorid arvustavad, arutavad teooriat ja jagavad kogemusi.

RUDOLF SIRGE

Halastamatu surm on viinud meie hulgast Rudolf Sirge. 24. augustil jõudis ootamatult viimse teemärgini elu, mis oli jäägitult andunud maale ja rahvale. Veel üks ränk kaotus vähem kui aasta jooksul on tabanud eesti nõukogude kirjan-
dust.

Väga kitsad olid olud, millest võrsus tulevane «Maa ja rahva» autor. Rudolf Sirge sündis Tartu agulis, kui 1904. aastast oli veel jäänud kaks päeva. Ta isa liikuv elukutse viis ka teda elama mitmesse paika Lõuna-Eestis, kus Rudolf Sirge sai esimese koolihariduse ja esimesed töökogemused. Hiljem tõi kultuurijanu teda tagasi Tartusse, esialgu seminari õpilaseks, hiljem kirjastuse tööpoisiks, kus aga jätkus ka hariduse täiendamine ja tehti esimesed sammud kirjanduslikus loomingus. Esimestele, 1926. a. ilmunud novelliraamatuile «Võõras võim» ja «Maanteel» järgnes revolutsioonaaastate tähelepanekuist väljakasvanud romaan «Rahu! Leiba! Maad!» (1929), mis romaanivõistlusel auhinnatuna nihutas noore kirjaniku otsekohe kirjandusliku avalikkuse tähelepanuringi. 1920-ndate aastate lõpul valis Rudolf Sirge endale kutselise literaadi tee, asudes tööle ajalehetoimetustesse. Ajakirjanikuna tegi ta kaks reisi Nõukogude Liitu, mille tulemuseks oli koos A. Antsoniga kirjutatud reisiraamat «Tänapäeva Venemaa» (1930). Novellikogud «Väikesed soovid» (1935) ja «Luhtunud lennud» (1937), romaan «Must suvi» (1936) ja eriti «Häbi südames» (1938) kõnelevad sotsiaalsühholoogilisest süvenemisest ja kunstilisest väljakujunemisest. 1940. a. võttis Rudolf Sirge nõukogude võimu vastu kui oma võimu; ta töötas mitmes nõukogude asutuses, mille eest pidi Saksa okupatsiooni ajal taluma vangistust ja pagendust. Pärast maa vabastamist pühendas Rudolf Sirge nõukogude kultuuri ehitamisele kogu oma jõu. Seda märgitseb ta töö kirjanikkonna organiseerijana, «Loomingu» toimetuse liikmena, kriitikuna ja publitsistina, aga eeskätt loova kirjanikuna. Novellikogudes «Algava päeva eel» (1947) ja «Kutsuv rada» (1954) sõnastas ta okupatsioonija ängistavaid muljeid, «Ühise töö rütmis» (1951) osutas katseid asuda kaasajateema juurde. Lühivormi tunnustatud meistrina on R. Sirge novelle ja laaste avaldanud hiljemgi («Tuultest sasi-
tud», 1965), kuid küpse kirjanikuna annab ta eesti ja kogu

nõukogude kirjandusele kaks suurt epohhiromaani «Maa ja rahvas» (1956) ja «Tulukased luhal» (1961); oma loomingutee lõpetab ta intiimsemates toonides sotsiaalpsühholoogilise romaaniga «Kolmekesi lauas» (1970). Neist «Maa ja rahva» tähendus meie kirjandusele on üldtuntud, see romaan on märgatavalt aidanud kujundada eesti nõukogude kirjanduse ilmet. Kõige loetelu juurde kuulub veel arvukas kriitika- ja publitsistikapärand, mitmed head reisikirjad alates lähedastest Soomest ja lõpetades kauge Uus-Meremaaga. Ka tema enda teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse. Rohkesti aega pühendas ta toimetaja- ja konsultanditööle, võttis osa paljude kirjandusvõistluste žüriide tööst, paljud praegu edukalt omal jalal kõndivad prosaistid on teinud oma esimesed sammud tema näpunäitel ja toel.

Peale selle oli Rudolf Sirge NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatuse liige, Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse sekretär ja Vabariikliku Kalaspordiföderatsiooni presiidiumi esimees, samuti oli ta tegev Välismaaga Sõpruse ja Kultuurisidemete Arendamise Ühingu, Eesti Looduskaitse Seltsis ja arvukates üleliidulistes organisatsioonides, ta oli Eesti NSV Ülemnõukogu V koosseisu saadik. Nõukogude valitsus on autasustanud teda ordenite ja medalitega.

Rudolf Sirge viljakas tööpäev on nüüd lõppenud. Rudolf Sirget ei ole enam. Miski ei suuda täita tühikut, mille on tekitanud selle suure töömehe ja helge inimese lahkumine.

EESTI NSV KIRJANIKE LIIT
EESTI NSV MN RIIKLIK KIRJASTUSKOMITEE
EESTI NSV KULTUURIMINISTEERIUM
EESTI NSV TA KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

Sisukord

E. Sepp	Lapsed (Õli)	1281 ees	J. Tuulik	Legendaarne kindlus	1353
V. Beekman	Kui ma ei tea	1283	H. Jürisson	Kord seisis kõver kõivuke	1365
	Läbi tuhandeaastaste linnade	1284	F. E. Randall	Vaatajad	1367
	Suveöine	1284	E. Ootsing	Rannamaastik (Sulejoonistus)	1377
	** (Päevad sõidavad pilve- laevadel)	1285	K. Ird	Järelehüüdeks «Vanemuise» teatri läinud sajandile	1379
	Unistusteluiged	1285	J. Allik	Kunst ja psühholoogia	1391
M. Traat	Tants aurukatla ümber	1286	Õ. Elango	Üliõpilasorganisatsioonide maailmavaatelisti otsinguid ja püüdlusi kodanliku Eesti päevil	1404
K. Põllu	Linnamägi (Kartongtrükk, valmiskujundid)	1329	N. Andresen	Noor-Eesti ja keeleuuendus	1421
J. Kaplinski	Lehekülgedest Tiiale	1332	L.-M. Kask	Veel andest ja eruditsioonist	1430
M. Kalda	Tuba	1338	E. Mallene	Pilk endale teiste, teistele enda kaudu	1432
A. Siig	** (Õõ akna taga...)	1349	Ringvaade	Rudolf Sirge	1438
	** (Veel kord hulkuda...)	1349			
	** (Mis ma olen sulle)	1350			
	** (Tuuli roostetab sadamas)	1350			
	** (Värvidest loobusid vaht- rad)	1351			
	** (Kunagi kusagil toomin- gad)	1352			

Toimetuse kolleegium: **V. Beekman, V. Ilus (peatoimetaja asetäitja), J. Kross, P. Kuusberg (peatoimetaja), R. Parve, J. Peegel, L. Remmelgas, P.-E. Rummo, R. Sirge, J. Smuul, E. Vetemaa.**

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 3. VIII 1970. Trükkimisele antud 7. IX 1970. Trükiarv 12 400. Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10+kleebis. Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspoognaid 13,33. MB-01050. Tellimise nr. 3093.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 9, september 1970. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 9, сентябрь 1970

50 коп.

Индекс
78174